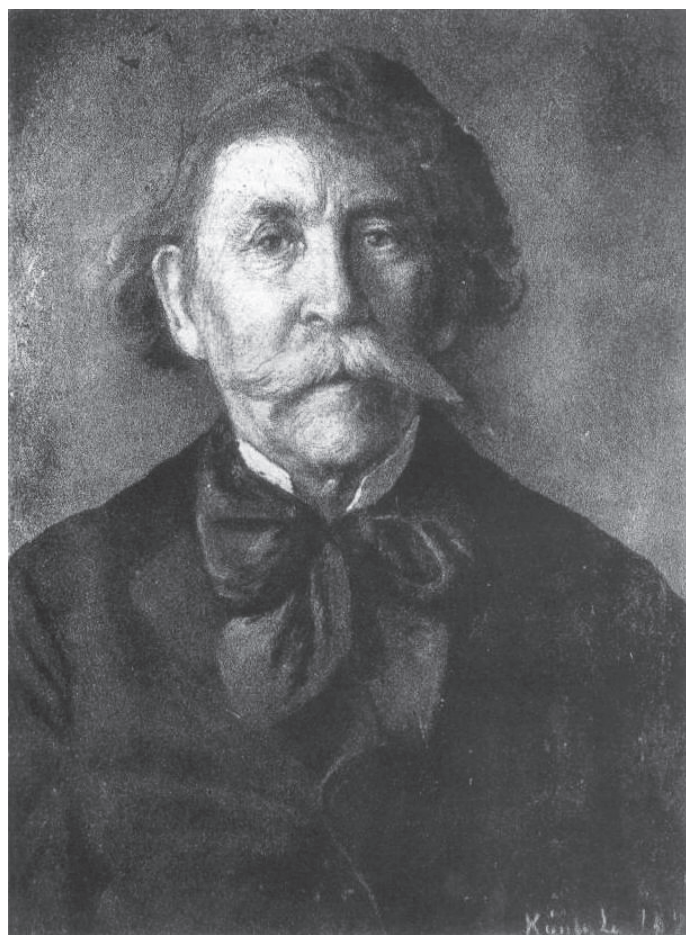

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

2016. 1.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Roboz István arcképe (Kunffy Lajos festménye, 1894)

Egy esztendeje, hogy mint a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke röviden vázoltam azokat az elképzeléseket, amelyekkel szeretnénk a Társaság működését megújítani, és a nehéz helyzetbe került Somogy folyóirat számára a megjelenést biztosítani.

Ha nem is volt túl könnyű a vállalt feladat, de teljesült. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság megerősödött, taglétszáma nőtt, és a tagdíjak befizetése is természetessé vált. A nem egy esetben a megszűnés határára került Somogy folyóiratnak mind a négy tervezett száma megjelent. Igaz, a főszerkesztő és munkatársai kemény tempót kellett, hogy diktáljanak, hiszen a támogatások beérkezése után lehetett csak nyomdába adni a folyóiratszámokat.

Támogatások. Tavaly is írtam erről, és most is írok. Miért? Mert hiszem, hogy előbb vagy utóbb lesznek, akik rádöbbennek, hogy egy megyének illő lenne eltartania egy kulturális folyóiratot. Tavaly arról írtam, hogy a Somogy megyei városok polgármestereinek küldött levelémre a legtöbben nem is válaszoltak. Azt hiszem, nyugodtan írhatom: ez a viselkedéskultúrának is fokmérője. Nem állunk jól, kedves barátaim! Vagy ez lenne a sokat emlegetett „somogyiség”? Az országgyűlési képviselőink esetében sem jártam jobban. Egyetlen válasz érkezett. Jó munkát kívánt a képviselő úr. A többiek válasza sem méltattak. Ez lenne a sokat emlegetett „somogyiség”?

Természetesen nem adtam fel. 2016-ban is megírtam a leveleimet. A címzetek: Somogy megye országgyűlési képviselői, Somogy Megye Közgyűlésének képviselői és Somogy megye városainak polgármesterei. Várom a reagálásokat! Lehet, hogy az eredmény megegyezik majd a 2015-össel, de akkor legalább elmondható/leírható lesz: Somogyban a helyzet változatlan.

Az örök optimisták – közéjük sorolom magamat – azonban bíznak. Bízunk abban, hogy ha a szűkebb pátria nem is, de mások támogatásra érdemesítik majd a Somogy megyéhez kötődő kulturális folyóiratot. Így történt ez tavaly is. Pályáztunk, ahova lehetett, kérelemmel fordultunk oda, ahol reménysugár látszott, és számíthattunk azokra, akiknek fontos a kultúra, az irodalom és a művészet. Kik ők? Többnyire a nevük elhallgatását kérő adakozók. Az egyik legszebb példája ennek néhai Takáts Gyula egykori tanítványa, akinek a folyóiratunk „örökös főmunkatársa” az osztályfőnöke volt. Az élet úgy hozta, hogy Kanadába került, de soha nem felejtette el Somogyot, Kaposvárt, a szülőföldet. Eljutott hozzá a hír a Társaságról és a Somogy helyzetéről. Közel a kilencvenedik életéhez számítógép elé ült, elektronikus levelet írt nekem, és támogatást ígért. Amikor Magyarországra jövök, felkereslek – írta. S így is tett. 200 ezer forintot adományozott a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Nem várt érte köszönetet. – Nem azért tettem – mondta. – Tartozom ennyivel Takáts Gyulának és a szülőföldemnek.

Megmaradhat valaki magyarnak sok ezer kilométer távolságból is. Mi több! Figyelemmel kísérheti azt, hogy mi történik ott, ahol ő az iskolájától – Somssich Pál (ma Táncsics Mihály) Gimnázium – egy életre szóló útravalót kapott.

Volt más is, aki hasonlóan cselekedett. Somogy egyik kisvárosából küldött – a

mi viszonyaink között jelentősnek számító – 20 ezer forintot. Személyes ismerősöm, talán közel a barátsághoz. Politikai, világnézeti kérdésekben nem nagyon volt, hogy valaha is egyetértettünk volna – gyanítom a különböző választások alkalmával nem ugyanazon politikai pártok neve mellé tettük az ikszet –, de ez nem jelenti azt, hogy ne lehetnének a kultúráról, irodalomról, képzőművészetről hasonló elképzeléseink, és ne tarthatná fontosnak ő is azt, hogy Somogy megyének is legyen kulturális folyóirata.

Amikor megkérdeztem, miként is állunk, hány tagja van a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságnak, hányan fizetnek elő – a tagokon kívül – a Somogyra, akkor szomorúan kellett tapasztalnom, hogy országgyűlési képviselőink, megyei közgyűlési tagjaink, polgármestereink neve még elvétve sem olvasható a listán. Pedig én azt reméltem – remélem ma is! –, hogy lesznek, akiknek eszébe jut, és a nehéz helyzetben lévő iskolák, művelődési házak számára előfizetnek egy-egy példányt a Somogy folyóiratból. Egy egész választókerület minden ilyen intézményének egy évre előfizetni úgy 80.000–100.000 forint lenne. Hogy ez sok vagy kevés? Sokaknak nagyon is sok, míg másoknak „gondot nem okozó” összeg.

Magam négy előfizetést vállaltam tavaly – és a tagdíj ötszörös túlfizetését –, ezt teszem az idén is. Volt általános iskolámnak, volt gimnáziumomnak, a Somogygyal, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal, illetve személyemmel előszeretettel foglalkozó újságírónak és magamnak fizetek elő. Megvallom, akad már néhány követőm. Például nem túlfizetett tanárember is... Vállalkozókról, a kulturális életben magukat fontosnak vélő személyekről, a közvéleményt formáló „sajtómunkásokról” még nem kaptam hírt, pedig lehet, hogy itt kellene jó példával elől járniuk...

Hit, remény, szeretet – mondjuk sokszor. Hiszem, hogy van értelme és létjogosultsága a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Remélem, hogy fennmarad – és talán kéthavivá válik – a Somogy. Szeretem a szülőföldemet – Somogyországot, a falut, Törökkoppányt, ahol születtem, ahol az írást, olvasást, számolást megtanultam, és ahonnan 1970-ben a megyei történelemversenyt megnyerve eljutottam az országos döntőre. Amelytől ma holnap már több mint négy évtizede távol élek, de mindig visszajövök, mert a „gyökereket” feledni és feladni nem lehet, és ha erő s lehetőség van, azokért tenni is kell. Lehet, hogy ez is „somogyiság”?

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

Arany estéje

Hallgatás meótiszi
 lábába fulladó,
 halántékdob mögött
 lüktető, kimondhatatlan
 szavak, világnyivá nőő
 hiány vérlucskos embriói,
 elvetéltek, köldökzsinór-kötéllal
 nyakatokban hörgő csecsemők,
 ha tán világra jöttetek:
 érkezésetek ki várja? –
 A forradalom csodaszarvasa
 lándzsahegy-átfúrta szívvel
 lerogyott a segesvári mezőn...
 űzött vadakra: hazátlanul
 bolyongó gondolatokra
 puskacső mered mindenünnen
 (megmotozzák az agyvelőket is)
 Nagyida lidércálmai után
 mi jöhet még? Szavak, ti szavak,
 megőszült apátoktól mit akartok?...
 pedig, pedig, most kellene
 a remény katonáiként rendületlen
 falanxba sorakoznotok:
 de csak pár kósza töredék,
 vers-negatívok, kényszerképzetek
 sajognak, égnek a papíron:
 nagyon fáj! Nem megy!... Csak a halottak
 nem értik a szenvedés anyanyelvét:
 könnyű nekik. De mit tehet az élő,
 ki Nessus véres ingét
 hordja lelkén, a lantot, a lantot
 kebelére szorítva halálíg?

Csend és hó és halál

Vörösmarty Mihály emlékének

Kilobbant remény, vert hadak –
már minden elveszett.
Hol élned, halnod kell – a föld
üszökfekete, óriási seb.

Bitófaerdők, vériszamos
mezők fölött dögvész lehel.
Megnyitja iszonyú ölet
a sír, hol nemzet süllyed el.

Hol késel, ünnep? Húzd, cigány,
pattanj meg, túlfeszült ideg!
Zengesd a csillagoknak legalább,
ha már nem kellesz senkinek! –

Kiapadt agyvelő, setét
eszmék: föllázadt angyalok.
Hasztalan bekiáltozott úr.
Csend és hó és halál ragyog.

Történet a kínai szerverről

Anton, a Migráns Figyelő publicistája a világhálót böngészte. A párás nyári melegben tekintete a monitoron csüggött. A horda épp valahol Macedóniában törte át a hevenyészett kordont.

Anton, harmincas éveinek elején járó, vékony, magas, igazi „bölcészszforma” fiatalember volt. Neki és társainak köszönhetette az internet közönsége a liberális kozmetikától mentes tényeket, a Figyelő tette fel a köztévé tudósításait a migránsok valódi énjéről, a feleségét gyerekestül a sínekre rántó szírtól, a győri vasútállomáson az anyja burnusza mellől a kamera felé köpködő, gyűlölettől izzó szemű arab kölykөн, a szerbiai táborból gyalogló afgánok torokelvágó mozdulatán át, az Allah akbar-t kiabáló, botokkal, vasrudakkal verekedő megvadult tömegig.

Most, a Keletinél élőben is tapasztalhatta a magyar nép a valóságot, ám ez a nyár derekán még nem így volt, a hazai liberális propaganda überelte a nyugati sajtó pfujolását. Anton és a Figyelőnél dolgozó társai napszámra tapasztalhatták a világhálót uraló, sorosfiókák által generált káoszt. Támadásoknak volt kitéve ő maga is, a twitterjét és a fészbukos oldalát hónapokig szüneteltette. Ám a politikai helyzet lassan a nácizók és a rasszistázok ellen fordult, a nép haragjával együtt. Most jött el az ideje a visszavágásnak is. Hallgatólagos szövetség alakult ki a radikális jobboldalakkal, ösztүzük első számú célpontja az as-Siddiq (igazságos) nick nevű, balliberális blogger. Siddiq volt a hírhedt „szégyenfal” egyik szervezője, ide kerültek a neten a migránsellenes hozzászólók profiljai, ahol a megvezetettek ezrei köpködhettek őket. A Migráns Figyelő – és más hazafias portálok – szent kötelességüknek tekintették ennek a mocskos szájúnak a detronizálását. Épp fenn volt a csahos, azonnal odakapcsolt: akkor nem fasisztázott, laza ars poeticát nyomott, hogy mit is akar valójában elérni. Az őszinteségi roham oka: szélsőjobbосok meghekkelték a felületét, kapott tőlük hideget-meleget, főleg a „szégyenfal” miatt. Nagyon lehangoló bejegyzés volt. A félelmetes dzsihádistá profilképű lerántotta magáról a leplet: nem volt több, mint baloldali értelmiségiből metamorfizálódott világmegváltó, akinek érvelése kimerült a gyalázkodásban, utcai demonstrációk szervezésében – de a kérdésre, hogy mit tenne, ha a balsors hatalomra juttatná, már csak ködös doktrínák szintjén lebegő elméleteket fabrikált.

Anton se volt a valóságban az a véresszájú alak, amit a virtuális világ konzervatív médiumában megjelenő kőkemény, hazafias publikációi sugalltak. Kedvenc írója a humanista Bradbury volt. Nem vetette meg az álomszerű sztorikat: a latin-amerikai mágikus realizmust, se a fantáziatörténeteket. Amióta Gabriella elhagyta – egy frankföldön dolgozó negyvenes szakácsért –, egyre többet olvasott irodalmat.

Siddiq bejegyzéséről csalódottan a Reuters online oldalára váltott: napokkal korábbi összefoglalóban a horda a macedón–görög határon törte át a hevenyészett kordont. Közelképben Alexandrosz egyik hórihorgas utóda üvöltött hiába a benyomuló sokaságnak, de azok nem ismertek se Allahot, se embert. Szakállas fiatalember – valóban értelmes fizimiskájú – állt meg egyedül a parancsszóra, fejkendős társá-

val együtt. Ám az alexandrosz-descendensnél végképp elszakadt a türelem vékony fonálának szála: tonfájával vállon csapta az ácsorgó arabot. Nem volt nagy ütés, megrezzent a szakállas, ám arcára nem a horda egyedeinek gyűlölete ült ki, hanem fájdalmas elkeseredés. A nyugati tévés stáb a mellette ácsorgó fejkendő lányt kezdte venni, akit nem ért ugyan inzultus, ám amint ránézett a társára, nagyon szép arcán elködösült az egzotikus mandulavágású szem, könnye áradatként patakzott. Most érthette meg: ez a migráció nem az, amire számított; amit az embercsempészek ígértek a zsúfolt, poros táborban. (Azt nem tudhatta Anton: hogy Amirának hívták, matematika-tanárnő volt az azóta rommá lőtt Palmirában; bátyja, Hasszán, mérnök a szír olajtársaságnál; szüleik, rokonaik meghaltak az első rakétatámadások egyikében.) Most ez a nagydarab, kétségbeesett dühében ordító, hadonászó európai katona a lelkéből vágott ki egy darabot; abból a részből, amely az induláskorban még reménykedett a békés, emberibb életben. A sírógörcstől le kellett guggolnia, a kamera érzéketlenül követte, amint tenyerébe temette szépséges, könnyáztatta arcát.

Antonnak elege lett aznapra a világhálóból, befalta vacsorára a dűrüm maradékát, ivott egy ujjnyit az aszaltágyas szilvapálinkából – kollégája, Konráth Feri hozta a határról, Ásotthalomról. Ajándék volt a helyiektől, mert a Migráns Figyelő volt az első lap, amely megírta a kendőzetlen igazságot.

Nem jött álom a szemére, talán igaza van a kutatásoknak, hogy a túlzott komputerfüggés disszomniát képes okozni... Kutyaharapást szőrével, tartja a közmondás, bekapcsolta a laptopot, valami szépirodalmi portált keresett – az apró betűs szövegtől talán elálmosodik –, természetesen konzervatív habitusút. Meglepődött, hogy épp egy radikális jobboldali – a balliber definíció szerint: „kamu kínai szerveres” – portálon talált ilyet, a novella, amely „aktuális tartalomként” beugrott a képernyőre, sci-fi stílusú volt. Bradbury óta szerette a lektűr ezen szeletét. A címe: *Dentaku*...

Csillogó fémből volt; bántón új és szilárd az ősi, porladó tájban. Amint elindult, ropogott alatta a kavics, fodrokat vetett a homok...

A kozmosz dermesztő világára tervezett, áthatolhatatlan burok gyenge testet, érző tudatot rejtett. A lény távoli rendszerből vetődött ide, fiatal csillag kamaszkorú bolygójáról. A planéta neve: Föld volt.

Estell parancsnoknak hívták az űrhajóst. Csillagok milliói közül ide vetette a sorsa, azt egy üzemzavarnak köszönhetette. A hipertér semmijébe merült el, huszadmagával, egy mélyűri-felderítő hajóval, amikor a központi komputer a mezon-hajtómű túlhevülését jelezte. Ki kellett jutniuk a hiperűrből, másként a könnyen elhárítható üzemzavar – abban a tér s idő nélküli nirvánában – végzetes lett volna. A csillag bolygójának irányába fordították a hajójukat. (Nakamura nevű csillagász találta meg egykor, s az égtérképen Dentakunak keresztelte el.) Nem akadt más a szikkadt planétán, mint lusta homok, s egykor hatalmas hegységeket halmozó, szél görgette kövek.

Véletlenül fedezték föl a romvárost. Alkalmas leszállóhelyet kerestek a pólus közelében, mikor a monitoron föltűntek a por-óceánból kimagasló régi épületek. Tá-

volabb, száraz meder partján landolt az űrhajó. Estell meggyőződött róla, hogy a technikusok rögtön nekiláttak a hajtómű javításának, azután indult a romok felé. A műszerek a légkört belélegezhetőnek ítélték, ám a parancsnok űrruhában vágott neki az útnak. Használhatta volna a szkafanderre erősített repülő-szerkezetet is, de úgy vélte: a pillanat nem engedi az efféle szentségtörést. Két lábán kell megtenni az utat, ahogy távoli elei zarándokoltak a Föld ősi városaiba. Határozottan ment előre, nem törődve a gravitáció okozta fáradtsággal; különös gondolatok ömlöttek elméjébe:

Honnan veszem a bátorságot, hogy letűnt évezredek nyugalmát zavarjam meg? Mi készítetett arra, hogy száz veszélyt vállalva elhagyjam az anyaméhként óvó kék égbarlangot?

Lelke mélyén ott volt rá a válasz: miért jelentkezett az Űrhajósképző Iskolába, mászott tovább a ranglétrán, minek fokai a Mélyűri-felderítők Egyeteme, az Asztro-nautikai Akadémia voltak. A dicsőségért? Nem várta el a tömeg ünneplését, irtózott a Hős, a Példakép státusától. Változatosságra vágyott, nem az unalomra, a lélekölő robotra szerelőcsarnok, bánya vagy tervező-iroda cellájában. Rémálmában föltörő kép: széken ül, karikás szemét a géprabszolgákat irányító komputer képernyőjére meresztve, körötte – a diszpécsterszoba üvegfalán túl – a robotok munkájának monoton ritmusa... Rettegett a múlttól, amit otthon hagyott: a világállam polgárainak sivár, megtervezett életétől!

Itt tartott az eszmefuttatásban, amikor rajtakapta hűségekre kondicionált elsőosztályú-pilóta tudata: nem az előtte álló feladatra koncentrál, helytelen irányba tartanak a gondolatai. Talán a néma sivatag, a halott világ váltotta ki a nyugtalanságot, amit csak a Föld biztonságos képének földidézése oszlatott el. Ez az állapot új volt – erről ki kell kérnie a pszichológus véleményét! Nem tapasztalt ehhez fogható emóciót a transzgalaktikus utazások során – félelemmel kevert áhítatot, csak otthon, Benáresz jázminillatú sikátorait járva, Jerikó romjai közt, a szél jajgatását hallgatva. Estell erővel vetett véget a belső monológnak. Ha nem figyel a lába elé, könnyen pórul járhat! A távolban délibábként vibrált a romváros.

A város simára gyalult, beton keménységű fundamentumon állt. Épületei egyszerre formázták az ókori kelet településeinek pogány pompáját, s a hellén városok csiszolt, klasszikus szimmetriáját. Vaskos zikkuratok lépcsői emelkedtek a házak fölé. Paloták kőbalusztrádjai, gazdagon díszített rizalitjai, köztük merész ívű viaduktok létesítettek kapcsolatot. Kerek bástyákból légies, köcsipkés tornyok törtek az ég felé. Alabástrom tornyok, márvány paloták, és homokkő falak... Együtt volt minden kreativitás a pazar panorámában, amit egy virágjába borult civilizáció létrehozni képes. S még elhagyott, omló falainak árnyékában állva is csodálatos alkotásnak tűnt.

A civilizáció, mely készítette, inkább eszmei lehetett, mint gyakorlati, inkább idealista, mint materialista. Voltak gépeik, miket rozsdává örlött az idő, fémporukat szétszórta a környező sivatag kavicschordaléka közé. De fennmaradtak a bolygó húsából szakított pompás épületek, s fennmaradnak addig, míg a Dentaku utoljára gördül át a planéta egen.

A mesekönyvek címlapjára kíváncsozó látvány, a sivatag egyhangúsága után,

kábítón hatott Estell elméjére. Hosszú percek elteltével fedezte föl a falak előtt álló alakok sorát. Élőlénynak tunktek a nagy mesterségbeli tudással készített szobrok, amik a kapuk előtt fogadták az érkezőt.

Mintha a Húsvét-szigetek kőfejei néztek volna vissza a meghökkentően emberi arcokról. Bölcs tekintet és jóindulatú mosoly töltötte ki a szobor ábrázatokat. Estell a sisakjára szerelt kamerát úgy irányította, hogy a lényeg férjen bele a képbe. Simonjan hangja rezgett a rádióban:

– Magasságos kozmosz! Parancsnok, kik lehettek ezek?

Estell az utcákat járta, a kamera rögzítette, amit látott. Míg a levegő-készlet engedte, igyekezett mindent földéríteni, bejárni a szűk sikátorokat és a széles sugárutakat. Nem vette észre: bármerre kanyarodik, az út előbb-utóbb beáll egy irányba, a hely szívébe csallja.

A centrumban állt meg. Sisakjában Simonjan figyelmeztetése recsegett, hiába, Estell előtt fantasztikus tér nyílt ki... rálépve a kövezetre megelevenedett a város. Márvány szökőkutakból homokeseő permetezett, a házak oldalán tucatnyi színes geometriai forma csillámlott. Estell a közelebbihez lépett. Acélkesztyűs jobbát felé nyújtotta; gyenge ellenállásba ütközött, a másodperc-töredékéig tartott, odabentről valami húzná: akaratlan lépett át az anyagtalanná vált falon.

Homályos helyiségbe jutott. Annyit látott a szkafander üvegén keresztül: tágas „szoba”, zsúfolva különböző holmival; jól szétválaszthatók voltak a földi bútoroknak megfelelő tárgyak, s a díszként funkcionáló alkotások.

Ámult a látvány abszurdításán, mikor elméjében különös „hang” bűgött föl. Agyában keletkezett, formálódott „hanggá”! Füle csak a sisakrádió recsegését hallotta. Telepátia? A „szöveg” – bár „szavanként” megértette – összességében értelmetlen:

Szép volt a magányos bolygó
Fekete úrbársonyon aranyforgó
Örökéletű. Vágya mégis
Éjszín halált váró

Tudta: kettejükből, egyesülve
Tüzek szöknek az égre
Szívükben olthatatlan Láng
Fáklya a kozmosz sötétjébe

Mögötte anyagtalanná vált a fal. Opálos fény ömlött szét a helyiségben. Estell félelemtől telve megfordult.

Fiatal nő állt előtte. Lángok ölelték karcsú testét, szemében bölcsesség, ajkán az időtlen mosoly...

Az ébresztő csipogója keltette föl Antont. A laptop klaviatúrája kicsi négyzetnyomokat hagyott a homlokán.

Gabriellával álmodott: a filigrán, kreolbőrű, fekete kunszemű szolnoki lány-nyal. Még mindig összeszorult a gyomra az emlékétől. Az okosteló hívást jelzett; Konráth kereste:

– Mi van, bagoly? Egész éjjel a neten viribülsz, a napot meg átalszod? Basszus, mit beszéltünk meg?! Nem emlékszel?

Francba! A cselvetés a Keletinél, majdnem átaludta.

– Megyek rögtön, Feri. Hol találkozunk, a szerkesztőségnél?

– Nem. Róka felvesz minket a Deák téren. Hozd a gépet, biztos az infó: Siddiq is ott lesz. Szauron Gyuri bácsi csicskásai a Tánti képét fogják osztogatni – meg más is –, ha lencsevégre kapjuk, neki annyi! A népnek elege van a csürhéből, meg aki velük kokettál, abból is!

Az aluljáró büzlött a vizelet, a mosdatlan emberszag kevercsétől, a műanyag sátrak színes gombákként sorakoztak a koszos-szürke mészkőfal lábánál. A barna fejek rá se hederítettek a három férfira. Sok volt köztük a fiatal, pár idősebb nullás-géppel lenyírt deres hajú, és valamivel több kendős, szürke asszony kócos gyerkőcökkel beleolvadva a férfiak üldögélő tömegébe.

Kijutva a levegőre, a pályaudvar bejáratához siettek, épp nem zajlott semmi demonstráció, csak elvétve láttak rendőrt. Délben a vonat elvitte a felgyülemlett tömeg zömét, szétszóródott a maradék migránsgyülekezet a kitett napernyők, a krómozott csövekből összeállított frissvíz-csapok környékén. Az üvegajtóknál inkább magyar utasok fordultak meg. Egy idős néni térdig érő vászonadrágban, kezében kockás utazótáskával láthatóan zavarodottan téblábolt, az információs ablakot kereste. Benn munka nélkül maradva ácsorogtak a tévéstábok, várták az újabb migráns töltetet, de az aluljáróból nem jött fel újabb csoport a hőségben. Az egyik vöröskeresztes aktivista az angol tévé kopasz operatőrének adott ásványvizet. Nem láttak Siddiq-hez hasonló alakot.

Kifelé jövet arabok csoportosultak, csíkos sapkás társukat igyekeztek kitakarni, miközben sugárban húgyozta a falat.

Csoky somfordált melléjük, a „szagtalanhajléktalan”. Konráth előhúzott egy kékhasút, mire fogatlan szája vigyorba torzult:

– Tuti! Délután tüntetés lesz. Az aluljáróban már szervezik a füstöseket. A netescsávó is ott lesz, a Tánti-képeket osztja majd.

– Mikor, Csoky?

– Megvárják a következő déli transzportot, hogy legyen elég migri a hőzöngéshez. A kancsalbabától hallottam. A rohadék elzavart reggel a szendvicsosztástól. Ha kell még valami, itt megtaláltok. Na, csá!

Kinn már szürkült, mikor megmozdult az aluljárót elöntő tömeg. A dagály taraján drága Adidas cuccba öltözött, ápoltnak tűnő fiatal férfiak jártak, okostelefonjukat böngészve. Anton a csarnok félreeső helyén, plakátokkal teleragasztott oszlop mögött várt, kezében a bekapcsolt marokfelvevővel. Konráth és Róka az arabok közt látszólag céltalanul sétáltak. Aktivistákat kerestek; épp oly edzett, izmos legények

voltak, mint a keletiek. Anton túl gebe volt ahhoz, hogy az áradat ne sodorja magával a lépcső felé. Rápillantott a mobilján éktelenkedő profilképre, Siddiqról készült: hosszúkás, sápadt arc, tömpe orral. A sasorrú, kreolképű tömegben hasonlót se látott. Kigyúrt társai felszívódtak, egyre idegesebben nézte a felvevő akkusztjelzőjét, reggel nem töltötte föl – ez is Konráth hibája, hisz kiugrasztotta otthonról. Arcvíz erős illata keveredett a megszokott áporodott szagba. A mokány, harmincas férfi mögötte állt, őt nézte: felkiáltott az ismerős fizimiska láttán, ám többre nem tellett, a szederjes ajkak közül sziszegte a hang:

– Engem keresel, rohadt náci? Megtaláltál, as-Siddiq vagyok.

Villámgyors volt a mozdulat, a behajlított ujjak a gyomorszájba martak, kétrét görnyedt, nem kapott levegőt. A halántékára mért ütést már nem érezte.

Összegömbölyödve hevert a szemét közt. Érezte: valaki nedves ruhával törli izzadó homlokát, ám amikor a feltörő hányingertől bokákolt, abbamaradt a mozdulat. Kinyitotta a szemét. Ketten guggoltak mellette. Egyikük, rövidszakállas fiatal férfi, Anton fejéhez térdelt. Előtte a párás melegben is nyakig begombolkozott nő, épp elvette képétől a vizes szövetdarabot. Mély hangon, tökéletes angolsággal szólt hozzá:

– My name is Amira. Youwerelyingunconscious. Ifyouoperate a cellphone, I callforhelp.

Anton a lány kendővel keretezett arcát nézte: az ametiszt-szemből áradó bölcsességet és a telt, kicsi violaszín ajkán az időtlen mosolyt.

Szombathely, 1990–2015

Áldozat (a Kőműves Kelemen c. magyar népballadához)

Ravel barátom az esőben

Mindig ott várt be, mindig egy időben,
a Szent György-templom kertjének ösvényén,
széttárt szárnyakkal, boszorkányfeketén,
a nyárutói könnyű és törékeny

napfényben ázva, a kérlelhetetlen
harangzúgásban, a vén torony tövén.
Nem félt semmitől, a kutyámtól se félt,
s ha úgy akarta, a vállamra rebbent.

Aztán a fák csak álltak szélütötten.
Csapzott ágakkal, rémülten álltak ott.
A szívem helyén kék jégcsap ragyogott,

s szitált az eső, szürkén, reménytelen.
S amíg Ravel barátom zongorázott,
a szél újabb esőfelhőket hozott.

Ikrek hava

Hogyan is hozhatnálak vissza
magam is elveszőben,
miként fordíthatnám ellenére
a tornyon világló órát,
a szerzetesek zsolozsmáit,
hangommal ölelkező hangodat
miként kereshetném elő
elmúlt életek bábeli zűrzavarából?

Tán ez a vers, talán ez a vers
kezedben kapaszkodik még,
ezek a szájalmasan suta,
feleslegesnek tűnő mondatok
átkarolnak, s visszacibálnak.

Talán, ha hinni kezdenék a túlvilágban,
bármilyen megtörténhetne,
de hitetlen vagyok,
megveszekedett pogány,

és ez az én hitetlenségem százszorta erősebb
minden templomtoronyra kárhoztatott
keresztnél, és ez az én hitetlenségem
az én keresztem.

Mit is tehetnék többet elmenőben,
mozdulataiddal mozdulok,
szemeiddel nézem a Dél Keresztjét,
mi többet tehetnék még, hogy visszatálj,
ha nem is hozzám, csak vissza,
vissza...

Május van. Ikrek hava.
A fákról omlik az akácillat a kékszínű est
fogyó holdsarlója alatt.

Nem tudlak elengedni,
s képtelen vagyok arra is,
hogymagammal megbocsássak.

Befogott ordasként kerengek,
s tudom, ez a vers, ez a szánandó motyogás,
ez sem változtat majd semmin.

Kék éjszaka járja át

Roppan az őszi faág, szárnyát ha ki-
tárja lombja közt most
egyetlenegy késő, arasznyi pille.

Régi faág, szuvas ág, vén törzs, alig
él, anakronizmus,
fűrészsre érett, néha-néha termő.

Visszafigyel, befelé, kék éjszaka
járja át, virrasztó
magányba hajló, végzetébe néző.

Mindig is ez, soha más nem volt, soha:
torz, göcsörtös árnyék
a kert bíborló rózsafái mellett.

Átváltozások

(a Szarvassá változott fiúk – a Vadászkolinda c. román népballadához)

Fordítói lelemény

Borbély János barátommal arról beszélgetünk, ki min dolgozik éppen. Mondom, hogy Vidosav Stevanović *Nagyárok* című novelláját fordítom. Te, mondja János, ha jól emlékszem, ezt a novellát én is lefordítottam.

Jó ég, mondom, akkor most csináljam, ne csináljam?

Minthogy az én megbízásom egy teljes Stevanović-kötetre szól, s ennek egyik novellája a *Nagyárok*, abban maradunk, hogy nem ez az első eset a világirodalomban, hogy egy művet többen is lefordítanak, folytassam nyugodtan a munkát.

János megmondta, hol jelent meg a fordítása – már nem emlékszem rá, talán a HÍD-ban? –, de persze eszem ágában sem volt elolvasni. Aki nem volt még hasonló helyzetben, el sem tudja képzelni, mennyire meg tudja az embert bénítani már a pusztá gondolata is annak, hogy valaki már járt előtte a szűznek hitt területen, igazán semmi szüksége rá, hogy még azt is megtudja, miként szántott, mit vetett az illető.

Végigszántottam-vetettem hát a magam módján a *Nagyárkot*, s amikor elkészültem vele, leültünk Jánossal egy kávéra. Na, ijesztgettem évődve, most összevetem szépen a két fordítást, aztán majd meglátjuk, ki a legény a gáton, melyikünké a jobb.

Össze is vetettem, mondatról mondatra, rávetítve, természetesen, az eredetire is.

Tanulmányt lehetne írni róla, itt csak az összbenyomást mondom: az egészen rövid mondatokat kivéve nem volt egyetlenegy szóról szóra megegyező szövegrészünk! És mindketten a lehető legnagyobb mértékben hűek maradtunk az eredetihez, és mindkettőnk munkáját – ha szabad a magaméről is nyilatkoznom – igen jónak találom.

Döntetlen, mondom Jánosnak, amikor legközelebb találkoztunk. Hanem egy megoldásodért, mint Richard király azért a bizonyos lóért, az országomat odaadnám.

Egy frappáns jelzőről volt szó, ebben a szövegkörnyezetben: „Fekszünk a kórházi ágyon. Hanyatt. Szederjes kezeink ernyedten nyugszanak a takarón.” János zseniális érzékkel kibányászta valahonnan szókincse mélyrétegeiből a *szederjes* kifejezést, nálam meg a se íze, se bűze *elkéült* szerepelt.

Semmi gond, mondja János, vedd át, neked adom.

Köszönöm, rendes vagy, de nem fogadhatom el. Ez a te leleményed, idegen tollakkal nem ékeskedem, mondom önérzetesen.

És, ne vessenek ki érte, leadtam a kéziratot az Európa Könyvkiadónak a gyenge megoldással.

Mit tesz Isten? A kontrollszerkesztőm – sajnos, arra sem emlékszem már, ki volt – természetesen belekötött az *elkéült* kifejezésbe, és kijavította *megkéültre*. Én száz esetből kilencvenötben elfogadom a kontrollszerkesztő (szerkesztő, lektor) javaslatát, de ezzel a *megkéülttel* – nyilván a jobb megoldás ismeretében – nem tudtam kibékülni.

Mit volt mit tenni, visszamentem szépen Borbély János barátomhoz.

Tudod mit, Jancsikám, mégiscsak add kölcsön azt a *szederjest*.

A tiéd, mondta János nagyvonalúan.

A Stevanović-kötet kézírata ma is itt hever a fiókomban. Az Európa sajnos visszatáncolt a kiadásától. Aztán a Nagyvilág nemrég megjelentette belőle a *Nagyárok* című novellát. És első sorában ott van a famózus *szederjes* – nem mindennapi műfordítói leleményem pompás bizonyítékaként.

Ha a szótár sem segít

Mohamedán tárgyú szöveget fordítok a tévének szlovénból – riportfilm Afganisztánról. Egy tádzsik asszony elmondja, hogy a tálibok idejében ki sem tehették a lábukat a házból... nélkül. A szlovén szövegben a kipontozott helyen a *burka* kifejezés áll. Olyan nagy kétségem nincs afelől, hogy miről lehet szó, de vajon van-e magyar megfelelője, és hogy hangzik? Arany János jut eszembe, aki azt írta valahol a fordítás szépségeiről szólva, hogy ő bizony Shakespeare-től is tanult magyarul. Utánnanézek tehát a dolognak.

A szlovén–magyar szótár csak a *bohózat*, *tréfa* jelentését ismeri a *burka* kifejezésnek, a hétkötes nagy szlovén értelmező szótár szintén. Hát ezzel az információval nem sokra megyünk.

Nézzük a lexikonokat, hirtelen ötlettel a szerbhorvát–magyar nagyszótárt, a magyar értelmező szótárt... semmi.

Tádzsik asszonyról van szó, megnézem az orosz szótárt is: *nemezcsizma*. Hop-pá! Nyomnak nyom, de nem életszerű, hogy Kabulban a nők nem mehettek ki az utcára nemezcsizma nélkül.

Kezdetől fogva itt van a nyelvemen a *csador* szó is. Tudni vélem, hogy mi az, de sosem árt egy megnyugtató kontroll. Induljunk hát neki a másik végéről: *csador*. Egyik szótár, másik lexikon, sehol semmi. Ez zsákutca, vissza a *burkához*!

Több szótár nem lévén a házban, megkérdem a páromat. De fondorlatosan, persze, nehogy a szájába adjam a megoldást.

– Mond neked valamit az a szó, hogy *csador*?

– Hogyne mondana, az olyan... a mohamedán nők egész testét eltakará fekete izé... olyan *burka*!

Heuréka!

Melyikről melyikre

Bátor embereknek tartom azokat, akik azt mondják magukról, nekik mind-egy, hogy idegen nyelvről fordítanak-e az anyanyelvükre, vagy fordítva. Az igazat megvallva, nem is nagyon hiszek nekik, hisz ezzel valójában azt állítják, hogy anyanyelvi szinten beszélnek valamely idegen nyelvet, márpedig én azt hiszem, hogy iga-

zán anyanyelvi szinten sokan még az anyanyelvünket sem igen beszéljük, nemhogy azt a másikat, harmadikat, a tanultat. A magam részéről mindenesetre sosem vállalkoznék olyasmire, hogy az anyanyelvemről, a magyarról fordítsak le irodalmi szöveget valamelyik délszláv nyelvre, amelyet ismerek vagy ismerni vélek.

Tolmácsként, sajnos, nemigen válogathat az ember: vágnia kell a szöveget oda-vissza. Hacsak...

Hacsak nincs az a kivételes szerencséje, hogy párosban dolgozhat.

Történt egyszer, nem is olyan régen, kezdő koromban, hogy V. F. magyar vezérkarfőnök hivatalos ljubljanoi látogatásra utazott, s engem hívtak meg tolmácsnak. Nekem ugyan a szó legszorosabb értelmében véve anyanyelvem volna a szlovén – édesanyám szlovén volt –, de olyat sose mernék mondani, hogy anyanyelvi szinten beszélem anyám nyelvét. Örültem is neki, amikor megtudtam, hogy ketten leszünk tolmácsok, egy szlovén anyanyelvű ljubljanoi kolléganővel fogunk együtt dolgozni. Örömöm körülbelül addig tartott, míg az egyik protokollos el nem magyarázta, hogy ez a páros úgy fest, hogy ő a szlovén, én pedig a magyar vezérkarfőnök „szócsöve” leszünk (van benne logika, nem tagadom), tehát mindketten anyanyelvünkről idegenre fordítunk.

Olyan illúzióm már akkor sem volt, hogy nekem ebbe bármi beleszólásom lehetne, vagy hogy bárki tekintettel lenne holmi tolmács-skrupulusokra, úgyhogy az út hátralevő részében már nem az volt a legfőbb gondom, hogy mikor zuhan le velünk a köztársasági elnök kölcsönbe kapott rozoga különgépe, hanem az, hogy miként fogom túlélni kurtának ígérkező tolmácskarrierem előtttem álló három legnehezebb napját.

Gép ljubljanoi reptéren le, pár üdvözlő szó kiszálláskor – eddig semmi probléma –, népes delegáció kormányváróba be, italok, üdítők, majd G. G. szlovén vezérkarfőnök megemeli a poharát, jelezve, hogy belekezdené üdvözlőbeszédébe.

Máig sem tudom, honnan vettem a bátorságot: ráhunyorítottam a kolléganőre, tettem egy gyors kézmozdulatot – mint amellyel a sportolók a cserét jelzik –, és elkezdtem fordítani ékes magyar nyelvre a beszédet, pontosan, szépen, ahogy kell. És ahogy csak az anyanyelvére tudja az ember.

A kolléganő felcsillanó szemmel vette a lapot, és amikor a válaszbeszédre került a sor, ő is szépen, ahogy kell, szlovénra.

A protokollosok arcát nem láttam, de a két vezérkarfőnök jóindulatú mosollyal nyugtázta a meglepő cserét.

A látogatás egész idején így dolgoztunk, s azóta is sokszor.

Mindannyian jól jártunk.

Time-out

Ugyanezen a látogatáson történt. A ljubljanoi városnézés elengedhetetlen része a vártoronyba való felkapaszkodás. Megjátszom a gavallért, szólok a kolléganő-

nek, M. B.-nek, maradjon lent, elég ha én megyek föl a két vezérkarfőnökkel meg a delegációval.

Keskeny, meredek vaslépcső. És ezer van belőle. Na jó, ezer nincs, de sok. Elöl a vendéglátó, G. G., magas, sovány, negyvenes éveit taposó katonaember, majd V. F., alacsony, sovány, negyvenes, katona. Nyomukban én, köpcös, nem sovány, nem negyvenes, nem katona. Nyomomban a zömmel nálam azért valamivel karcsúbb, edzett katonaemberekből álló küldöttség.

Nem az az ezer lépcső... az iram. Elöttem a két főnök zergeléptekkel, mögöttem a delegáció, a tudóm meg szakad kifelé.

Na, végre fönt vagyunk! Vendéglátónk már mondja is, mutatja is, mit látunk.

Én: megpróbálok levegőhöz jutni. Időbe telik. A tolmácsolás addig mutogatásra redukálódik: T betűt formálva a két tenyeremből időt kérek kétségbeesetten – immár másodszor téve tanúbizonyságot sportéleti jártasságomról e rangos társaságban.

A két vezérkarfőnök ismét elnéző mosollyal vár, míg üzemképes állapotba nem kerülök.

Apropó, mutogatás

II. János Pál 1996. évi magyarországi látogatása előtt körülbelül fél évvel a Szentatya biztonságáért felelős szervek és testületek nemzetközi tanácskozást tartottak Győrben. A tapasztalatcserén részt vett a szlovén rendőrség delegációja is, az egy évvel korábbi szlovéniai pápalátogatás biztonsági intézkedéseiről számolt be. Jómagam egy zsarolással felérő baráti kérés áldozataként keveredem az ügybe, szinkrontolmácsként.

A gyengébbek kedvéért: a szinkrontolmács az a jobb sorsra érdemes, üvegfülkébe zárt, több nyelvet beszélő embertársunk, aki fején kétoldalt kagylószerű kinövésessel feszülten figyeli a tárgyalóteremben elhangzottakat, miközben folyamatosan beszél valamit az előtte álló mikrofonba.

Kétszer-háromszor szinkrontolmácsoltam életemben – azóta nincs az a pénz, amiért ilyenre adnám a fejem.

Már az az üvegkalitka is borzasztó, levegő alig van benne, s az is fogy, rohamosan. A külvilággal két fülhallgató révén tartja az ember a kapcsolatot, ezeken ömlik be folyamatosan a szöveg, amelyet villámgyorsan kell fordítani, egy az egyben, folyamatosan. Mialatt a szöveg előállítója, a tanácssteremben felszólaló politikus, tudós, orvos, rendőrtiszt, akárki, normális beszédtempóban halad mondanivalójával, a szegény szinkrontolmács kétségbeesetten igyekszik vele lépést tartani a másik nyelven. Szája még az előző mondat elején tart (hiszen meg kellett várnia a mondat végét, hogy egyáltalán belefoghasson a tolmácsolásába), agya a mondat közepét fordítja, fülébe meg már jön a következő mondat, melyet mindaddig gyarló memóriájában kell tárolnia, amíg hozzá nem foghat a lefordításához. Na most, ha itt valamit nem hallott tisztán, netán félreértett, nem villant eszébe azonnal a szó jelentése, vagy

valahol elvesztette a fonalat, belegabalyodott egy szép hosszú körmondatba... hát az bizony kemény blama. És nem úgy köszönnek el tőle a végén, hogy viszontlátásra.

Szóval: Győr. Szép nagy tanácsterem, hatalmas téglalapformába rendezett asztaloknál ülnek a meghívottak, azoknak az országoknak a képviselői, ahol az elmúlt években megfordult a Szentatya. A dolgom az, hogy egyrészt magyarra fordítsam a szlovén felszólalók szövegét, másrészt szlovénra a többiekét. Amikor osztrák, lengyel vagy szlovák vendég beszél, meg kell várnom, amíg a szomszéd fülkék valamelyikében ülő kolléga, kolléganő lefordítja magyarra a szövegét, ezt átültetem szlovénra, s rámondom a szlovén delegáció tagjainak fülére. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy látom is őket – a téglalap túlsó szélén ülnek, szemben velem, vagy tíz méterre a fülkémtől –, mi több, vizuális kapcsolatban állunk egymással, időnként zavaros pillantást vetnek rám, ebből látom, hogy valami marhaságot mondhattam, többnyire azonban megnyugtató bólogatással nyugtázzák, hogy nagyjából követni tudják az eseményeket.

A szinkrontolmácsok tudvalevőleg húszpercenként, félóránként váltják egymást: fehér ember általában többet nemigen szokott kibírni egyfolytában. Nekem ezen a győri tolmácsoláson – már nem emlékszem, miért – nem volt váltótársam... Úgy a negyedik óra vége felé kissé zibbadt már az agyam. És megtörtént, amire, mit mondjak, nem nagy büszkeséggel gondolok vissza még ennyi év távlatából sem. Ha jól emlékszem, az osztrák rendőrfőkapitány beszélt éppen, arról, hogy a pápalátogatást megelőző hónapokban újra alapos vizsgálatnak vetettek alá, három évre visszamenően, minden olyan betörést, amelyben robbanószeret zsákmányoltak a tettesek. Ez első ránézésre nem túl nehéz mondat. Nekem is csak egy bajom volt vele: nem ugrott be, hogy mondják szlovénul a robbanószeret.

Lassítva pergetem vissza a helyzetet. Még az előző mondatoknál tartok, de már tudom, hogy bajban leszek a robbanószerrel. Kétségbeesve kutatok emlékezetemben, már egy icipici szinonimával, közkeletű idegen kifejezéssel is beérném... Istenem, segíts! Semmi... Ha most arra vesztegetek el hosszú másodperceket, hogy gyámoltalanul körülírom a fogalmat, elvesztem a fonalat, és végem... És már az a mondat van soron, amelyhez a robbanószer kell... Megpróbálom elkapni valamelyik delegációtag tekintetét, szuggesztíven ránézek, és két kezemmel robbanást imitálva azt mondom:

– Bumm!

Elfojtott nyerítés a tanácsteremben.

Különös humorérzékük van ezeknek a szlovéneknek, gondolhatta néhány jelenlevő, mi ebben a nevetséges?

Esetem a kárásszal

Hangulatos tihanyi vendéglő teraszán ülünk egy szlovén katonai delegációval, bőséges, jóízű ebéd után. Sok ilyen díszében, vacsorán vettem részt tolmácsként,

máig is őrzöm egyiknek-másiknak merített papírra nyomott, hét-nyolc fogásos étrendjét, s néha megmutatom az unokámnak, látod ezt a pompás éteksort, na ebből nem evett a nagyapád egy falatot sem.

De ez a késő nyári tihanyi ebéd, ez más. F. L. vezérkarfőnök úriember: hagyjuk a tolmácsot is enni felkiáltással időnként egynyelvűre fordítja a társalgást. Teheti, hisz a vendégdelegáció vezetője, L. L. szlovén vezérkarfőnök egészen jól beszél magyarul – úgy emlékszem, éppen ezen a látogatáson kapta meg a Magyar Kultúra Lovagja címet.

Halat ebédeltünk, valahogy ez maradt a további beszélgetés témája is. Ezt már fordítottam, természetesen. A jó halászlé titkáról folytatott eszmecsere során szóba kerül a kárász. Húha, röstelkedem félig komolyan, félig nevetve – könnyen nevetgellek, mostanában nem szokták lecsapni a tolmács fejét, ha nem tudja egyik-másik szó jelentését –, most megfogtak: nem tudom, hogy mondják a kárászt szlovénul. Jön a segítség szlovén részről: talán smuč? Nem, az süllő. Som? Nem, az harcsa. Jeseter – erről életemben nem hallottam, de a leírásból kiderül, hogy ez meg a kecsege. Megpróbáljuk körülírni a kárászt is, hátha így kiderül – hiába.

Semmi baj, uraim, mondom, estére megnézem a szótárban.

Másnap a reggelinél. Uraim, megnéztem a kárászt. Tudják, hogy hívják szlovénul? Karasnak.

A tolmács is ember

Nemzetközi katonai járőrverseny Püspökszilágyon. A szlovén csapat vezetője, egy muraszombati őrnagy, kitűnően beszél magyarul, de a biztonság kedvéért engem is meghívnak. Egy ilyen járőrbajnokság úgy fest, hogy a hat-hét tagból álló csapatok végigjárnak egy 15–17 kilométeres dimbes-dombos, erdős terepet, leküzdenek egy sor marha nehéz akadályt, majd olyan két, két és fél óra múlva izzadtan, csatakosan befutnak a célba – együtt mind a hatan vagy heten, ha kell, a hátukon cipelve a csapat leggyengébbjét. Az akadályoknak csak egy részét láttam a bejáráskor – terepjáróval vittek végig minket a versenyt megelőző napon –, de nézni is nehéz volt. Mondtam is mindjárt a szlovén csapat kapitányának, remélem, nem várják el tőlem, hogy végigcsináljam az egész pályát. Nem, felelte mosolyogva, elég, ha csak az ellenőrző pontokon ott vagyok.

Nem sok érdemem van benne, de máig is büszke vagyok rá: a szlovén csapat lett a második. (Ezért a pénzért akár arra is büszke lehetnék, hogy a magyar meg az első.)

Vége a versenynek, díjátadás, minden, majd másnap egy nagy búcsúebéd a Petőfi laktanyában. N. J. vezérezredes, a Budapesti Helyőrség parancsnoka szép ünnepi beszédet mond, mi, tolmácsok a küldöttségek asztalánál ülve fordítjuk németre, angolra, lengyelre, szlovénre – ki-ki a saját csapatának. Ezután a csapatvezetők állnak

fel sorra, megköszönik a vendéglátást stb. Ezt úgy fordítjuk, hogy feláll az érintett tolmács is, és a vendéglátó N. J. helyőrségparancsnok felé fordulva mondja a szöveget magyarul. Sor kerül a szlovén csapatra is, feláll a langaléta, félig magyar, félig szlovén őrnagy, felállok magam is. Az őrnagy delegációvezetői minőségében természetesen az általa képviselt ország nyelvén, szlovénul beszél, én, a helyőrségparancsnok felé fordulva, magyarra fordítom a szavait. Egyszer csak az őrnagy, se szó, se beszéd, átvált magyarra. Én meg, harmadnapos tolmácsreflexszel, szlovénra. És mondom szépen N. J-nek szlovénul a beszéd további részét.

A konyhaművészet is művészet

Megértem én, persze, hogy megértem a kedves fakanálforgatókat, akiknek a szemében egy-egy pompás étéksor megannyi nagyszerű alkalom alkotóművészetük kibontakoztatására, s az ellen sincs semmi kifogásom, ha odatartják homlokukat a műzának, amikor nevet kell adni remekművüknek. A baj ott kezdődik, amikor egy-egy ilyen fantáziadús fogás nevét, rosszabbik esetben egy-egy ihletett menüt le kell fordítani valamilyen idegen nyelvre – talán elég, ha csak az ökörszály-levesre, a barátfülére, vagy a csúsztatott palacsintára, slafrokos almára utalok.

Nos, nekem rendszeresen jut osztályrészemül ilyen megpróbáltatás. (Talán az első ilyen megbízatásra kellett volna nemet mondanom. De mit gondoltak volna rólam, ha még egy menüt sem tudok lefordítani?)

Ráadásul időt sem igen hagynak az embernek a munkára, jön az e-mail vagy a fax, aztán adj, Uramisten, de mindjárt, fél óra múlva már telefonálnak is, hogy megvan-e.

Nemrég történt. A szlovén védelmi minisztert várták budapesti látogatásra, s ilyenkor a tolmács dolga a program és a menü lefordítása is. A díszebéd – remélem, nem árulok el vele hadititkot – a következő fogással kezdődött: *Kavtárgyöngyös fogas tekercs*. Na, ezt magyarul sem értem. Azt még csak-csak, hogy azt a szerencsétlen halat ezúttal természetellenes testhelyzetben fogják tálalni, de hogy e mögött a *kavtárgyöngy* mögött milyen rafinált fűszerkeverék, netán öntet rejlik, arról fogalmam sincs.

Aki nem ismeri a magamfajta örült fordítókat, el sem hiszi, mi van ilyenkor. Ahány szótár, lexikon, kézikönyv (szakácskönyv) a házban, mind föllapozom, sehol semmi nyom. Aztán sorra veszem az idegen szavak szótárát, a latin, angol, német, sőt – láttam én már karón varjút – a szerbet és a szlovént is. A törököt – mert az az igazság, hogy az első pillanattól kezdve valamiféle turcizmust (kaftán?) sejtek mögötte – csak azért nem, mert nincs. Vissza a magyarhoz: a biztonság kedvéért még a *kantár* meg a *kaptár* szócikknél is megnézem, hátha elírták – nem mintha a kantárgyöngy vagy kaptárgyöngy ismerős lenne, de annak legalább volna valami értelme.

Bánatosan gondolok vissza a régi szép időkre, amikor fogta szépen az ember

ilyenkor a telefont, és felhívta Kek Zsiga bácsit vagy Kovács Kálmán bácsit, és már jött is kapásból a válasz – Isten nyugosztalja mindkettőjüket, és azokat is, főnököket, idősebb kollégákat, akiktől sosem restellt az ember segítséget kérni, ha nem tudott valamit.

Telefon az ugyan most is van – de kit kéne felhívni? Talán egy pincér vagy szakács ismerőst... Bandikám, ne haragudj, és ne röhögj ki, kérlek, hogy ilyen piszlicsaré dologgal zavarlak, de áruld már el nekem, mi az a *kavtár*! Mitár? – kérdi. Kav! – válaszolom.

Ő sem tudta.

Az idő meg szorít.

A francha az egésszel, ezúttal úgy eszi meg a szlovén védelmi miniszter a fogas tekercset, hogy fogalma sem lesz róla, mivel van ízesítve. Úgy küldöm vissza a fordítást, hogy nincs benne a *kavtárgyöngy*. Megírom persze a kísérőlevélben, hogy elnézést, de ezt nem tudtam megoldani, ha valaki tudja, mi ez, közölje velem, szívesen beiktatom utólag, már ha megtalálom a szlovén megfelelőjét.

Húsz perc múlva csöng a telefonom. K. É. az, a fordítóiroda tündére. Kicsit szaggatottan veszi a levegőt, szerintem alig tudja visszatartani a nevetését.

– Megkaptam a fordítást... Elnézést... ezúttal faxon küldtem az eredetit... és elmosódott az i betű... és tényleg t-nek látszik...

A marhamaj rejtély

Nyaranként lent vezetek a horvát tengerparton, egy pesti turistairoda megbízásából mindenféle információval látom el a magyar vendégeket, tolmácsolok, segítek, ha problémájuk akad. Miután a derék magyar turista – nagyon helyesen – olyasmiket tud néha kérdezni, hogy idegenvezető legyen a talpán, aki egyből rávágja a választ, nem győzöm bővíteni és frissíteni az adatbázisomat szerény, párkilobájtos memóriámban. Horvát újságot olvasok, rádiót hallgatok, helybeliekkel beszélgetek, minden feliratot, hirdetőtáblát elolvasok. Egyikből megtudom az aktuális valutaárfolyamot, vagy azt, hogy mennyiért lehet ingatlant, jahtkikötőt, netán szállodaláncot vásárolni Dalmáciában (a horvátok nem okultak a mi elrontott privatizációnkból: ők is elkótyavetyélik szép lassan nemzeti kincseiket – miközben egyesek elképesztő vagyonokra tesznek szert). A helybeliektől megtudom egyik-másik hal vagy tengeri herkentyű nevét, elkészítési módját, vagy azt, hogy mikor van búcsú valamelyik környékbeli templomban, a hirdetőtáblák meg helyi történetekről, rendezvényekről, szórakozási lehetőségekről tájékoztatnak.

És olykor vizsgáztatnak is a maguk módján, mennyire naprakész a horvát nyelvtudásom. A buzgó horvát nyelvújítók ugyanis a legutóbbi háborút követően hette-tente átlag tíz új szót kaparnak elő középkori dokumentumokból, vagy ha az nincs, saját kútfőből, hogy nyelvük ne hasonlítson annyira a „testvérnyelvhez”, a szerbhez,

s ezzel igencsak megkeserítik a magamfajta – horvát nyelvi közegen kívül élő – fordító, tolmács vagy idegenvezető dolgát.

Történt az egyik nyáron, hogy egy vodicei vendéglő előtt a következő soron akadt meg a szemem egy táblán: *marhamajmodra*.

A *marhamajról* fogalmam sincs, mi lehet – morfondíroztam magamban utamat folytatva –, közelítsük meg a kérdést hátulról, mint az egyszeri postáslegény az unatkozó háziasszonyt. Ez a *modra* nyilvánvalóan az össznépi nyelvújítósdi terméke. Van ugyan egy jól bevált szavunk a kék szín jelölésére – próbálok meg a nyelvújítók fejével gondolkodni –, a *plavi* (hímnem) *plava* (nőnem), *plavo* (semleges), csak az a baj vele, hogy betű szerint megegyezik a szerbbel. Holott itt van például a szlovén *moder, modra, modro* – mennyire más! Igaz, hogy a szlovéneket sem szeretjük sokkal jobban, mint a szerbiánusokat, de mégiscsak más egy előkelő rokontól kölcsönözni, mint egy csóró balkánival közösködni. Ha még módosítunk is rajta egy kicsit, és a *moderből modart* csinálunk, a Jóisten sem vitathatja el, hogy őshonos horvát kifejezésről van szó.

Eddig megvolnánk hát, gondoltam magamban, valami kékről van szó, és ez a kék alighanem hal lesz, hisz idegenvezetői körökben is jól ismert tény, hogy az Adriában élő halakat fehérekre és kékekre osztják, tehát alkalmasint valamilyen kék halból, azaz heringféléből készült ételkülönlegességről lehet szó.

Azon, hogy a jelző nőnemű, a jelzett szó meg mássalhangzóval végződik (holott a nőneműek általában magánhangzóval, a legtöbbször a-val szoktak), eszembe sem jutott kiakadni, hisz e szabály alól bőven van kivétel. A hátravetett jelzői szerkezet is teljesen megszokott jelenség a horvátban.

A kis horvát-magyar zsebszótárban – természetesen – nincs benne a *marhamaj*. Hirtelen jobb megoldás nem jut eszembe, mint hogy írok egy SMS-t a páromnak, nézze meg otthon az Aniç-féle nagy értelmező szótárban, abban benne lesz a latin neve is, onnan kezdve gyerekjáték lesz azonosítani.

Szerencsére nem fajult idáig dolog, mert amikor legközelebb arra jártam, „Lássuk a szövegkörnyezetet is!” felkiáltással elolvastam az inkriminált szöveg fölött álló sort is. Azt mondja: *gombaszelet*.

Sok értelme így sincs, de a rejtély megoldódott: gombaszelet marhamáj módra.

Egy rém komoly fordítóiroda

Semmi bajom a fordítóirodákkal. Hosszú pályafutásom alatt egyszer volt egy kisebb konfliktusom az egyik irodával. Nem állapodtunk meg előre a tiszteletdíj összegében: ők azt hitték, hogy..., én azt hittem, hogy..., a végén, amikor elszámolásra került a sor, mondtak egy összeget, én meg azt, hogy nem oda Buda. A vita során aztán ezt találta mondani az iroda tulajdonosa:

– Nehogy már a fordítók mondják meg nekünk, mennyit fogunk fizetni!

Közöltem vele a gyanúmat, hogy szereptévesztés esete forog fenn, gondolom,

ő sem munkáltatóként jött a világra, akinek kizárólagos joga, hogy megmondja, ki *mennyiért dolgozzon*, s ha még emlékszik egykori fordító önmagára, legalább azt ne vitassa el tőlünk, hogy mi viszont eldönthessük, *annyiért nem dolgozunk*. És eldöntöttem.

Azóta, mondom, semmi bajom a fordítóirodákkal.

A minap megszólal a telefon: Iksz Ipszilon, ebből és ebből a vidéki irodából, volna itt egy szlovén szöveg, megtalálták az elérhetőséget az Interneten, lefordítanám-e nekik.

– Kedves uram – mondom neki –, máskor boldogan állok a rendelkezésére, de most van egy több száz oldalas megbízatásom szoros határidővel, legalább egy hónapi nem vállalhatok semmi mást.

Jaj, ő megérti, de nem talál senkit, és igazán... és csak négy sorról lenne szó.

Elszégyelltem magam, üsse kő, küldje azt a négy sort!

– És mennyiért tetszik lefordítani?

– Drága uram, négy sort még ismeretlennek is: ingyen.

Jött a négy sor, lefordítottam, elküldtem. Semmi visszajelzés, jól van, ennyit a gyerekszobáról...

Másnap jön egy e-mail. Semmi kísérőlevél, semmi megszólítás, semmi megkaptuk, köszönjük. Csak egy csatolmány és a tárgy rovatban (subject – hogy a fiatalok is megértésék) egy kurta üzenet: ezt a levelet kéne lefordítani holnap délig.

Párom szerint nem jellemző rám, de megőriztem a nyugalمامat, és írtam egy rövid levelet: elnézést, de egyéb elfoglaltságom miatt nem vállalhatom a megbízást. Jött a válasz postafordultával, hogy ők igazán... és csak egy oldal az egész... ha lennék szíves... És nem lehetne akkor... esetleg... hétfő délig?

Megint elszégyelltem magam. Nagyon kell nekik. Mi az az egy oldal? Jól van, megcsinálom, írtam nekik, de azt megértik, ugye, hogy négy sor az ingyen, az egész oldal meg más tészta. Megértik, persze, és mennyi? Megírtam: ennyi és ennyi. Jó, akkor várják.

Lefordítottam, elküldtem. Szóközök nélkül ennyi és ennyi karakter – írom nekik –, a kemény 2000 (kétezer) forintokat – kis pénz is pénz – legyenek szívesek erre és erre a folyószámlára...

Másnap megint jött egy levél – inkább arrogáns volt, mint udvariatlan –, hogy ők utalni csak úgy tudnak, ha elküldöm a fordítói igazolványom, a vállalkozói igazolványom, a nem tudom micsodám másolatát, aláírom, és elküldöm a kitöltött szerződést...

Én tudom, hogy a szabály, az szabály. De ha valaki azt hiszi, hogy hajlandó vagyok kétezer forintért felforgatni az összes fiókomat ezért az igazolványért meg azért az igazolványért, félórát szkennelni, átrágni magam egy kétoldalas szerződésen, elmenni a postára, hogy földadjam...

Szóval megírtam nekik, hogy olyan sokáig én már nem élek, úgyhogy legyenek a vendégeim erre a szövegre is.

A kisördög azonban csak nem hagyott nyugton, úgyhogy küldtem nekik egy viccet is, kiemelvén, hogy a mi esetünkkel való minden hasonlatosság a véletlen műve. A vicc így hangzik:

Elmegy a katolikus pap a szabóhoz reverendát varratni. Elkészül a reverenda, kérdi a plébános úr, mivel tartozik?

– Én Isten szolgájától nem fogadok el pénzt – mondja a szabó.

– Szép, szép – mondja a plébános –, akkor küldök neked holnap egy feszületet.

Elmegy a református pap a szabóhoz palástot varratni. Elkészül a palást, kérdi a tiszteletes úr, mivel tartozik?

– Én Isten szolgájától nem fogadok el pénzt – mondja a szabó.

– Szép, szép – mondja a tiszteletes –, akkor küldök neked holnap egy Bibliát.

Elmegy a rabbi a szabóhoz köntöst varratni. Elkészül a köntös, kérdi a rabbi, mivel tartozik?

– Én Isten szolgájától nem fogadok el pénzt – mondja a szabó.

– Szép, szép – mondja a rabbi –, akkor küldök hozzád holnap egy másik rabbit.

Hűűű, ez elevenbe talált!

Jött a felháborodott levél, hogy vegyem tudomásul, ők egy komoly, törvénytisztelő iroda, nem szoktak potyázni, és különben is, hogy képzeltem? Csak úgy, zsebből? Amiért őket a NAV akár százhuszezer forinttal is... Az idétlen viccemmel meg... És örüljek, mert akár fel is jelenthettek volna...

Aztán pár nap múlva mégiscsak elküldték a kétezer forintot. Zsebből.

Lehet, hogy küldik a NAV kommandósait is?

Örök dilemma

Duranci Béla Kondorról szóló naplójegyzeteit fordítom. Élvezem. Ismerős szabadkai arcokra, utcarészletekre, élményekre akadok, az 1960–1970-es évek Budapestje elevenedik föl előttem. Duranci mesterien elegyíti a napló műfaját az esszével, ennek megfelelően időnként játszi természetességgel csörgedez belőlem a magyar szöveg (vannak részek, ahol ő is magyarul szólal meg, vagy magyarokat idéz, szó szerint – ezeket egyszerűen beemelem a magaméba), máskor meg kínlódok, nyűglődök, szótárért kapkodok – tele van velük az asztalom –, s úgy haladok a fordítással, mint beteg szű a sifonérban.

Egyetlen példát ragadok csak ki. Duranci előszeretettel használja a *trajan* kifejezést. Ez elvben *tartósat* jelent. De a legtöbbször olyan szövegkörnyezetben fordul elő, hogy blama volna tartósnak fordítani. Marad a *maradandó*, s a legtöbbször ül is. De az ötödiknél már kezdem unni. Jó, tudom, nem cél, hogy a fordítás jobb legyen, mint az eredeti, de csak nem adok ki a kezemből olyan szöveget, amelyből az olvasó lesújtó következtetéseket vonhat le a fordító szókincséről...

Úgyhogy egyszer-egyszer kilépek Duranci bőréből, s vállalva a hamisítás,

vagy minimum a harsányság vádját, itt-ott elsütöm az örök kifejezést a *trajan* helyén. Kollégákkal, filológusokkal szívesen elvitáztatok arról, szabad-e illet tennem – nekem ebben a pillanatban az olvasó a fontos, akit véletlenül sem szabad bármilyen zavaró aprósággal kizökkentenem az olvasásból, vagy urambocsá’ arra készítenem, hogy megnézzé, ugyan ki ez a béna fordító, ezzel a ménkü sok *maradandóval*.

Az viszont igaz, hogy maga Duranci Béla joggal köthetne belém: ha ő örököt akart volna mondani, akkor azt írta volna, hogy *večit*.

Érdekes – a kötet felénél tartok nagyjából –, egyszer sem írta le azt, hogy *örök*.

Illetve egyszer leírta, így, magyarul, saját mondatát idézve, de mulatságos elírás volt: azt akarta mondani, hogy *ökör*.

Tálcán kínált megoldás

Duranci Béla jól tud magyarul. Naplóját persze szerbül írta – akkori szóhasználat, és ez nála külön hangsúlyt kap: szerbhorvátul. De már akkor számított rá, hogy könyve magyar fordításban is meg fog jelenni. Így hát kedves gesztusnak vettem tőle, amikor egy helyütt szinte tálcán kínálta fel a megoldást a majdani fordítónak. A famózus szövegrész így hangzik: „...*tiho govori Pišta Dobrik, smiljuji se kaonekad Kondor kada se radovao »huncutariji« kojujeizveo.*” (Nyersfordításban: mondja halkan Dobrik Pista, és somolyog hozzá, mint annak idején Kondor, afölötti örömeiben, hogy „bejött” valami huncutsága.)

A tálcán kínált szó tehát a *huncut* volt.

Két helyen is felhasználhattam volna: *huncut mosolyként*, és *Kondor huncutságaként* is.

Az elsőt gyorsan elvettem. Lehet, hogy bennem van a hiba, de szerintem egy férfi ne huncutul mosolyogjon – pláne ne egy másik férfit (szégyellje magát, aki rosszra gondol) –, hanem, mondjuk, ravaszskasan.

De vajon a másik helyen jó-e? Ha a huncut mosoly – nyelvérzékem szerint – inkább a kacér hölgyekhez illik, a huncutság vajon nem a gyermekekhez-e? Kondor és Duranci, a két meglett férfi nyilván ugratta, heccelte, cukkolta, froclizta egymást olykor-olykor, de ezt lehet-e huncutságnak nevezni?

Nem, döntöttem el végül, s már írom is a végső megoldást: „...*súgja oda Dobrik Pista, ravaszkas mosollyal, pont mint Kondor, amikor »bejött« valami kópésága.*”

Úgyhogy, kedves Béla bátyám, köszönöm a segítséget, de ezúttal nem élnék vele.

Mennyire látszódjék egy fordító?

Paszkal Gilevszki barátommal szoktunk annak idején jóízűt vitatkozni azon, belevigye-e, és mennyire a fordító a saját egyéniségét a fordításába. Paszkal kitűnő fordító, ráadásul elévülhetetlen érdemei vannak a magyar költészet macedóniai

megismertetésében, úgyhogy véleményén nem árt elgondolkodni, akár egyetért vele az ember, akár nem. Véleménye pedig az, hogy a fordító igenis vigye bele minden munkájába (egy kicsit) a saját egyéniségét is.

Én másként gondolom: szerintem a fordító legyen olyan, mint a jó színész, ne önmagát hozza, hanem bújjon bele a lefordítandó mű szerzőjének a bőrébe, egyszer Shakespeare legyen, egyszer Krleža, Cankar vagy Mladen Markov, valós lénye pedig húzódjék meg a háttérben, szerényen, láthatatlanul.

Nem véletlenül emlegetem Mladen Markovot. Van egy kitűnő elbeszélésköte-
te, az a címe, hogy *A bánáti vicinális*, ezt nekem volt szerencsém lefordítani. Megje-
lenik a könyv, viszem alig palástolt büszkeséggel apámnak.

Olvasd el, mondom neki, nem azért, mert vonat szerepel a címében – apám tudniillik mozdonyvezető volt –, hanem azért, mert tényleg jó könyv, élvezni fogod.

Elmúlik egy hét, elmúlik kettő. Egyszer csak beállít apám.

– Te, ez a könyv tényleg nagyon jó. És le sem tagadhatod, hogy te fordítottad.

Apám, mint említettem, mozdonyvezető volt. Gőze nem volt szegénynek az irodalomról.

Gyöngé tested tengermélyi szikla már (a Glória c. olasz népballadához)

2016-ban egyszerre háromjeles dátumot is ünnepelhet a somogyi újságírás: 190 esztendeje született Roboz István, a somogyi sajtótörténet egyik legnevesebb alakja, 150 éve indult a megye első újságja, a Roboz által szerkesztett Somogy című hetilap, és Roboz is éppen 100 esztendeje hunyt el Kaposváron.

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságot közelről is érinti a több-rétegű évforduló. Egyrészt azért, mert 1904-ben a kötcsei születésű szerkesztőt és irodalmárt választották meg a társaság első elnökévé, másrészt pedig azért, mert a társaság mai folyóirata Roboz lapját tekintette egyik előképének. A Somogy című irodalmi, művelődési, helytörténeti és művészeti antológia 1970-ben megjelent első számának beköszöntőjében a szerkesztők egyértelművé tették, hogy nem pusztán a Somogyi Írás és a Somogyi Szemle utódjaként lépnek a közönség elé, hanem egyúttal a kiegyezés korában azonos címmel indult hetilap örökségét is folytatni szeretnék. Annál is inkább, mert a dualizmus kori Somogy a politikai és gazdasági hírek mellett számos írást közölt a szépirodalom, a művészet és a nevelésügy köréből.

A régi Somogy leginkább alapító szerkesztőjének ízlését és világlátását tükrözte. A helytörténeti munkák már jórészt feltérképezték, hogy milyen arányok és erények jellemzik Roboz István életművét: szorosabban vett irodalmi teljesítménye nem igazán maradandó, kultúraszervezőként, népnevelőként és elsősorban lapszerkesztőként viszont méltán tarthat számot az utókor figyelmére. A részletes elemzést persze jócskán megnehezíti, hogy Roboz nemcsak szerkesztőnek volt szorgalmas, hanem maga is igen serényen forgatta a tollat. Ezt cselekedte már az 1850-es években is, amikor Nagy Ignác Hölgyfutárának volt termékeny munkatársa, s természetesen még nagyobb lehetőség nyílt előtte, amikor szerkeszteni kezdte a szülőmegyéje nevét címlapján viselő egyes tartalmú hetilapot.

Az önkényuralom megszűntével a helyi sajtó lényegében Roboz révén jelent meg Somogyország közéletében. A kiegyezésnek nevezett politikai rendszerváltás már azon megyék sorában találta Somogyot, amelyek önálló, helyben megjelenő, s főként helyi ügyekkel foglalkozó újsággal rendelkeztek. A Somogy első száma az enyhülés és a fordulat előkészítésének időszakában, 1866. március 6-án került az olvasók kezébe.

Bár az is igaz, hogy ebben azért nem lehetünk egészen biztosak. Roboz István ugyan számos értékes irodalomtörténeti dokumentumot tett közzé lapjában, utóbb mégis sokan – és bizony joggal – a szemére vetették, hogy saját múltjára, ifjúkorára vonatkozó adatai megbízhatatlanok. Tudjuk, hogy születési dátumát még a barátainak sem árulta el, amikor azok szerkesztői működésének évfordulóját készültek megünnepelni Kaposváron. Legnépszerűbb alkotásának keletkezéstörténetéről sem lehet semmi bizonyosat tudni: amit utóbb mégis közzétett róla, az inkább sűrűbbé teszi, nem pedig oszlatja a homályt. A *Kossuth imája a kápolnai csatában elesettek felett* címmel 1849-ben papírra vetett mű szerzőségéről tehát most is csak annyit mondhatunk, hogy Roboz Istvánnak – tulajdonítják...

Az idős szerkesztő ezenkívül azt állította, hogy az 1866-os Somogy előtt már két és fél évvel indított egy ugyanilyen című, bár rövid életű lapot. Azonban 1863-ból

nemcsak lapszám vagy újságtöredék nem maradt fenn, de egyetlen hivatalos iratban sem szerepel utalás az állítólagos lapindításra. Az 1866-ban megalapított Somogy engedélyezésével kapcsolatos levelezésben sem tesznek célzást arra, hogy lett volna somogyi előzménye Roboz vállalkozásának, sőt az új lap első szerkesztőségi üzenetei sem sietnek emlékeztetni a közönséget, hogy régi ismerősként keresnek előfizetőket a megújult Somogy számára... Pedig ezt nem szokták a szerkesztők elmulasztani.

A somogyi sajtótörténet feltehetőleg nem lesz szegényebb azáltal, ha a helyi hírlapirodalom születésnapját – amíg nem kerül elő az agg Roboz szavait alátámasztó hiteles bizonyíték – 1863 helyett 1866 márciusára tesszük, hiszen ekkor indult el kerekén ötvenéves útjára a „reálisan létező” Somogy.

A sokáig vezető szerepet játszó megyei hetilap mellé az 1870-es évek végétől aztán egyre több kaposvári és vidéki újság zárkózott fel, s bár ezek általában csak egy-két évig, nemritkán alig néhány hónapig éltek, együttesen mégis képesek voltak megteremteni a több szolamban játszó, mind sokrétűbbé váló somogyi sajtót.

A Somogy példányszáma legfeljebb néhány ezer, előfizetőinek száma néhány száz lehetett, ami mai szemmel roppant kevésnek tűnik. A korabeli országos adatokkal való összehasonlítás viszont azt mutatja, hogy a somogyi közönség újságolvasási kedve és helyi információk iránti igénye elérte a magyar átlagot. A más korabeli hírlapokra is jellemző viszonylag alacsony példányszámokból egyébként sem lehet pontos következtetést levonni a sajtó befolyására vonatkozóan. A lapok leginkább a megyei értelmiség, a politizáló elit véleményét kívánták formálni (ehhez nem kellek különösen nagy példányszámok!), s a helyi közéletet igen nagy mértékben éppen ennek a rétegnek a véleménye, politikai tájékozódása, kulturális ízlése alakította, csiszolta olyanná, amilyennek az utókor látja.

Ráadásul a kor újságolvasási szokásaihoz igazodva sajátos terjesztési módszerek fejlődtek ki. A különféle egyletekhez, elsősorban az olvasókörokhöz, valamint a vendéglőkbe, kávéházakba járó – s ott alkalmanként felolvasott – lapok elvileg az analfabétákhoz is elvihették az írott szó üzenetét; a példányszámok ezért sem fejezik ki pontosan azt a hatást, amit a sajtó a közönségre gyakorolhatott. Sokan ki is használták, hogy a hírlapok jó része bekerült a társasági élet véráramába, így előfizetés nélkül is hozzájuthatnak a mindennapi olvasnivalóhoz. A pécsi és a kaposvári kasszinóban többször megtörtént – mint a sajtóban felháborodva emlegették –, hogy a vendégek egyszerűen ellopták az újságokat...

Arról nincs adat, hogy hányszor csenték el kávéházi asztalokról a Somogy még friss példányait, de az biztos, hogy a Roboz István által szerkesztett hetilap kezdettől fogva ott volt a nyilvánosság helyi fórumain. Roboz személyiségének jó és rossz – szerencsére inkább jó, mint rossz – vonásait is ez a lap nagyította fel és tette közzismertté a kortársak előtt. A vidéki poéta jelleme, vonzalmi és ellenszenvei így épültek be a megye politikai és kulturális életébe, a közéleti érdeklődésű polgárok mindennapjaiba.

A Jókai Mórt barátjának mondó és a Balaton-kultuszt is ápoló kaposvári szerkesztőről sok mindent el lehetett mondani, csak azt nem, hogy egyszerű, szürke nap-

számosa az újságíró-társadalomnak. Roboz a szabadságharc idején Noszlopy Gáspár kormánybiztos titkáráként tevékenykedett Kaposváron, ám a Bach-korszakban is hivatalnoki munkát vállalt, a kiegyezést pedig egyebek mellett a *Somogy* megalapításával támogatta. Irányváltásai – a korszakra igencsak jellemző módon – mégsem jelentették azt, hogy érzelmeiben eltávolodott volna a 48-as eszméktől. Roboz István markáns egyéniség volt, ugyanakkor a vidéki magyar értelmiség jellegzetes képviselője; széles érdeklődésű somogyi polgár, mondhatni „lokalpatrióta világpolgár”. Ellentmondásos személyiség, aki a közösség és a közönség gondjait vette vállára hosszú élete során, sok megnyilatkozásából azonban félreérthetetlenül tükröződik a leplezni talán nem is akart énközpontúság. (Ez egyebek mellett abban nyilvánult meg, hogy nagyon szerette ünnepeltetni magát.) Lírikus alkat volt: sajátos felfogású, olykor vitatható ízlésű, de vitathatatlanul nagy tehetségű újságíró. Hamarosan éppen olyan jellegzetes szereplője lett Somogyország és főleg Kaposvár társadalmi életének, mint hetilapja a kultúra és a politika világának.

Életének fő műve az a *Somogy*, amelynek írásai többnyire színesen, árnyaltan szólnak a vidéki Magyarország történetének egy érdekes és fontos korszakáról. Általuk képet alkothatunk a dualizmus évtizedeinek közgondolkodásáról, a somogyi társadalom és különösen az értelmiség életmódjáról, kultúrájáról, eszményeiről. S a kérdés, hogy annak idején miként birkózott meg a feudális múlt örökségével egy rendszerváltozást átélő, polgárosodóban levő társadalom, esetleg ma is megszívlelhető válaszokhoz vezethet el.

Kerek erdő, kerek mező (A virágot én ültettem c. magyar népballedához), 2011.

Miért nem lehetett pozitív személyiség Khuen-Héderváry Károly a horvát történelemben?

Kevés olyan egyértelműen negatív alakja van a horvát történelemnek, mint a dualizmus korában Horvátországot közel két évtizeden át kormányzó gróf Khuen-Héderváry Károly. Neve olyan történelmi korszakot jelöl, amelyet a korrupció és a törvénytelenesség, a horvátellenesség és az erőszakos magyarosítás szinonimájaként emlegetnek. Olyannyira, hogy a 2015. novemberi választások előtt Zoran Milanović, akkori kormányfőnek elég volt kijelentenie, hogy ő nem „Khuen-Héderváry”, s mindenki számára világos volt, milyen vádakat kíván magától elhárítani. A Milanović kijelentése által kiváltott reakciók az interneten szinte néhány órán belül megtöltötték a horvát közösségi oldalakat, s csak kevés akadt köztük, amely Khuen-Héderváry érdemeit emlegette volna. Hogyan lehetséges ez, hiszen közzismert, hogy a gróf mi mindent tett Horvátországnak a Habsburg Birodalom fejlettebb területeihez való felzárkóztatásáért. Zágráb az ő idejében nyerte el európai nagyvárosi arculatát, felépült a Horvát Nemzeti Színház, Khuen-Héderváry kezdeményezésére kezdődött el az adriai turizmus fejlesztése, ami napjainkban is a horvát költségvetési bevételek jelentős hányadát adja, és teljesedett ki a közoktatás korábban megkezdett korszerűsítése, fejlesztése. A horvátoknak ezzel tisztában kellene lenniük, úgy tűnik, még sincsenek. A kérdésben az sem hozott lényeges változást, hogy kiléptek a délszláv államszövetségből, és immár a saját szempontjaik szerint értékelhetik a múltjukat. Ez a fajta „feledékenység” mintha miránk is átragadt volna. A magyar történetírás sem foglalkozik eleget a korszakkal, a politika pedig úgy tesz, mintha a magyar–horvát viszonyban mostanában tapasztalható romlás csak egy kérdés, a horvát olajvállalat, az INA és legnagyobb részvényese, a magyar MOL közötti vita következménye lenne. A Délkelet-Európában lezajlott, és még mindig folyamatban lévő változások, valamint a javításra szoruló magyar–horvát kapcsolatok időszerűvé teszik a Khuen-Héderváry-éra elemzését. Ahhoz, hogy megértsük, valójában miért nem volt, nem lehetett jó a kiegyezés a Magyar Királysággal, s a hosszú időn át kormányozni képes bán személye a horvát politikai elit jó része számára, tágabb összefüggések közé kell helyeznünk az akkor történeteket.

Khuen-Héderváry egy, az európai politikai berendezkedést gyökeresen megváltoztató korszak küszöbén kormányozta Horvátországot, egy „halálra szánt” birodalom képviselőjeként, az első világháború kirobbantásához a nagyhatalmak által gyújtózsínórak használt balkáni térségben. A tárgyilagos véleményalkotáshoz, tehát nemcsak a magyar és a horvát, de még csak nem is pusztán a délszláv térségbeli, hanem az összeurópai politikai folyamatok áttekintésére is szükség van. A vizsgálódást jóval az ő báni kinevezését megelőző időszakban kell kezdeni. A körülmények alapos és széles körű mérlegelése más megvilágításba helyezi ezt a korszakot is a közös horvát–magyar történelemben. Tanulsággal szolgál arra nézvést is, hogy két ország kapcsolatát nemcsak a közvetlen szereplők befolyásolják, aminek a belátása ma sem érdektelen.

Megelőlegezve az alább következőket, azt mondhatnánk, Khuen-Héderváry, illetve a Magyar Királysággal való államközösség megújítása mindenképpen éles kritikát váltott volna ki. Akkor is, ha a bán sokkal bölcsebben kormányoz, ha – amint ezt Hóman Bálint és Szekfű Gyula írja a *Magyar történetben* – Budapesten nem erőltetik a „korszerű” kisebbségpolitikát, vagyis a horvátországi szerbek egyenjogúsítását, vagy a magyar nyelv használatát a közös hivatalokban, és oktatását Horvátországban. Az európai, illetve az ekkor már számításba veendő, de itt és most nem érintett amerikai hatalmi központokban más jövőt szántak a térségnek, s a háttérben szívosan munkálkodtak annak megvalósításán. Európában a francia és az orosz politika összpontosított a térségre a legintenzívebben. Nagy-Britannia a német egyesítésig nem folytatott következetesen aktív politikát a kontinensen. Ennek ellenére a harmadik helyre sorolandó a délszláv térség jövőjét tervezgető nagyhatalmak között. Elsősorban azért, mert fölöttébb érdekelt volt a német és az orosz befolyás mérséklésében, továbbá a török birodalom szétesése után esedékes területi osztozkodásban. A balkáni kisépek felszabadítása jó eszköznek tűnt ennek megsürgetésére. Az is világos volt, hogy ezek egyenként aligha képesek önálló államot alakítani, összefogásukra – London és Párizs számára legalábbis – Szerbia tűnt a legalkalmasabbnak. Anglia tervei között a Habsburg Birodalom megszüntetése eredetileg nem szerepelt. A Bécsi Kongresszuson ismét felosztott lengyelekében azonban, akiktől tanácsokat kaptak, igen. Így kerültek be a horvát és a szlovén területek is a szerb vezetéssel megvalósítandó délszláv gyűjtőállamba. Szerbia kezdetben ezért nem lelkesedett, sokkal inkább szerette volna a saját területét megnövelni. Ám amikor belátta, hogy csak az előbbihez kaphat nagyhatalmi támogatást, „délszlávia” ötletét is felkarolta. Több tényező együttes hatása vezetett a közös délszláv állam létrehozásához, amelyre sem Bécsnek, sem Budapestnek nem volt befolyása, még kevésbé Khuen-Hédervárynak. Ő egy, történelmi léptékkel mérve, rövid időre tudta konszolidálni a helyzetet Horvátországban, s megtartani azt Magyarország társországaiként, hogy azután később, az első világháború után ne csak a horvátok és a szerbek barátságának illúzióját, hanem saját lakosságunk és területünk jelentős részét is elveszítsük. A horvátok sem kapták meg azt, amit akartak. Ennek ellenére a közvélemény formálói nem törekedtek és ma sem törekszenek közös történelmünk elfogulatlanabb megítélésére. A magyar–horvát kapcsolatok megromlásának viszont arra kell készítenie minket, hogy az okokat keresve távolabbra tekintsünk Horvátország határainál. A Jugoszlávia szétesése után kirobbant háborút a nagyhatalmak elfojtották. Az utána kialakult politikai-területi felosztás átmeneti. Az újrendezésre kész tervek vannak, amelyek – ahogyan ez a történelemben lenni szokott – nem biztos, hogy ebben a formában megvalósulnak. Azt azonban érdemes szem előtt tartani, hogy egy újabb, Oroszországot elszigetelni hivatott „gyűjtő állam” részeként Magyarországgal is számolnak. Már a XIX–XX. század fordulóján is voltak erre vonatkozó forgatókönyvek. Magyarországot újabban szokás a délkelet-európai országok közé sorolni, ezért is tanulságos visszamenőleg is megvizsgálni, hogyan örölnék a „nemzetközi malmok”, nehogy túl késő legyen, mire a mostani elképzeléseket dekódoljuk.

I. Az európai nagyhatalmi politika és az erőviszonyok megváltozása a napóleoni háborúkat követő időkben

Napoleon vereséget szenvedett. Franciaország azonban, a nyertes európai hatalmak bölcsességéből, részt vehetett a hódító hadjáratait lezáró Bécsi Kongresszuson (1815), és – ha egyelőre jelképesen is – megtarthatta nagyhatalmi státusát. Ennek ellenére elégedetlen volt, mert visszaállt a régi rend. Ugyanazok kezében maradt a hatalom Európában, mintha a francia forradalom és a Napoleon hadai által meghódított területeken bevezetett liberális reformok meg sem történtek volna. Ez azonban csak a látszat volt. Valójában minden megváltozott, de éppen a helyreállt erőegyensúly miatt egy ideig nem volt nyilvánvaló. Franciaország sem nyugodott bele a visszarendeződésbe, és folyamatosan igyekezett módot találni arra, hogy elősegítse a nagy birodalmak – mint például az oszmán vagy a Habsburg – kisebb, következésképpen gyengébb nemzetállamokra való széthullását.

Ezen a brit politika is munkálkodott, különösen, amikor liberális politikusok kerültek hatalomra. Ilyen volt például Palmerston,¹ aki összesen tizenkét évig volt miniszterelnök, s a színpalak mögött hatékony segítője volt például a lengyel újraegyesítésért harcolóknak, valójában azonban minden lépésében a brit birodalmi érdekek gátlástalan érvényesítése vezérelte. A Habsburg Birodalom tekintetében az európai nagyhatalmak véleménye egészen a XIX. század második feléig megoszlott. Nagy-Britannia tartott Oroszország túlságos megerősödésétől és – az oszmán török birodalom széthullása esetén – a Dardanellákhoz való kijutásától. Ezt minden lehetséges módon igyekezett megakadályozni. A Habsburg Birodalom mint ütközőzóna erre a célra megfelelt számára. Nem támogatta a magyar forradalmat, hiszen érdeke volt, hogy az Osztrák Császárság nagyhatalom maradjon. Más volt a helyzet annak itáliai birtokaival, ahonnan mindenképpen ki akarta azt szorítani. Kiállt az olasz egység mellett, de nem igazán az olaszok vágyának kielégítése céljából, hanem a pápai hatalom gyengítése és területi visszaszorítása végett. A nemzetközi politika bonyolult összefüggéseire jellemző, hogy ezáltal közvetve gyengítette Ausztriát is, amely viszont védelmébe vette a pápai államot. Poroszországtól (1866) elszenvedett veresége nyomán Ausztria² tovább gyengült. London tisztában volt vele, hogy ez következményekkel jár, s ha nem folytat aktívabb külpolitikát a közép- és délkelet-európai térségben, nélküle fogják átrajzolni a térképet. Érdeklődése a délszláv népek iránt változó volt, a XIX. század közepétől azonban egyre intenzívebb lett. Szerbiát David Urquhart³ hozta Palmerston látókörébe. 1832 és 1837 között háromszor is megfordult ott, s a Foreign Office számára készült jelentésében, 1833-ban azt írta, Nagy-Britanniának Szerbiát támogatnia kell, mert alkalmas arra, hogy maga köré gyűjtse a vele szomszédos szláv népeket, de feltétlenül ki kell vonni az orosz befolyás alól. Az Osztrák–Magyar Monarchia – mint potenciális német szövetséges – felbomlasztására az egyesült Németország európai súlyának megnövekedése miatt támadt igény. A Monarchia ellen ekkor többfrontos harc kezdődött, egyrészt a szláv egy-

ségmozgalmak támogatásával, másrészt annak egyik pillére: Magyarország elleni támadásokkal. Erre kiváló felületet talált a brit propaganda a kisebbségpolitikában.

Oroszország érdeklődése a görögkeleti vallású balkáni népek iránt folyamatos, és alapvetően haszonelvű volt. Miután az oszmán törökök elfoglalták Konstantinápolyt (Bizáncot), Moszkva lett a keleti kereszténység központja. A szerb nép, illetve Szerbia számára az orosz orientáció magától értetődő volt, az egyházi kapcsolatok mellett mélyen gyökerező kulturális hagyományokon is alapult, s éppen ezért fölötté állt és áll ma is a pillanatnyi helyzet által megkövetelt kompromisszumoknak, míg a többi kapcsolat – például Velencével, a pápával, a Habsburg Birodalommal, vagy ma például az Európai Unióval – nem. Ennek megfelelően az utóbbiak oscillálnak, és rendszerint rövid életűek. A cárt a szerb nép saját uralkodójának is tekintette. Azok pedig Nagy Pétertől kezdve iparkodtak a moszkvai patriarchátus egyházi tekintélyéből politikai tőkét kovácsolni. A délszláv népekhez fűződő kapcsolatok intenzitását mindenkor a pillanatnyi orosz érdekek határozták meg. Ez a térség igazán akkor kezdett Oroszország számára fontos lenni, amikor a krími háborúban⁴ elszenvedett veresége miatt belátta, hogy a kijáratot a Földközi-tengerre nem a Fekete-tengeren, hanem a „Duna mentén” kell keresnie. Célja elérése érdekében szüksége volt a balkáni szláv népek támogatására, e végből mindenáron meg kellett akadályoznia az Osztrák Császárság további terjeszkedését a Balkán-félszigeten, s „felszabadítani” az osztrák iga alatt sínylődő szláv népeket. Mint Robert William Seton-Watson, brit történész írta,⁵ az Osztrák Császárság elleni orosz intrikálás és a szláv alattvalóknak a Habsburg-ház ellen fordítása megállás nélkül folyt Oroszországban. Ferenc József kíségetése a magyar szabadságharc ellen egy személyes gesztus volt csupán az orosz cár részéről, hogy elvegye a lengyelek kedvét az újabb lázadástól.

A Habsburg Birodalom mint ütköző zóna Németország számára is nagyon fontos volt. Ugyancsak Seton-Watsont idézve,⁶ német részről tartottak attól, hogy annak összeomlása esetén a térségre rátelepedne a „szláv kolosszus”.

II. Brit propaganda az Osztrák–Magyar Monarchia ellen

A fent idézett Robert William Seton-Watson (1879–1951) történész, író és újságíró tevékenységére viszonylag kevés figyelmet fordít a magyar történetírás, holott komoly kárt okozott a Monarchiának, de elsősorban Magyarországnak. Módszerei tanulmányozásra érdemesek, már csak a tanulságok levonása okán is. Jeszenszky Géza több dolgozatot szentelt neki, melyben igyekezett felvázolni Seton-Watson magyarellenességének kialakulását, valamint kapcsolatát a hazai liberális ellenzékkel.⁷ Megállapítja, hogy pályájának volt egy olyan időszaka, amelyben még nem akarta szétrombolni az Osztrák–Magyar Monarchiát, bár kezdettől fogva érezhető volt nála ez a tendencia. Ha ez csakugyan így volt, semmi esetre sem tartott sokáig. Életútjának ismeretében azt is nehéz elhinni, hogy Közép-Európába érkezve első benyomá-

saira, érzelmeire támaszkodott volna véleménye kialakításában, amint ezt Jeszenszky Géza feltételezi.

Seton Watson sokat utazgatott errefelé, több nyelvet beszélt, többek között magyarul, horvátul és szerbül is, alapos ismeretei voltak az Osztrák–Magyar Monarchiában élő népek történetéről, kultúrájáról. Kapcsolatokat épített ki, elsősorban az ellenzék körében, amelyek révén később, hazatérve is hasznos információkat kapott az itt uralkodó állapotokról. Először 1905-ben járt Bécsben, itt együttműködés alakult ki közte és Henry Wickham Steed⁸ újságíró között, aki honfitársa és a *The Times* tudósítója volt, továbbá ekkor kezdett Scotus Viator álnéven cikkeket írni a *Spectator* című brit magazinban is.⁹ Már ezekben is nyíltan taglalta a Monarchia szétesésének várható következményeit. Könyveiben a Monarchia politikai berendezkedésével, azon belül is elsősorban a kisebbségek helyzetével foglalkozott. Megkülönböztetett figyelmet szentelt Magyarországnak, főként a szlovákok és a szerbek méltatlan helyzetének.¹⁰ Bécsben ismerkedett meg Tomáš Masarykkal¹¹ is. Lehetséges, de nem valószínű, hogy pusztán az ő hatására, de már 1911-ben megjelent *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*¹² című könyvében amellett érvel, hogy a Monarchiának szét kell esnie, és létre kell jönnie egy egységes délszláv államnak. Amikor 1915-ben Masaryk Londonba emigrált, Watson szerzett neki docensi állást a King's College-ban, és 1918-tól hetilapot jelentettek meg együtt, a *The New Europe* sokat sejtető cím alatt.

Az első világháború alatt Seton-Watson a brit hírszerzésnek dolgozott, az ellenséges országok, amelyek közé az Osztrák–Magyar Monarchia is tartozott, belső helyzetét elemezte. Munkájában elsősorban a helyi sajtóra és a korábban kiépített kapcsolatait által „szállított” értesülésekre támaszkodott. Az Ellenséges Országokban Kifejtett Háborús Propaganda Iroda (Department of Propaganda in Enemy Countries) számára Steeddel együtt tervet készített arra nézvést, miként lehet propagandaeszközökkel aláásni az Osztrák–Magyar Monarchia lakosságának morálját.¹³ A Monarchia szláv lakosságának önálló államalkotási törekvéseit különösen Nagy-Britanniában népszerűsítették, amivel szintén nyomást gyakoroltak a brit Külügyminisztériumra, hogy ne a Monarchián belül, hanem annak romjain követeljen önrendelkezést a szláv kisépek számára. Seton-Watson ezzel a szolgálatával elévülhetetlen érdemeket szerzett e népek körében. 1915-től kelet-európai történelmet adott elő a Londoni Egyetemen, 1922-től 1945-ig pedig a közép-európai történet professzora volt, stallumát a csehszlovák kormány finanszírozta. Elnyerte a prágai, a zágrábi, a belgrádi, a pozsonyi és a kolozsvári egyetem díszdoktori címét, s képmását kétszer öntötte bronzba a XX. század legnagyobb horvát szobrászművésze, Ivan Meštrović. A brit külpolitika sokkal kevésbé ajnározta.

Seton-Watson *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* című művében részletesen tárgyalta a magyar–horvát kiegyezés kérdését és Khuen-Héderváry Károly működését. Khuen-Héderváry báni tevékenységét, s általában a magyar közéletet a korrupció melegágyaként, a magyar kisebbségpolitikát pedig a brutális elnyomás eszközeként írta le. A kisebbségi törvényt jónak értékelte, de felrótta a

korabeli politikai elitnek, hogy az a gyakorlatban nem érvényesült. Felismerte a magyarországi nemzetiségi mozgalmak antiszemita jellegét, ugyanakkor a magyarokat vádolta idegengyűlölettel. Magát a magyar–horvát kiegyezést illegitimnek tartotta, az áldatlan belpolitikai helyzetet, a végletes megosztottságot és a horvát pártok közötti folytonos villongásokat mindenestül a bán és a Jogpárt nyakába varrta. Khuen-Héderváry Károlyt ügyes politikusként jellemezte, aki ráértett, hogyan tarthatja megosztottságban a horvát pártokat; szerinte a Jogpárt elnökét terhelte a felelősség azért, hogy ez csaknem húsz éven át sikerült is neki. Voltaképpen minden politikust élesen bírált, aki szembehelyezkedett a közös délszláv állam gondolatával. Elvesztetett időnek minősítette a Khuen-Héderváry kormányzása alatt eltelt időszakot. Merész retorikai fordulattal az ő vaskezü kormányzásával indokolta, amiért a haladó eszme – ti. a délszláv gyűjtőállam megvalósítása – diadalra viteléhez az impulzusnak külföldről kellett érkeznie.

III. Szerbia kiszabadulása az oszmán birodalomból és a nagyszerb tervek

A szerbek két felkeléssel vívták ki függetlenségüket. Az első (1804–1813) vezére, a későbbi uralkodói dinasztia alapítója, Petar Karagyorgyevics (1762–1817) volt. Ennek során a felkelőknek az oszmán túlerővel szemben, hathatós orosz támogatással, a szerblakta területek jelentős hányadát sikerült uralmuk alá vonni. 1807-ben saját kormányt állítottak fel. Ám Napóleon Oroszország elleni hadjáratát kihasználva a törökök 1813-ban visszafoglalták a felszabadított területet. Az első felkelés egyik alvezére, a rivális uralkodói dinasztia alapítója, Milos Obrenovics (1783–1860) indította el a másodikat, 1815-ben. Ez eredményesebbnek bizonyult. 1817-ben Közép-Szerbia északi területein kivívták az autonómiát, ami később a Szerb Fejedelemség alapja lett, 1878-ban, a Berliini Kongresszuson pedig a teljes függetlenség elnyeréséhez vezetett. Ez azonban Szerbiát csak rövid ideig elégítette ki, ahol szinte ezzel egy időben már Nagy-Szerbiáról kezdtek el terveket szőni. Ehhez azonban nem voltak meg a feltételek. Szerbia legfőbb szövetségésének Oroszországot tekintette, természetes, hogy segítségért is elsősorban hozzá folyamodott. Ennek, persze, nemcsak politikai, hanem vallási okai is voltak. Moszkva lévén a keleti kereszténység központja, a szerb papok gyakran megfordultak orosz földön, deklaráltan adománygyűjtés céljából. A szerb pravoszláv egyház a török hódoltság ötszáz éve alatt azonban a megszűnt középkori állam szerepét is átvette, így önálló külpolitikát is folytatott. A papság minden egyes oroszországi útjával valamiféle politikai küldetést teljesített. Amellett, hogy segítséget kért a török elleni felkelésekhez, további szerb, illetve szerbnek tartott területek – mint például az akkori Dél-Magyarország – felszabadításához, azok majdani fejedelmi trónját is felajánlotta¹⁴ az oroszoknak.

Az akadozó, sőt, olykor elmaradó orosz segítség azonban arra ösztönözte a szerb pravoszláv egyházat, hogy más európai hatalmaknál is próbálkozzon. Időről

időre szövetkezett például Béccsel is, a legnagyobb szerep azonban a szerb törekvések sikere szempontjából, Oroszország mellett, Párizsnak jutott. Jóllehet eleinte csak közvetve, a lengyel Adam Jerzy Czartoryskin, illetve a szláv összefogásnak egy tőle származó ötletén keresztül. A herceg, aki az 1830–1831-es lengyel függetlenségi harc leverése után emigrációba kényszerült, először Londonban, majd Párizsban „vert táborn”, és onnan küzdött – különösen az angol szabadkőműves páholyokhoz fűződő kapcsolatait kihasználva – az osztrák és az orosz terjeszkedés ellen Délkelet-Európában. Deklarált célja az volt, hogy segítse az oszmán és az osztrák iga alatt nyögő szláv népek felszabadulását, hogy azután cserébe ők segítsenek Lengyelország megszabadításában. Párizs, de akkor London is új rendet akart Közép-Európában. Kapóra jött nekik Czartoryski, ahogyan Szerbiának is. Ennek az egymásra találásnak az eredménye az a már említett, a szerb politikában a mai napig tetten érhető kettősség: a bűvópatakként mindvégig élő oroszbarátság, és a nyugati – elsősorban a francia – politikához való érdekalapú kötődés. Mivel a török birodalom szétesésétől várta a Lengyelország felszabadításának kedvező nagyhatalmi konstelláció kialakulását, Czartoryski állandó ügynököt tartott Konstantinápolyban, aki szoros kapcsolatban állt az ottani brit és francia követtel. Tőle értesült a nagy szerb tervekről, hogy ti. Milos Obrenovics fejedelem Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Bulgária, Illíria, Dalmácia, a Bánság, Montenegró és Észak-Albánia egyesítésére készül, és ehhez keres anyagi forrásokat. Nem volt nehéz beláttatni vele, ahogyan a konstantinápolyi angol és francia követtel sem, hogy egyedül Szerbia alkalmas arra, hogy egyesítse a balkáni népeket, s érdemes a támogatásra.

E cél érdekében 1843-ban Czartoryski külön írásműbe¹⁵ foglalta a szerb külpolitikának szánt intelmeit. Ebben – többek között – kiemelte, hogy az orosz befolyásnak bölcsen, de határozottan ellen kell állnia. Ne forduljon segítségért Oroszországhoz, mert ezáltal az jogot szerezhet a szerb belügyekbe való beavatkozásra. Leszögezte azt is, hogy Ausztria sem akar jól Szerbiának, ezért az legfeljebb csak kereskedelmi kapcsolatokat tartson fenn vele. Franciaországnak viszont érdeke, hogy az Oszmán Birodalom romjain egy vele szövetséges szláv állam jöjjön létre. Biztosította Szerbiát Anglia jóindulatáról is, ugyanakkor figyelmeztette, hogy terjeszkednie kell, ha nem akarja, hogy maga alá temesse a széthulló török birodalom. Oda kell hatnia, hogy a török és osztrák uralom alatt élő szlávok egyesüljenek. Ennek érdekében baráti viszonyt kell ápolnia a horvátokkal, dalmátokkal, illírekkel. Közelednie kell még a magyarokhoz is, hogy megfossza Ausztriát legfontosabb támaszától. Ha ez nem lehetséges, fel kell készülnie arra, hogy a magyarokkal, mint a szerbek legnagyobb ellenségeivel, előbb vagy utóbb meg kell küzdenie. Ehhez azonban Szerbiát katonailag is meg kell szervezni, katonai akadémiát és lőszergyárakat kell alapítani. Ebben felajánlotta francia útlevéllal érkező és Franciaország védelmét élvező, jól képzett lengyel emigránsok részvételét. 1843-ban Czartoryski a szerbeket pártfogoló ügynökeként a cseh–morva születésű František Alexandr Zachot (1807–1892) küldte Belgrádba, aki a Párizsban kapott instrukcióknak megfelelően közeli kapcsolatba lépett Ilija Garasanin¹⁶ szerb külügyminiszterrel. A szerb külpolitikai törekvésekről

tőle kapott információk, valamint Czartoryski *Conseils...*-ja alapján 1844-ben elkészítette Szerbia külpolitikai programját. Zach terv¹⁷ „jugoszláv” szellemében íródott és a délszláv népek egyesítését szabta Szerbia feladatául, hogy majd azután együttes erővel segítsenek felszabadítani Lengyelországot az orosz és az osztrák iga alól. Külön fejezetet szentelt például Szerbia és Horvátország viszonyának. Megállapította, hogy Boszniában horvátok és szerbek is élnek.¹⁸ Ez azonban egyáltalán nem esett egybe a szerb törekvésekkel, mert Belgrád Boszniában a katolikusokat és a pravoszlávokat egyaránt szerbeknek tekintette, ahogyan Horvátország lakóinak többségét is. A szerb tervek nem a több nemzetiségű délszláv állam létrehozásáról, hanem Nagy-Szerbia létrehozásáról szóltak. Ezért Zach tervét Garasanin alaposan átdolgozta (1844), s *Nacsertanije* (Tervezet) címen elsőként foglalta írásba a nagyszerb elképzeléseket. Ez volt és – áttételesen legalábbis – ez maradt a szerb nemzeti politika alapja mind a mai napig, bár hivatalosan csak két szerb kormány – Alekszandar Karagyorgyevics és Mihajlo Obrenovics idején – vállalta mint külpolitikai programját.

Garasanin mindjárt a bevezetőben megállapította, hogy a török birodalom európai területein, szomszédok lévén, Ausztria és Oroszország fognak osztozni. Ezt a Vidin–Szaloniki vonal mentén tartotta elképzelhetőnek. Ami attól nyugatra esik – tehát a szerbek is –, Ausztria fennhatósága alá kerülne. Érthető tehát, ha Bécs meg akarja akadályozni, hogy a felszabaduló keresztény lakosságú területeken egy újabb keresztény hatalom jöjjön létre. Ezzel megghiúsulnának a Nagy Péter óta dédelgetett orosz álmok is Konstantinápoly és a tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzéséről. Ausztria viszont azzal számolhatna, hogy a fennhatósága alá tartozó délszláv lakosságú területekről le kellene mondania. Ebből Garasanin azt a következtetést vonta le, hogy Ausztria minden körülmények között a szerb állam legnagyobb ellensége, közöttük a békesség politikai lehetetlenség, hacsak Szerbia nem hajtja önként igába a fejét.¹⁹ Természetes azonban, állapította meg, hogy a többi európai hatalom, Franciaországgal és Nagy-Britanniával az élen, ellenzi a dolgok ilyen alakulását. Az ő ellenállásuk a legjobb eszköz arra, hogy a keletkező vákuumot egy keresztény hatalom töltsse be, s általa fennmaradjon az európai erőegyensúly. Szerbiát dicső történelmi múltja, s az ez iránt a nép körében a több száz éves török uralom után is elevenen élő tisztelet teszi a többi népnél alkalmasabbá a török iga alól felszabaduló délszláv népek egyesítésére. Az új szerb állam minden garanciát megadhat Európának, hogy erős és szilárd lesz, s fenn tud maradni a két nagy szomszéd, Ausztria és Oroszország között. Garasanin elképzelései szerint a jövő nagy szerb állama első lépcsőben a Szerb Fejedelemséget, Bosznia-Hercegovinát, Montenegrót és az észak-albán területeket foglalta volna magában. A megvalósításhoz szükségesnek látta, hogy Szerbia kormánya mindenekelőtt tájékozódjon az öt körülvevő területek belső helyzetéről, s ebből a célból ügynököket küldjön, elsősorban Bosznia-Hercegovinába, Montenegróba és Észak-Albániába. Ugyanakkor célszerűnek tartotta a Horvát-Szlavónországban, Dalmáciában, a Szerémségben, Bácskában és a Bánságban uralkodó viszonyok tanulmányozását is. Garasanin kiemelt figyelmet szentelt Bulgáriának, jóllehet a bolgárokról nem volt kedvező véleménnyel. Leszögezte, hogy a bolgárok között

mihamarabb meg kell kezdeni a munkát, hogy Szerbia a további orosz befolyástól elfordítsa, s a maga oldalára hajlítsa őket. Elsőbbséget élvező feladat a törökök által leigázott szláv népek bizalmának megnyerése. Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban nagy súlyt helyez arra, hogy a római katolikus népességet a szerb oldalra állítsa. Ezt a vallásszabadság melletti kiállással és a katolikus ifjúság Szerbia iránti tiszteletének és megbecsülésének kivívásával kívánta elérni. A vallásszabadsággal a muszlim lakosság is megnyerhető, és a más vallású – de Garasanin által szerbnek tekintett – lakosság kivonható Ausztria befolyása alól. Megfogalmazta, hogy Szerbia számára a tengeri kijárat elengedhetetlen a szerb kereskedelem osztrák területen keresztül vezető útvonalokról másfelé irányítása szempontjából. Mihamarabb kereskedelmi kirendeltséget kell létesítenie albán területen, a számára legkönnyebben a Scutarin (ma: Shkodra, Albánia) keresztül elérhető Dulcignoban (ma: Ulcinj, Montenegró). Az ide küldendő ügynököknek, a kereskedelemszervezés mellett, az albánok megnyerése is feladata lenne a Szerbiával való összefogásra. A szerb államnak egy ilyen lépése minden bizonnyal megnyerné Franciaország és Nagy-Britannia tetszését, és a porta sem ellenkezne, hiszen fellendítené az ottani kikötőt. Viszonylag rövid a Szerémségnek, Bácskának és a Bánságnak szentelt fejezet, melyben Garasanin arra hívta fel a figyelmet, hogy a szerb állam erősödésével és rendezettebbé válásával kedvezőbb vélemény alakulhat ki róla az ott élő szerbekben. Addig is azonban égetően szükséges volna egy szerb nyelvű újság beindítása és befolyásos emberek ismeretségének és jóindulatának megszerzése. Czartoryski és Zach szándékaival ellentétben nagyon röviden elintézte a többi szláv népekhez, a csehekhez, a morvákhoz és a szlovákokhoz való közeledést. Amit kívánatosnak nevezett ugyan, de óvatosságra intett, nehogy ez a manőver szemet szúrjon Ausztriának. Garasanin Alekszandar Karagyorgyevics fejedelem uralkodása alatt harcos híve volt Nagy-Szerbia létrehozásának, de enyhén szólva rugalmas politikus volt.²⁰ E jellemvonásához méltón idővel megbarátkozott a Zach által szorgalmazott „jugoszláv” megoldással is, és kapcsolatba lépett a horvátországi „jugoszláv” mozgalommal és a bolgár forradalmi szervezetekkel.

IV. A pánszlávizmus és délszláv népek az Osztrák Császárságban

A szláv és azon belül a délszláv egység eszméjének másik forrása a pánszlávizmus volt. A Monarchia szétesésének és a horvátok tőlünk való elpártolásának egyik fő okaként is szokás emlegetni. Ennek igazságtartalma elvitathatatlan. Megjegyzendő azonban, hogy ez sem spontán támadt fel a szláv népekben, hanem kívülről – alkalmasint Oroszországból – érkezett, s csak addig élt/él, amíg a külső érdek fennállt/fennáll. Harmadik – sajnos, sok esetben a magyar – féllel szemben működött, a szláv népek körében azonban egymás között vékony az egyetértés, amit sok más példa mellett Csehszlovákia és Jugoszlávia szétesése is alátámaszt. A szláv népek rokonságának és összetartozásának eszméje tulajdonképpen a német romantika terméke.

Megalapozói is németek voltak (August Ludwig von Schlözer [1735–1809] és Johann Gottfried Herder [1744–1803]), de életük e szempontból meghatározó időszakában mindketten orosz szolgálatban álltak. Schlözer történész volt, az etnográfia atyja. Lefordította a kijevi barlangkolostorban, a XII. században keletkezett Nesztor-krónikát, s ennek alapján rámutatott a szláv népek rokonságára.²¹ Herder kelet-poroszországi születésű volt, Königsbergben tanult, s barátságos érzületeket táplált Oroszország iránt. 1764 és 1769 között az orosz birodalom részét képező Rigában működött. A *Rigauer Blatt* hasábjain, 1764-ben jelent meg első, terjedelmes tanulmánya a nyelvekről,²² amelyben felbukkan a rá később oly jellemző „nemzeti karakter” fogalma. Herder egyetlen közösségként kezelte a szlávokat, és karakterük legjellemzőbb vonásaként a szorgalmat és a béke szeretetét emelte ki.²³ Ennek alapján jövendölt fényes jövőt a szláv népeknek (és az olyan, közéjük ékelődött, nyelvi szigeteknek, mint a magyar, a teljes felszívódást). A kettejük szellemi örökségéből kisarjadtt pánszlávista néprajz, nyelv- és irodalomtudomány kezdetben – legalábbis látszólag – a nyelv, az írás, a népszokások közösségének jelentőségét hangsúlyozta, az ezek iránt való elkötelezettség akkor még jól megfért az iránt az ország iránt érzett lojalitással, amelyben az adott szláv nép élt. A politikai érvényesülés igénye azonban szinte kezdettől áthatotta a pánszláv mozgalmat, s a törekvés, hogy az Adriától az Urálig, a Tátrától a Balkánig terjedő területek 60–80 milliós, méltatlanul – a német-ség és a magyarság erőszakossága folytán – szolgáskorba döntött szláv lakossága szabadságban, saját államában éljen. Némi eltérést mutat viszont, hogy mely hatalomtól várták ehhez a segítséget. Többnyire Oroszországtól, de akadtak olyanok is – mint például a jól jövedelmező bécsi állásokban működő szlovén hívei –, akik Ausztrián belül képzelték el a Habsburg korona alá tartozó szláv népek egyesülését.

A délszláv népek – horvátok, szerbek, vendek, szlavónok, dalmátok, bosnyákok stb. – etnikai egységét a horvát Ljudevit Gaj (1809–1872) hirdette, aki részben Pesten végzett egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Ján Kollárral.²⁴ Az ő hatására tűzte ki célul Gaj a délszláv népek egyesítését egy közös irodalmi nyelv és a latin írás segítségével.²⁵ A nevéhez fűződő „illírizmus” fő posztulátuma az volt, hogy a délszláv népek az általuk benépesített területek ókori lakosaitól, az illírektől erednek. Célja volt e népesség nyelvi egységesítése mellett a „što” nyelvváltozatot beszélő szlavón és dalmát, valamint a „kaj” horvátot beszélő északi területek közti regionális megosztottság felszámolása is. Szerinte az ellenállás hatékony eszköze lehetett volna a már akkor érezhető nagyszerb törekvéseknek, amelyek a „što” nyelvváltozatot beszélőket szerbeknek tekintették, a „kaj” horvátot beszélőket pedig szlovénoknak. Az utóbbiaknak, Gaj szerint, az „illír” nyelv irodalmi használata megkönnyíthette volna az ellenállást az egyre erőteljesebb németesítéssel szemben is. Gaj elképzeléseinek sem a szlovénok, sem a szerbek körében nem volt tartós hatása. Sokkal sikeresebb volt nála a szerb Vuk Sztefanovics Karadzics (1787–1864), aki Jernej Kopitar (1780–1844) szlovén származású nyelvész, a bécsi udvari könyvtárban a görög és szláv nyelvű könyvek cenzora segítségével kidolgozta a népnyelven alapuló szerb irodalmi nyelvet. Horvát, szerb és szlovén írók az ő közreműködésével rögzítették

Bécsben, hogy az egységes irodalmi nyelv alapja a „što” nyelvváltozat „ijező” formája lesz a latin és a cirill betűs írás egyformán elfogadott használatával. A megállapodást azonban egyik fél sem tartotta be. Karadzics szintén élvezte Oroszország támogatását, sőt, 1826-tól állandó apanázsát is a munkájához.

A Habsburg jogar alatt élő délszláv népek a Napóleon által meghódított területeken létrehozott ún. Illír Tartományok²⁶ jóvoltából ízelítőt kaptak a közös délszláv államból is. A népnyelv kvázi hivatalossá tétele²⁷ nagy lökést adott annak kiművelésére, és ezáltal kedvezően hatott a kulturális és nyelvi identitás fejlődésére. Ez a történelmi léptékkal mérve rövid időszak (1809–1813) mélyen bevésődött elsősorban az értelmiség emlékezetébe. 1813-ban az Osztrák Császárság ezeket a területeket viszszahódította, de Dalmáciát nem egyesítette Horvátországgal, s az 1918-ig közvetlenül a bécsi Birodalmi Tanács alá tartozott.

V. Az 1848–1849 hozta változások és Horvátország a Bach-korszak után

Az 1848–1849-es forradalmak, jóllehet nem győzedelmeskedtek, nagy változásokat hoztak. A Jelačić²⁸ bán által 1848 márciusában összehívott első, nem rendi Horvát-illír Tartományi Gyűlés az uralkodónak címzett 30 pontos posztulátumban követelte a horvát területek (Horvát–Szlavón Királyság, Isztria és Dalmácia) teljes egyesítését, kimondta az elszakadást a Magyar Koronától, a jobbágyság eltörlését, a polgári jogok és az általános választójog megadását. Jelačić bízott abban, hogy ha a Habsburg-háznak a rebellis magyarok ellen segítséget nyújt, sikerül megnyernie annak jóindulatát ahhoz, hogy az egyesült horvát területek önálló tartományként közvetlenül a Habsburg Császársághoz tartozzanak. Ezen a ponton törekvései kapcsolódtak a magyarországi szerbekéihez, akik az általuk szerbnek tartott Vajdaság – a lakosság kétharmada nem szerb volt – kiszakítására törekedtek. Első lépésben azt kívánták elérni, hogy a Magyar Királyságból kiválva, egyenrangú tagjai legyenek a Habsburg Birodalomnak. Jelačić, számára nem voltak ismeretlenek ezek a tervek, mivel apja és saját, a határőrvidéken teljesített szolgálata révén már korábban volt alkalma megismerkedni velük. A Habsburg-udvarhoz való hűsége ellenére szövetkezett a szerb felkelőkkel, a magyar szabadságharc ellen. Ezzel azonban tulajdonképpen szembefordult saját népével is, hiszen e szövetség következményeként a horvátok is szenvedtek a határőrvidék szerb fegyvereseinek és a Szerbiából átdobott szabadcsapatoknak az erőszakoskodásától,²⁹ ami maradandó nyomot hagyott a két nép kapcsolatában.

A szabadságharc leveretése, a Bécs ígéreteiben való csalatkozás és a Habsburg Birodalom minden népét sújtó abszolutizmus véget vetett, legalábbis addigi formájában, az illír mozgalomnak. Helyébe, 1848–1849 tapasztalatai alapján, mindössze egy évtizeden belül két egymással kibékíthetetlen politikai irányzat jött létre, amelyek napjainkig éreztetik hatásukat, és megosztják a horvát társadalmat. Az egyik a naci-

onalista áramlat, amely Horvátország teljes függetlenségét követelte, a másik az illírismus egyfajta továbbfejlesztését, több délszláv népre való kiterjesztését tűzte zászlajára. Az előbbit az Ante Starčević³⁰ és Eugen Kvaternik³¹ által 1861-ben alapított, erősen szerbellenes Jogpárt (Stranka prava) képviselte a legmarkánsabban. Starčević tagadta a szerb kisebbség jelenlétét horvát területen, holott a katonai határőrvidéket is beszámítva a lakosság kb. egy harmada szerb volt (sőt, az édesanyja is szerb származású, pravoszláv hitű volt, és a katolikus vallásra csak első házassága miatt tért át). A bécsi udvarral való közösködést Starčević szintén elutasította, a magyarokban ellenséget látott, ellenzett mindenfajta együttműködést a szlovénokkal és Szerbiával. Mivel propagandája hozzájárult a horvátok egy részének elidegenítéséhez a Habsburg Birodalomtól, amíg nem jelentett akadályt a közös délszláv állam létrehozásában, szerb részről nem támadták. 1895-ben, miután a Jogpártban egy „jugoszláv” áramlat kezdett érvényesülni, amely opportunista módon viszonyult a magyar politikához is, az alapító Starčević néhány követőjével kilépett, és megalapította a Tiszta Jogpártot (Čista stranka prava). Halála után az elnöki poszton őt váltó Josip Frank³² feladta a teljes függetlenségért folytatott küzdelmet. Horvátország és Bosznia-Hercegovina egyesülésének fontosságát hirdette. Tisztában volt vele, hogy ez nem megy Bécs támogatása nélkül, ezért a trialista berendezkedés mellett kardoskodott. Az illír hagyományt Josip Juraj Strossmayer³³ diakóvári (ma: Djakovo) püspök és Franjo Rački³⁴ folytatták. Együtt alapították a Független Nemzeti Pártot (Neovisna narodna stranka), amely a Száborban a mérsékelt ellenzékét képviselte. A párt fő ideológusa Rački volt, mindketten a Habsburg Birodalom föderatív átalakításának és a délszláv népek egyesülésének hívei voltak. A horvát történetírás Strossmayert nem tartja a „jugoszlávizmus” apostolának, jóllehet kapcsolatban állt az ezt szorgalmazó szerb körökkel (a belgrádi kormánnyal is). Amikor azonban közelebbről megismertek a szerb külpolitikai célkitűzésekkel, 1884-ben a következőket írta Franjo Račkinak: „Népünk nagyon veszélyes helyzetben van. A szerbek halálos ellenségeink. ...míg mi elkeseredetten harcolunk a magyarok ellen, a szerb testvér hátba támad bennünket.”³⁵ [A szerző ford.] Következésként kitarzott amellett, hogy a vezető hely a Balkánon Horvátországot illeti meg. Magyarbarát a Horvát Unionista Párt (Stranka unionista) volt. 1860-ban alakult, az 1841–1849 között fennállt Horvatsko-vugerska stranka,³⁶ horvát nemesek által alapított párt kvázi utódjaként. A horvát–magyar kiegyezésért, a politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásáért szálltak síkra.

Az 1849. március 4-i olmützi alkotmány nem csatolta vissza a horvát területet, így a Habsburg jogar alatti egyesülést szorgalmazókban 1867-ig, a magyar–osztárak kiegyezéséig élt a remény, hogy ez bekövetkezhet. A magyar–osztárak kiegyezés tehát csalódás volt – az unionisták kivételével – minden horvát politikai erő számára. Az erre következett magyar–horvát kiegyezést pedig egyenesen elutasították, jóllehet az igen nagyfokú önállóságot biztosított Horvátországnak és Szlavóniának. Legfőként azért, mert ezzel végleg szertefoszlott a remény, hogy a horvát területek a Magyar Királyságtól függetlenül, külön tartományt alkotva tartozhatnak a Habsburg Korona alá. A magyar–horvát kiegyezéssel szembeni ellenszenv ebben a kon-

textusban értékelendő. Az ellene felhozott érvek nagy része tehát nem magából a kiegyezésből eredeztethető. Először is kétségbe vonták annak jogszerűségét, miután az államközösséget a Jelačić bán által összehívott horvát országgyűlés 1848-ban egyoldalúan felmondta. Sérelmezték, hogy a bán kinevezése és a pénzügyek irányítása Pestről történik, így a bán személyén keresztül a magyar kormány állandóan befolyása alatt tarthatja Horvátországot.

A magyar–horvát kiegyezés biztosította a feltételeket Horvátország gazdasági-politikai és kulturális fejlődéséhez: külön politikai nemzetnek ismerte el a horvátokat, Horvátországot pedig társországnak, amely használhatta saját zászlaját és címerét, önálló parlamentje lehetett. Teljes önállóságot élvezett a belügyek, az igazságügy, a vallás- és közoktatásügy területén, amely területekre vonatkozóan a Szábornak törvényalkotási joga volt. A közös ügyeket – a honvédelem, a pénzügy és a gazdaság terén – a magyar kormány, illetve az Országgyűlés intézte, amelybe a Szábor negyven képviselőt küldhetett. A magyar kormánynak szavazati joggal bíró tagja volt a horvát–szlavón–dalmát ügyekért felelős tárca nélküli miniszter. A horvát–szlavón–dalmát bánt a magyar miniszterelnök javaslatára, és ellenjegyzésével, de az uralkodó nevezte ki. Rauch Levin³⁷ akkor hivatalban lévő bánnak, aki a Magyarországgal való együttműködés híve volt, sikerült megszavaztatni a kiegyezésről szóló törvényt. Ez azonban azt jelentette, hogy az egy túlságosan szűk kör – az unionisták – megegyezésén alapult, s a többség akkor is bírálta, amikor józan megítélés szerint semmi oka sem volt rá. A kiegyezés hozott ugyan némi változást a horvát politikai életbe, de nem lényegeset. Miután ezzel az ő programja ellehetetlenült, Eugen Kvaternik, a Jogpárt egyik vezetője például felkelést szított, amely elbukott, s ő maga is elesett, Strossmayer püspök visszavonult a politikától, de továbbra is a délszláv egységet támogatta írásaiban. Az igazi nagy változás Bosznia-Hercegovina Osztrák-Magyar Monarchia általi annektálásával következett be 1878-ban. Ez felszínre hozta a horvát és a szerb nemzeteszmé és stratégia közötti különbségeket, ám a Magyarországgal való szembenállást érzékelhetően nem csökkentette.

Horvátországnak a mai napig kiemelkedően fontos [volna] Bosznia-Hercegovina, de Szerbia is jogot formál rá, jelen pillanatban is. A Daytoni Békével létrejött boszniai Szerb Köztársaság Belgrádot kiemelkedően jó pozícióba hozta. Horvátország viszont, az ott élő horvát népesség erőteljes kivándorlásával, napról napra rosszabbul áll. A szerbek már a XIX. században is magukénak tekintették,³⁸ és felháborodtak azon, hogy az a Monarchia fennhatósága alá került. A horvátok ellenben úgy vélték, miután maguk is a Habsburg Birodalmon belül voltak, könnyebben tudják érvényesíteni ottani érdekeiket, mintha még mindig az Oszmán Birodalom része lenne. Bosznia-Hercegovina kérdésében egyetértés volt a politikai pártok között. Mind a horvát függetlenség, mind a délszláv egység hívei számára világos volt, hogy egy önálló Horvátország tartósan elképzelhetetlen nélküle. Létkérdés a boszniai területek feletti ellenőrzés, mert sajátos „kifli” alakja miatt Horvátország határai máskülönben védhetetlenek. Bosznia-Hercegovina szerb fennhatóság alá kerülése egyenesen katasztrófa lenne, hiszen csak idő kérdése volna a határörvidék,

Lika megszerzése (nagy számú szerb lakossága miatt), miáltal a szerbek elzárhatnák egymástól Horvátország kontinentális és tengerparti részét (ahogyan ez meg is történt a Jugoszlávia felbomlása után kitört háborúban, 1991-ben, a krajina-i Szerb Köztársaság létrehozásával), s féltő volt, hogy a maradék horvát területeket a szomszédok felosztják egymás között. Nagy hátrány volt, hogy a lakosságnak csak mintegy 20 %-a volt horvát, míg 43 %-a szerb. A muszlim lakosság rokonszenvét mindkét fél igyekezett megnyerni a maga számára. Az annexióval éles horvát–szerb szembenállás vette kezdetét, melynek során a szerb uralkodók (Milan és Alekszandar Obrenovics), felismerve, hogy a győzelemhez szükségük van Bécs támogatására, szorosan együttműködtek az Udvarral.

VI. Gróf Khuen-Héderváry Károly, horvát bán

Khuen-Héderváry Károly a lehető legnehezebb időszakban foglalta el a báni posztot. 1881-ben egyesült Horvátországgal a korábban közvetlen bécsi, katonai igazgatás alá tartozott határőrvidék. Ez jelentősen megváltoztatta a lakosság összetételét: kb. egyharmadát immár a szerbek tették ki. Következésképpen az utána megtartott első választáson a Száborba beválasztott képviselők egy része is szerb nemzetiségű lett. Arra is számítani lehetett, hogy egy etnikai alapú szerb párt alakul, amelynek a továbbiakban kihatása lesz a Szábor döntéseire. Mindez a horvát közvéleményt készületlenül érte. Héderváry elődje, Vladislav Pejačević gróf a katonai határőrvidék beolvasztásával támadt problémákat nem tudta megoldani. (Érdekesként megjegyzendő, hogy az elődje, Ivan Mažuranić viszont azzal az indoklással vált meg hivatalától, hogy a határőrvidék beolvasztása elhúzódik.) Ezt a lépését részben megmagyarázza, hogy a szerbek horvátországi létét tagadó politikussal, Ante Starčević jogpárti vezetővel állt jó kapcsolatban. Augusztusban zavargások kezdődtek Zágrábban, mert a Pénzügyi Igazgatóság épületére az újonnan kinevezett magyar vezető kétnyelvű, magyar–horvát táblát helyeztetett el, és a tisztviselők számára magyar nyelvtanfolyam indítását rendelte el. A horvát közvélemény ezt a kiegyezési törvény megsértéseként értékelte, mert aszerint a Háromegegy Királyságban a hivatalos nyelv a horvát. A polgárok kedélyét, ha lehet, még jobban borzolta az adóhátalékok következtetéses behajtása, ami a nehéz gazdasági helyzetben sokakat roppant hátrányosan érintett (legkivált, hogy már magát azt az összeget is sokallták, amellyel Horvátországnak a közös ügyek kezeléséhez hozzá kellett járulnia). Mivel a népet nem sikerült megnyugtatni, Pejačević lemondott. Kihirdették a rendkívüli állapotot s átmeneti időre Tisza Kálmán magyar miniszterelnök királyi biztost nevezett ki a helyére, Hermann Ramberg báró, Szlavónia volt katonai parancsnoka személyében. Neki sikerült rendet teremtenie. Tisza ezek után igyekezett olyan személyt találni a báni posztra, aki kívül esett a horvát pártkörökön, de ismerte az országot, s várható volt, hogy erős kézzel fog majd kormányozni. Több jelölt közül esett a választása az akkor harmincéves Khuen-Héderváry Károlyra. Szlavóniai arisztokrata család-

ból származott, beszélt horvátul, jogi tanulmányait részben Zágrábban végezte. Ez a kortársak szemében pozitívum volt, mert akkoriban ritka volt, hogy az arisztokrácia hazai oktatási intézményeket tüntessen ki bizalmával.

Khuen-Héderváry a horvát parlamentarizmus nem éppen legdicőségesebb időszakában került együttműködésbe a Száborral. Amint az őt és korát értékelő horvát szerző, Martin Polić³⁹ írja, nagy volt a széthúzás a parlamenti pártok között, pártszakadások történtek, sok erőt és időt pazaroltak az egymás közötti harcra. Polić szerint mindenki jót akart, de mindig közbejött valami, ami visszájára fordította a kezdeményezéseket. Héderváry nagyon rá volt utalva a parlamenti többséget adó Nemzeti Pártra a kiegyezést ellenzőkkel szemben. Már báni hivatalának felvételekor világossá tette, hogy tevékenységének alapja a kiegyezési törvény lesz, ami garanciákat ad Horvátország fejlődésére és jogainak érvényesítésére. A Nemzeti Párt saját programjának elemeire ismert az új bán programjában, írja Polić, és támogatta azt. A párthoz sok szerb is csatlakozott. Ez érthető is, hisz – miután a politikai porondon és a közvéleményben a szerbek horvátországi jelenlétét is tagadó Jogpárt volt a hangadó – csakis a bántól és támaszától, a Nemzeti Párttól⁴⁰ várhatták jogos igényeik kielégítését. Khuen-Héderváry már önmagában ezeknek az igényeknek a kielégítésével is maga ellen hangolta a közvéleményt uraló Jogpártot, és mindazokat, akik hallgattak rá. Felrötták a bánnak, hogy kötelezően taníttatta a cirill írást az iskolákban, s a szerb egyháznak megengedte, hogy saját elemi népiskolai hálózatot tartson fenn a báni Horvátország területén. Ehhez járult még, hogy gazdasági előnyökhöz juttatta és különböző hivatalokba segítette a szerbeket. Az ismert körülmények miatt ez elegendő volt ahhoz, hogy neve a korrupció és nepotizmus szinonimája legyen Horvátországban. Az keveset nyomott a latban, legalábbis a közvélemény formálóinak szemében, hogy gazdaságilag és a közlekedési infrastruktúra tekintetében mennyit fejlődött Horvátország az alatt a húsz év alatt, amíg Khuen-Héderváry Károly ült a báni székben. Utakat, vasútvonalakat, hidakat építtetett, miáltal elmaradott vidékeknek adta meg a gazdasági fejlődés lehetőségét. Ipariskolai hálózat épült ki, a polgári iskolákban közgazdasági képzés indult, jelentősen emelkedett a népiskolák száma, és intézkedések történtek a mezőgazdasági termelés korszerűsítésére, például a borászat fejlesztésére, megindult a mezőgazdasági képzés. A kormányon belül is nagyobb hangsúlyt kapott a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás. Fejlődésnek indult a feldolgozó ipar. 1886-ban megkezdte működését az első Általános Mérnöki Hivatal, ami az elmaradott ország részére az egyik legjótékonyabb hatással volt. A külső-belső körülmények azonban nem kedveztek a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok tárgyilagos megítélésének. Hiába volt eredményes Khuen-Héderváry báni tevékenysége, húszéves hivatali idejében a hangadók – a teljes függetlenségről álmodó politikai elit és az értelmiség – nem a korábban hön óhajtott stabilitást értékelték, hanem élesen bírálták az eszközöket, amelyekkel ezt a stabilitást elérte (korlátozott választójog, az ellenzék féken tartása, a sajtószabadság korlátozása). Feltételezhetően nem így volt ez a horvát társadalom legfelső és a legszélesebb alsó rétegeiben, máskülönben nem lett volna szükség erős külső hatásra ahhoz, hogy a közös délszláv állam

létrehozása iránti vágy széles körben elterjedjen. Ehhez távoznia kellett a sokat szidott, de mégis eredményesen kormányzó Khuen-Hédervárynak és a Bosznia-Hercegovinát legalább részben – mint például a közigazgatás, személyi és vagyonbiztonság terén – európai szintre fejlesztő Kállay Benjáminnak.

A horvát történészek véleménye szerint a horvát–szerb ellentét szításában Khuen-Héderváry Károly bánnak is szerepe volt, mert az „oszd meg, és uralkodj” elve alapján így tudott hatalmon maradni. A kép azonban ennél sokkal árnyaltabb volt, amint a horvát belpolitikai helyzet bemutatásából is kiviláglik. A bánt a magyar–horvát kiegyezéssel szembeni engesztelhetetlen horvát elutasítás kényszerítette rá, hogy a szerbekre támaszkodjon, és egy ideig számukra is kifizetődő volt a bánt támogatása. Ők azonban egy perccel sem maradtak tovább a bánt táborában, mint ameddig az érdekük diktálta. Khuen-Héderváry kétségtelen hibája, hogy ezt az abszolút végkifejletében Monarchia- és magyarellenos attitűdöt nem ismerte fel. A horvátok Khuen-Héderváry szerbeknek kedvező intézkedéseire a Jogpárt mind erősebb támogatásával reagáltak, ami oda vezetett, hogy az 1880-as években a párt radikális szerbellenes retorikája teljesen eluralkodott a horvát belpolitikában. Felkorbácsolta az indulatokat, és horvát–szerb összecsapásokra került sor országszerte, amelyekre Belgrád kemény válaszokat adott. Ebben az időszakban (1878–1903) a „jugoszlávizmus” mint opció teljesen eltűnt a politikai palettáról. 1903-ban azonban fordulat állt be, s ismét előtérbe került a délszláv egység programja. Ekkor távozott – Horvátország-szerte kirobbantott zavargások árán – Khuen-Héderváry Károly, horvát bán és Kállay Béni, Bosznia-Hercegovina kormányzója. Az ő távozásukon kívül azonban még Szerbia imázsának javítására és külpolitikai orientációjának módosítására is szükség volt ahhoz, hogy előrehaladást lehessen elérni. További, a délszláv egységnek kedvező változás volt, hogy a horvát egyetemi ifjúság az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésére aspiráló cseh filozófus és politikus, Tomáš Masaryk lelkes hívévé szegődött. Ebben szerepe volt annak is, hogy az 1874-ben alapított Zágrábi Egyetem első tanári kara főként csehekből állt, s a délszláv térségből sok fiatal tanult Prágában. Masaryk azon a véleményen volt, hogy a horvátok és a szerbek közötti ellentétet voltaképpen az osztrák–magyar politika szítja azért, hogy fenn tudja tartani a dualista rendszert.

VII. A Khuen-Héderváry-éra utáni fejlemények és végkifejletük

Az 1903-as év azonban nemcsak a magyar–horvát viszonyban, hanem a Monarchia délszláv népeinek egymás közötti kapcsolatában is fordulatot hozott. Khuen-Héderváry Károly a báni széket felcserélte Magyarország miniszterelnökével. Bosznia-Hercegovinában pedig – halálával – véget ért Kállay Béni példátlanul hosszú, húsz évig tartó bosznia-hercegovinai kormányzósága. Kállay anyai ágon maga is délszláv gyökerekkel bírt, beszélt szerbül, érdeklődött a szerb történelem iránt. Ki-

fejezett tisztelettel viseltetett a hatalmas Oszmán Birodalomtól saját függetlenségét egyedül kiharcoló nép iránt, a Monarchia belgrádi főkonzuljaként mégis felismerte a nagyszerb törekvésekben Ausztria–Magyarországra leselkedő veszélyt, és annak ellenszerét a bosnyák nemzeti identitás megteremtésében látta. Bosznia-Hercegovina kormányzójaként ezen munkálkodott, melyet azonban húsz év alatt sem sikerült megvalósítania. Utóda, Burián István báró pedig nem folytatta elődjének a muszlim kisebbséget felkaroló politikáját, helyette a szerbek dominanciáját támogatta.

Szerbiában – a rivális Obrenovics dinasztia utolsó uralkodójának és hitvesének, Draga királynénak a brutális meggyilkolása után – I. Péter király, avagy Petar Karagyorgyevics⁴¹ lépett trónra. Radikális fordulatot hajtott végre a szerb külpolitikában: elődei Bécsre támaszkodó politikája helyett Oroszország és Franciaország felé fordult. Erre predesztinálta neveltetése is. Miután édesapja, Alekszandar Karagyorgyevics az Obrenovicsok javára lemondott a fejedelmi címről, családjával együtt 1858 és 1903 között száműzetésben élt. I. Péter francia katonai akadémiát végzett, a franciák oldalán harcolt az 1870–1871-es porosz háborúban, vitézségéért becsületrenddel tüntették ki. Szülőházájában azonban hiába próbált érdemeket szerezni (1875–1876-ban harcolt a törökök ellen Boszniában, dinasztikus házasságot kötött I. Nikola montenegrói király lányával). Minden igyekezete ellenére, trónra kerülése csak az Alekszandar Obrenovics ellen különleges kegyetlenséggel végrehajtott merénylet árán vált lehetségessé. A szerb parlament a Nikola Pasic⁴² vezette Radikális Néppárt nyomására határozott úgy, hogy őt hívja meg a szerb trónra. Bár máig felderítetlen, hogy magának I. Péternek volt-e köze elődje meggyilkolásához, a stigma uralkodása végéig rajta maradt. Ennek ellenére népszerű uralkodó volt. Liberális reformokat vezetett be, visszatért a belga mintára megírt liberális szerb alkotmányhoz, amelyet Alekszandar Obrenovics hatályon kívül helyezett. Ennek alapján Szerbia ismét alkotmányos monarchia lett. Francia pénzen és segítséggel korszerűsítette a hadseregét, és fejlesztette iparát. Uralkodása alatt érvényesült a sajtó szabadsága és az emberi jogok tisztelete, ugyanakkor meghatározó volt a hadsereg, elsősorban a királygyilkos „Fekete Kéz”(Crna ruka)⁴³ köré tömörült katonatisztek és a vezető pártokat irányító klikkek befolyása, gyors ütemben nőtt a különbség az egyes társadalmi rétegek között.⁴⁴ I. Péter uralkodása alatt azonban a legnagyobb változások, ahogy már említettük, a külpolitikában történtek. Közülük a legfontosabb a szerb külpolitikai orientáció gyökeres megváltoztatása volt: Ausztria helyett Szerbia Oroszországhoz, illetve Franciaországhoz kötötte a szekerét. A jelen tanulmány tárgya szempontjából I. Péter uralkodása ezen szakaszának másik legfontosabb vonása volt, hogy Szerbia a barátságos arcát mutatta a szomszédos délszláv népek, elsősorban a horvátok felé. Igyekezett vonzóvá, egyfajta szellemi központtá válni a számukra. Eközben azonban egyre jobban feszítette a húrt északi szomszédjával, az Osztrák–Magyar Monarchiával. 1906–1910-ben robbant ki köztük a vámháború, ezt követte 1908-ban az annexiós válság, Bosznia-Hercegovinának a Monarchia által történt bekebelezése miatt. Szerbia ebbe csak orosz rábeszélésre, illetve annak hatására nyugodott bele, hogy az antanthatalmak is elfogadták. Önbizalmát növelte a

törökök elleni győzelem az első balkáni háborúban, s a bolgárok elleni a másodikban (1912–1913). Már nem kötötte az Obrenovicsok egyezsége (1881) a Monarchiával, miszerint felhagy a Monarchia-ellenes agitációval Bosznia-Hercegovinában (cserébe szabad kezet kapott Béctől a déli irányba való terjeszkedésre a Balkán-félszigeten). A soknemzetiségű Habsburg Birodalom problémáit a szerb sajtó pellengérré állította, szította, és egyre gátlástalanabban kihasználta.

Horvátországban az 1903-as év augusztusa politikai kurzusváltást is hozott: a báni Horvátország és Dalmácia horvát és szerb politikusai az összefogás mellett döntöttek, hogy hatékonyabban tudják védelmezni a horvát földek érdekeit a Monarchián belül, és ellenállni az erőszakos németesítésnek és a német érdekszféra kelet felé való kiterjesztésének. Az ösztönzés az együttműködésre Dalmáciából jött. Ekkorra az Adria keleti partján jelentősen visszaszorult az olasz elem, a városok túlnyomó többsége horvát és szerb lakosságú volt. Első lépcsőben Dalmácia egyesítése volt a fő cél a báni Horvátországgal. Mivel ebben a tekintetben Magyarországot nem ítélték ellenérdekeltnek, szorgalmazták az együttműködést vele is, a Háromegy Királyság területi egységének visszaállítása érdekében. A Fiumei Határozatban, amelyet 1905. október 3-án írtak alá a tartományi gyűlések képviselői Dalmáciából, Isztriából és a báni Horvátországból, elismerték a szerb nemzetiség jelenlétét a Háromegy Királyságban. Ezt tizennégy nappal követte az ún. Zárai Határozat, amelyben az egész Habsburg Birodalom szerbségét képviselő pártok elfogadták a Fiumei Határozatot. Ez a két dokumentum szolgált alapul a Horvát-Szerb Koalíció létrejöttéhez, amelynek célja a délszláv egység megteremtése volt, elsőként a Habsburg Birodalmon belül, amit az összes délszláv nép uniójának megalakítása követne. A Koalíciót olyan politikusok neve fémjelzte, mint Ante Trumbić⁴⁵ és Frano Šupilo⁴⁶, akik később, az első világháború után benne voltak a közös állam létrehozásán közvetlenül munkálkodó Jugoszláv Bizottságban is. A Koalíció összetétele leképezte a korabeli horvát pártviszonyok bonyolultságát, ennek ellenére egészen 1918-ig meg tudta őrizni egységét, de nem képviselte a választók többségének akarátát. A közös állam egyáltalán nem a horvátok elképzelése szerint valósult meg, tehát nem konföderatív berendezkedésű volt, amely azon alapult volna, hogy független államok lépnek egymással államközösségbe, hanem arról szólt, hogy a horvát állam és a – korábban nem államalkotó – szlovén nép beolvad Szerbiába. A folyamatot kezdettől fogva – az első világháborúban győztes nagyhatalmak aktív támogatásával – Belgrádból vezérelték, s mindvégig homályban maradt a Koalíció kapcsolatainak mélysége a szerb kormányval.

A horvátok jelentős része – amint ezt a történelem később igazolta – az első világháború előtt nem egy Szerbia által vezetett államba kíváncszott, hanem a Habsburg Birodalom reformját látta volna legszívesebben. Jellemző volt ez a pártok többségére is. A legtöbbnek a programjában valamilyen formában jelen volt a szerbekétől különböző vallás, mint elválasztó elem, és az aggodalom, hogy Szerbiával államközösségre lépve Horvátország is a Balkán részévé válik, amelyet kulturálisan alacsonyabb rendűnek tartott. A „jugoszlávizmus” hívévé szegődött politikai elit pedig egy horvát dominanciájú, de legalábbis konföderális berendezkedésű délszláv államról

álmodozott. A csalódottság afelett, ami megvalósult és a fenntartások a mai napig jelen vannak a horvát politikában, ahogy a másik – ti. szerb – oldalról és a kívülről megnyilvánuló nyomás is, hogy ennek ellenére újra összeálljon egy gyűjtő állam – Heltai Jenő szavaival élve – a sok kis „cirill ország” kezelésére. Ez a nyomás némileg megváltozott köntösben jelentkezik, és több figyelemmel van a szerb területi igények teljesítésére (lásd boszniai Szerb Köztársaság és annak pandanja Koszovóban), de a célja változatlan. Amíg Horvátország nem teszi le a garast a Közép-Európához tartozás mellett, elidegeníthető lesz Magyarországtól, és közös történelmünkhöz való viszonyulása legalábbis ingadozó lesz. Nem fogja rehabilitálni sem a Magyar Királyságot, sem Khuen-Héderváry Károlyt.

Jegyzetek

¹ Viscount of Palmerston, Henry John Temple (1784–1865).

² Az osztrák–porosz háborút a német területek fölötti uralomért vívták. A poroszok közvetlen célként egy kis német államszövetség megalakítását deklarálták. Az egyik oldalon a Porosz Királyság és német szövetségesei, valamint az Olasz Királyság, a másik oldalon az Osztrák Császárság és dél-német szövetségesei harcoltak. A vereség azt jelentette, hogy az Osztrák Császárság elveszti befolyását a német területeken, és a német egyesítés porosz vezénylettel megy végbe.

³ Skót származású diplomata (1805–1877), író, parlamenti képviselő.

⁴ A legjelentősebb fegyveres konfliktus Európában (1853–1856), a napóleoni háborúk és az első világháború között. Szokványos orosz–török háborúként indult. A kezdeti orosz sikerek azonban nyugtalanítani kezdték az európai hatalmakat, és az orosz terjeszkedést megállítandó, 1855-ben Franciaország, Nagy-Britannia és a Szárd Királyság Törökország segítségére siettek. A brit politika elsősorban India miatt tartotta megengedhetetlennek Oroszország térnyerését a stratégiaiul nagyon fontos tengerszorosok térségében. Franciaország a napóleoni háborúk okozta presztízsesztéséget és az 1815-ös bécsi rendezés revízióját akarta elérni, vagyis nemzeti elvek szerint átrendezni Európát. Ehhez a krími háború jó bevezetőnek tűnt. A háborút lezáró Párizsi Kongresszus az Oszmán Birodalmat a nagyhatalmak gyámsága alá helyezte, és megteremtette a közvetlen nyugati beavatkozás lehetőségét, vagyis hogy annak széthullása a nagyhatalmak ellenőrzése alatt és érdekeinek megfelelően történjék.

⁵ *The Future of Austria-Hungary*. Archibald Constable & Co. Ltd., London, 1907.

⁶ Uo.

⁷ R. W. Seton-Watson és Jászi Oszkár levelezése az első világháború előtti években. In Századok, 1977. 4. sz.

⁸ 1871–1956. A *The Times* szerkesztője volt 1919–1922 között.

⁹ Összegyűjtve megjelentek: *The Future of Austria-Hungary*. Archibald Constable & Co. Ltd., London, 1907.

¹⁰ *Racial problem in Hungary* by Scotus Viator. Archibald Constable & Co., London, 1908.

¹¹ Teljes nevén: Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), cseh filozófus, egyetemi tanár, politikus. Cseh-szlovákia egyik alapítója és első elnöke. Középső neve amerikai feleségétől származik.

¹² Megjelent: Constable & Co. Ltd., London.

¹³ Thomas Wittek: *AufewigFeind? Das Deutschland bildin den britischen Massenmedien nach dem Ersten Weltkrieg*. Oldenburg Wissenschaftsverlag, München, 2005.

¹⁴ 1804-ben Sztevan Sztratinirovics, karlócai érsek az orosz cárhoz, I. Sándorhoz folyamodott, szabaddítsa fel Szerbiát, s az ún. szerb vajdaság területét is csatolja hozzá. Azt megelőzendő, hogy ott

a katolikus Habsburgok kerüljenek hatalomra, egy orosz nagyherceg meghívását indítványozta a szerb fejedelmi trónra.

- ¹⁵ *Conseilssur la conduite à suivre par la Serbie*. Archives Czartoryski 5404. Az eredeti, francia nyelvű szöveget közreadta: D. Sztranjakovics. In *Szopomenik Szrpszke Kraljevszke Akademije XCI*, Belgrád, 1939, 105–115.
- ¹⁶ 1812–1874. Gazdag kereskedő családból származott. Maga is vámtisztként kezdte a pályafutását, később a reguláris szerb hadsereg első parancsnoka lett ezredesi rangban. 1843-tól bel-, majd külügyminiszter. Utóbbi tisztségéből orosz követelésre mozdították el, ő azonban ennek ellenére rendületlenül gáncsolta Alekszandar Obrenovics Ausztria-barát politikáját, mert szerte Szerbián Franciaországra és Oroszországra kell támaszkodnia. 1853-ban visszatért a külügyminiszteri posztra, s 1867-ig töltötte be azt.
- ¹⁷ *Zachovszasztav* („Plan”). *Szopomenik Szrpszke Kraljevszke Akademije XCI*, Beograd, 1939, 75–102.
- ¹⁸ Zach később tábornok és vezérkari főnök lett a szerb hadseregben.
- ¹⁹ A Monarchia vezetése előtt nem volt ismeretlen Garasanin programja; annak egy példányát 1883-ban megszerezte.
- ²⁰ Részt vett a Karagyorgyevics-dinasztia trónfosztásában, s a rivális uralkodócsalád, az Obrenovicsok hívéül szegődött.
- ²¹ *Vorstellungseiner Universal-Historie*. Dieterich, Göttingen, Gotha, 1772.
- ²² *Ueber den Fleißenmehrererengelernten Sprachen*.
- ²³ *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). *Sämtliche Werke* (Összes művei), 33 kötetben, Olms, Hildesheim, 1967.
- ²⁴ Szlovák származású (1793–1852), de többnyire cseh nyelven alkotó költő, népdalgyűjtő, a pánszláv testvériség ideológusa. 1819–1849 között lelkes a Deák téri evangélikus templomban.
- ²⁵ *Kratka osnova hrvatsko-slavensko gapravopisanja* (Buda, 1830).
- ²⁶ 1809-től 1813-ig állt fenn; Dalmácia, Horvátországnak a Száva folyótól délre eső része, az Isztriai-félsziget, Trieszt, Görz, Krajna és Karintia nyugati része alkották. A fővárosa Laibach, a mai szlovén főváros, Ljubljana volt. Élén francia kormányzó állt.
- ²⁷ A *Code civil*t, a francia polgári jogi törvénykönyvet a helyi „szláv” nyelvre is lefordították.
- ²⁸ Josip Jelačić Bužimski (1801–1859) császári és királyi táborszernagy, 1848 és 1859 között horvát bán. Katonacsaládból származott. Apja a szlavóniai katonai határőrvidék parancsnoka volt Jelačić a pétervárad (ma: Petrovaradin, Szerbia) garnizonban látta meg a napvilágot. A horvátok nemzeti törekvéseit képviselte a magyarokkal szemben. Császári hadvezérként mindvégig részt vett a magyar szabadságharc letöréséért folytatott harcokban.
- ²⁹ A törökök elől menekülő szerbek nagy részét, I. Lipót balul sikerült balkáni felszabadító hadjárata (1690) után a Habsburg Birodalom és a török hódoltsági területek határára telepítették le, katonai határőrvidéket létesítve (a Tisza és a Maros, valamint a Duna és Száva folyók mentén), amelyek bécsi igazgatás alá tartoztak.
- ³⁰ Politikus és író (1823–1896), a horvát nacionalizmus emblematikus alakja. Pesten hallgatott először teológiát, majd bölcsészetet. Itt avatták a filozófia doktorává 1846-ban. Ellenségesen viszonyult a szerbekhez, elvetette a délszláv egység ideáját, és a teljes függetlenség kivívását tartotta a fényes jövőbe vezető egyetlen útnak Horvátország számára, a Habsburg Birodalmon kívül. A sikertelen Rakoviciai Felkelés után harcostársa, Eugen Kvaternik ellen fordult. A felkelés ötletét egy beteg elme szüleményének nevezte. Annak ellenére, hogy az Egyház neveltje volt, éles kirohanásokat intézett a katolikus klérus ellen, amiért megfojtja a horvát népi kultúrát, a horvát nép elnyomóival – Ausztria-Magyarországgal – szövetkezik és a máshtűeket alacsonyabb rendűnek tekinti.
- ³¹ Jogász, politikus, köztársasági (1825–1871). Jogi tanulmányait részben Pesten végezte. Starčevićhez szoros barátság fűzte. Együtt alapították a Jogpártot. Kvaternik kategorikusan elutasított bármiféle államközösséget, kompromisszumot a Magyar Királysággal. A Habsburgok ellen, Horvátország teljes függetlensége mellett tört lándzsát. Tisztában volt vele, hogy ezt a nagyhatal-

mak támogatása nélkül nem lehet elérni, ezért kapcsolatot tartott olasz, francia és orosz forradalmárokkal. 1858-ban Oroszországba emigrált, ahol megpróbálta elérni a cári kormány beavatkozását a horvát függetlenség érdekében; sikertelenül. Kicsivel később, hasonló céllal Franciaországban időzött, ám itt is kudarcot vallott. A magyar–horvát kiegyezés feletti csalódottságában felkelést szított Likában (Rakovicai Felkelés), amelynek élére állt. Fennen hirdetett szerbellenessége dacára, a terület jelentős létszámú szerb, pravoszláv lakosságát is maga mellé állította, a két népesség és felekezet teljes egyenlőségét ígérve nekik.

³² Eszéki zsidó család sarja (1844–1911), jogász, újságíró, politikus. Híveit népszerűen csak „frankovci”-ként emlegették.

³³ Eszéken született (1815–1905), német–horvát katonacsaládban. Édesapja Felső-Ausztriából származott. A teológiát Pesten végezte el, 1834-ben. Josip Jelačić bán ajánlására 1849-ben nevezték ki Diakóvár püspökévé. Már diákkorában megismerkedett az illírizmussal, Ján Kollár köréhez tartozott, együttműködött például František Palacký cseh történésszel és politikussal és annak vejével, František Ladislav Riegerrel, mindketten a Habsburg Birodalomnak egy szláv dominanciájú szövetségi állammá történő átalakításáért szálltak síkra.

³⁴ Horvát teológus, történész (1828–1894). A Strossmayer által alapított zágrábi Jugoszláv Tudományos Akadémia első elnöke, 1869-től a szentpétervári Orosz Tudományos Akadémia levelező tagja volt.

³⁵ Grbešić, Gordan: *Od ilirskoga pokreta, jugoslovenske ideje doneuralgičnihtoka u hrvatsko-srpski-modnosima u 20. stoljeću*. In Diacovsian, Vol. 21. No. 1., 2013.

³⁶ Híveit gúnyosan „madjaroni”-nak nevezték. Elleneztek a „što” nyelvjárás felvételét, és a kontinentális horvát nyelv, a „kaj horvát” megőrzése mellett kardoskodtak. Különösen közel álltak a Kossuth-féle magyar ellenzékhez. Ezért megmagyarázhatatlan az ellenük leggyakrabban felhozott vád, hogy a feudális rend fenntartását akarták.

³⁷ Báró Rauch Levin de Nyék (1819–1890), horvát bán (1868–1871). A magyarbarát Horvatsko-vugerska stranka egyik megalapítója, majd a Magyar Királysággal való együttműködést szorgalmazó Horvát Unionista Párt vezéralakja.

³⁸ Kállay Béni belgrádi főkonzulása idején teljes joggal jelentette Bécsbe, hogy a szerbek „saját területük kiegészítéseként tekintenek Bosznia-Hercegovinára, és számítanak arra, hogy egyszer ráteszik a kezüket”.

³⁹ *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Komisionalna naklada Kr. sveučilišne knjižare Franja Suppana, Zágráb, 1899.

⁴⁰ Ilirská narodna stranka (Illír Nemzeti Párt) néven alakult meg 1841-ben. 1843-tól Narodna stranka (Nemzeti Párt). Alapítói között volt Ljudevit Gaj, és a későbbi bán, Ivan Mažuranić. Többek közt a horvát földek egyesítéséért, a horvát nyelv hivatalossá tételéért harcolt. A Bach-korszak után 1861-ben alapította újra I. Mažuranić, Josip Juraj Strossmayer és Franjo Rački. 1863-ban kivált belőle a Samostalna narodna stranka (Önálló Nemzeti Párt), amely Horvátország teljes függetlenségét követelte, 1880-ban pedig a Neovisna narodna stranka (Független Nemzeti Párt), amely jelentéktelen párttá zsugorodott. 1905-ben belépett a Horvát–Szerb Koalícióba, majd az 1906-os választási fiaskó után, megszűnt.

⁴¹ Petar Karagyorgyevics (1844–1921), I. Péter néven Szerbia, később a szerbek, horvátok és szlovének királya. Az első világháború előestéjén, megrendült egészségére hivatkozva abdikált, de a királyi címet megtartotta. Fia, Alekszandar régensként uralkodott; 1918-ban visszatért a trónra, s mint törvényes uralkodó, I. Péter király jogára alatt állt össze az első délszláv gyűjtőállam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. A horvát–szerb ellentétek azonban hamar felszínre jöttek, és ekkor végleg távozott a trónról.

⁴² Nikola Pašić (1845–1926): szerb politikus és államférfi, Szerbia ötszörös és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság háromszoros miniszterelnöke, a Radikális Néppárt (Narodna radikalna stranka) alapítója.

⁴³ Más néven: Egyesülés vagy Halál (Ujedinjen jeili szmr). Az „egyesülés” Bosznia-Hercegovinával értendő.

- ⁴⁴ Ez szokatlan volt a szerb társadalom számára, amelyben az ötszázéves török uralom alatt felszívódott a születési arisztokrácia, és mindenki egyöntetűen a keresztény „rája” tagja volt.
- ⁴⁵ Ante Trumbić (1864–1938): dalmáciai származású horvát jogász, politikus, parlamenti képviselő. Tagja volt a bécsi parlament alsóházának, majd 1897-től a Császári Tanácsnak. Eredetileg nem volt híve sem a pánszlávizmusnak, sem a szeparatizmusnak. A Monarchia reformjával kívánta alakítani a szláv lakosságú tartományok jövőjét. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság első külügyminisztere volt, amely posztjáról azonban lemondott, s attól kezdve csak a horvát ügyekkel foglalkozott. Idealista volt, szemben Pasics gyakorlatiasságával.
- ⁴⁶ Frano Šupilo (1870–1917): dalmáciai származású politikus, újságíró. Az első világháború kitörése előtt a „jugoszlávizmus” vezető képviselője és a horvát nemzeti érdekek egyik legharcosabb védelmezője volt a Monarchián belül. 1905 és 1909 között országgyűlési képviselő Budapesten. A sarajevói merénylet után Olaszországba emigrált, és onnan fejtett ki széles körű propagandatevékenységet a „jugoszláv-ügy” mellett. Amikor azonban világossá vált számára, hogy a Jugoszláv Bizottság sem a horvátok teljes jogegyenlőségét nem tudja elérni a szerbekkel szemben, sem az Olaszországnak odaigért dalmát területek visszaszerzését, kilépett a Bizottságból. A horvát emigráció politikájának kudarca annyira megviselte, hogy idegösszeomlásban, Londonban meghalt. Egyes horvát források szerint ebbe a szerb politika is besegített. Mindenáron el akarták távolítani, mert ő volt a Jugoszláv Bizottság egyetlen tagja, akit nem Szerbia fizetett.

Leszállott a páva (A fogoly katona c. magyar népballadához)

Gondold meg jól, azután gyere vissza! – így engedte el az egyetemi hallgató T-t a kedvetlen arcú középkorú tiszt a rektori hivatalból.¹ T-nek az volt a benyomása, hogy kihallgatójának gyomorproblémái vannak, s ezért egy kicsit sajnálta is. Ezen azonban nem sokat töprenghetett, arra várt csak, hogy minél hamarabb nyílják meg az a dupla vasajtó, amely a rejtélyes és rettegett hivatal biztonságát őrizte.

A rendkívüli, s az amúgy egyáltalán nem kívánt találkozó abból az alkalomból jött létre, hogy a hetvenes évek elején T több társával együtt aláírója, aktív terjesztője és aláírásgyűjtője volt a kárpátaljai magyarság sérelmeit és kívánságait megfogalmazó, a szakirodalomban *Beadvány*ként ismert dokumentumnak. A magyarok vitairata körülményes utakon jutott el a moszkvai illetékesekhez, azok azonban „oldják meg a helyi elvtársak!” üzenettel visszautalták a bepanaszoltakhoz a kompetenciát.

Nagyjából ezekből, a helyi hatalmat nyugtalanító izgalmból keletkeztek a szolgálati vegzálások, melyeknek T is részese lett. A kedvetlen arcú egyértelmű ajánlatot tett: a nappali tagozatos T besúgóí minőségben legyen munkatársa a nagy múltú szervezetnek, különben, akár tetszik, akár nem, bevonul a hasonlóképpen nagy és dicső előzménnyel bíró Szovjet Hadseregbe.

T-nek a hivatali szobából való kiszabaduláson kívül nem akadt különösebb töprengenivalója. Egyszerű volt a képlet: apai részről a család magyar, református és kisnemes, az új rendszer megfosztotta földjeitől, s nem híve a cinikus jaltai megállapodásnak. Egyszóval a mostani helyzetet átmenetinek tekinti, s reménykedik a visszacsatolásban. (A gyerek T, amikor ezt a kifejezést hallotta, Kárpátalját különös vasúti szerelvénynek képzelte, amelyet egymásba gabalyodó váltókon egyik országból a másikba irányítanak.)

A meggondolásból és a visszamenetelből nem lett semmi. Azt nem lehet állítani, hogy a hatóság udvariatlan lett volna, az őszi sorozáskor a fogfájással küszködő T-t visszaküldték az egyetemre. Gondolkodni és gyógyulni. Megmentése, azaz az egyetemen tartása érdekében évfolyamtársai befolyásos helyeken próbáltak közbenjárni.

– Megjavul majd – ígérték a rektorhelyettesnek, T tudta és beleegyezése nélkül. (T-nek egyáltalán nem állt szándékában megjavulni, tartotta magát az elveihez.)

– Neki már mindegy, nem lehet rajta segíteni – szölt az egyáltalán nem ellen-séges enervált válasz. Valószínűleg érző apa lehetett a befolyásos ember. Mivel T-nek, aki az évfolyamon szakszervezeti bizalmi volt, egy huncut vasa sem akadt, a házi-buli keretében lebonyolított búcsúzást a három hónap alatt felgyülemlett tagdjából oldotta meg: háromszor tízszer tizenöt szovjet kopejka. Ha szigorúan vesszük, ez tulajdonképpen sikasztás volt.

A mulatság után aztán megtörtént az, amit T a háta közepére se kívánt. Egy derűs májusi hajnalon Ungvárról elindult vele a busz a szolyvai katonai elosztó központba. Öröm az ürömben, az újoncok nagy forgatagában találkozott azzal az egyetemi társával, akivel együtt népszerűsítették az említett *Beadvány*t. A két sorsvert és nekibúsult ifjú emlékezetessé akarta tenni a civil élettől való búcsúzást. Átmásztak

az elosztó központ kerítésén, és meglátogatták a közeli kocsmákat. A kocsmai kirándulásról visszatérve T a járt út biztonságát bizonygatva a kerítésen való „hazatérést” javasolta. Barátja más véleményen volt, azt mondta, menjenek a kapun keresztül, hisz „itt már várnak bennünket”. Mintha egy szeretettel teli családi otthonba tértek volna meg. A bázis, ahová alkoholgőzösen visszatértek, nem volt családi lak. T emlékei szerint egy csupasz priccsen, takaró nélkül töltötte az éjszakát, hogy aztán a hajnali rideg ébresztőre kissé kótyagosan megkeresse a helyét a reá váró szerelvényben. Barátja másik transzportba került, onnan üvöltött és integetett: ha hazajövünk, meghágjuk Európát! Így búcsúztunk, s a Kárpátokat elhagyva ki-ki elindult ismeretlen úti célja felé. Ne hagyjuk elvarratlanul a történetet! A szexuális programot meghirdető üvöltöző barát a berdicsevi féléves kiképzés után harckocsizóként Németország demokratikus² felébe került, s ott egy unatkozó tiszti feleség aktív közreműködésével hozzá is látott a szolyvai gondolat megvalósításához. Egy bizonyos: a hajnali harsány közlemény nem volt pusztába kiáltott szó. Nem is lehetett: Szolyvát hegyek övezik.

T az otthoni tájtól távolodó vonaton hamarosan magyar cimborára talált. Nem volt nehéz: a Beregszász környékéről származó, oroszul csak keveset tudó földi a magyar bevonulási hagyománynak megfelelően katonanótát énekelt: „Horthy Miklós katonája vagyok / A legszebbik katonája...” Így haladt előre a vonat a Kárpátokon keresztül, majd a hol dombos, hol sík ukrán vidéken. Irredentát ebben senki sem észlelt: a bevonulók magyarul nem tudtak, a Kormányzót hírből sem ismerték.

Útközben már elkezdődött a katonai szokásrend finom bemutatása. Az eskütétel előtt még polgári személyeket kísérő őrmester nevében szelíd, ám határozott hangú kérégetők jelentek meg a túlsúfolt vagonokban. Néhány rubel adományt kértek a leszereléshez közeledő, a bennünket kísérő „gyegyuska”³ ünnepi egyenruhájának kiállításához. A kérést nem volt tanácsos elutasítani, ezt mindenki érezte. Egyesek talán sajnálták is, hogy később nem láthatták a gyűjtésnek köszönhetően bizonyára pazar uniformisban leszerelő őrmestert. A karitatív buzgólkodás közepette az idő is gyorsabban telt, így a Szolyváról induló kontingens bő két nap után minden tekintetben megkönnyebbülve érkezett meg a tágas harkovi⁴ vasútállomásra. T-nek nem tetszett az egyébként a funkciójának teljes mértékben megfelelő, még a cári időkben emelt épület. Ezen ne csodálkozzunk: oda érkezett, ahová egyáltalán nem akart megérkezni. Az alakulatba érve az általános lekopaszítással kezdetét vette a katonaelet, amelyről a kárpátaljai elosztóban egy romantikus lelkületű ifjú hadnagy úgy beszélt, hogy nehéz lesz, de a most bevonulók nagyon meg fogják szeretni. Olyannyira, hogy a szolgálat letelte után majd nem is akarnak leszerelni. Hitték is, meg nem is. Abban a nyomorult helyzetben azért inkább nem. Szomorúság keletkezett inkább: kopaszon s a nem teljesen méretre szabott egyenruhában hirtelen mindenki egyforma lett, alig ismerték meg egymást.

Tovaris Madjar

– Ne olvass németül – szólt rá T-re az őrmester, aki rendszeresen „előolvasta” a T-nek küldött postát. A személyi postával Ungvárról rendszeresen érkezett a Magyar Ifjúság című budapesti hetilap, amelynek egyik rovatában rendszeresen láthatóak voltak a nyugati hanyatlás felkavaró dokumentumai, a fedetlen keblekkel pózoló modellek. A lapot T egyetemi évfolyamtársai küldték. Az „előolvasás” azt jelentette, hogy a katonai felettes leszerelési bőröndjének díszítésére kiollózta a lapból a fülledt erotikát. T így, különleges értékeitől megfosztva kapta meg a „magyar komszomol” fórumát, ahogyan a lapot bemutatta a hitetlenkedő őrmesternek.

– Nem vagyok német – önérzeteskedett T, aki ráadásul felváltva, a párnája alatt, riadó esetén a csizmaszárában kétkötetes Adyt rejtegetett. Kicsi, takaros könyvecskék voltak – hatvanas évek eleji kiadás –, elfértek a bűdös lábbeliben.

– Akkor kiféle vagy?

– Magyar.

– Ha magyar vagy, hogy kerülsz ide? – folytatódott a diskurzus. T Kárpátalját emlegetve magyarázni kezdte a háborúban vesztes ország történelmét, de az ismeretterjesztés nem érte el a célját. Többször nem is kísérletezett.

A magyarokról több ismerettel bírt az egyik oktató, egy veterán ezredes. Nem csoda, részt vett az 1945-ös székesfehérvári tankcsatában. A világháborús öldöklés az ifjúságát idézte, így szívesen emlegette fel az eseményeket. A visszaemlékezéshez elegendő volt T-re pillantania, s jöhetett a háborús retró. T családnevével nem sokat vacakolt, tovaris mádjárnak nevezte. A megszólításban ott lappangott valamilyen furcsa érzelmesség is. Mégis felemás érzés volt, ha előtörték a hadastyán emlékei: mindenki tudta, hogy az oktatás azon a napon elmarad, visszatértek az eltűnt időbe, s lőtték a magyar város körül elhelyezkedő német páncélosokat. Ezek a lazítások nagyon tetszettek a bajtársaknak, T is nyert ezzel valamilyen furcsa és kétes megbecsülést a bajtársak körében. Az azonban, hogy róla egy éltes orosz férfiúnak folyton a nagy világégés jut az eszébe, egy idő után kezdett kellemetlenné válni.

Cselovek sz nezakoncsennim viszsim obrazovanyijem⁵

Bejáratott megnevezése volt azoknak a katonáknak, akiket az egyetem, vagy főiskola nappali tagozatáról soroztak be. Ennek oka az esetek többségében valamilyen politikai természetű kihágás, például a szovjet rendszer bármilyen formájú bírálata lehetett. T tökéletesen megfelelt ennek a követelménynek.

Harkovban egy kijevi orosz festő személyében eszme- és sorstársra, egyben baráttra is talált. Tolikot (Anatolij) Kijevből hívták be, napjait plakátok és hatalmas csempepannók készítésével tengette. Ezeken eléggé egyhangúan vagy Lenin, vagy az elszánt tekintetű ötágú csillagos sisakot viselő harcos volt látható.

Tolik lényét szelídség, szomorúság és megértés lengte át. T keresztnévét a ka-

tonakönyvbe bejegyzett Vaszil helyett magyar változatban, Lászlónak mondta és írta. Mondani sem kell, ez T-nek fölöttébb tetszett.

– Hogy tekintenek Magyarországon a szovjet hadseregére? – kérdezte egy beszélgetés során.

– Megszállóként – mondta.

Tolikkal ebben is egyetértettek. T utólag azonban tapasztalhatta, hogy a magyarokról nem a teljes valóságot írta le. Túlbecsülte a csonka ország hazafiúi ingerküszöbét: rá kellett jönnie, hogy sokan, nagyon sokan jó üzletnek tartották a megszállást. A szovjet tisztek által behozott színes tv, bűvárszivattyú, az ellopott és olcsón eladott üzemanyag, hatásosak voltak, növelték a proletár internacionalizmus haladó eszméjét. De ez egy másik történet.

A rendszer a behívásokkal büntetni akart. Ezt a célját azonban nem sikerült tökéletesen elérnie, az ilyen módon beszípkázottakat általában megbecsülés övezte. T-t többször is.

Először akkor, amikor a katonai jogviszonyt végképp megpecsételő eskütételre készülődtek az újoncok. T addigra már a parancsnokoknak is feltűnt szokatlan megnyilvánulásai. Teljes értetlenségtől övezve kifogásolt néhány népszerű orosz szólást. Például a butaságot és esetlenséget – ne finomkodjunk: a töketlenséget – formázó „gyelájes, kák turok”-ot.⁶ Vagy a kaukázusiak – grúzok, azeriek, örmények, lezgek – úgyszintén közkedvelt „feketesegűek” címkéjű kategorizálását.

Ifjú hősünkben a Birodalomban – amúgy tudtán kívül – teljesen ismeretlen intézmény öltött testet. Korát megelőzve ombudsman lett. Ennek köszönhette azt a feladatot, hogy az oroszul egy kicsit sem tudó és írástudatlan moldovai bajtársainak tanítsa be az „En, X. Y., a Szovjetunió polgára esküt teszek, és ünnepélyesen fogadom...” kezdetű fogadalomtétel szövegét. A befektetett munka eredményét nehéz lett volna objektíven ellenőrizni: a nagy napon, a szöveg tömeges felmondása során egy-egy megbicsakló mondat, ha lett volna is, fel sem tűnt.

Az írni tudás nagy dolog. Ezen a téren környezetében T a „be nem fejezettel” abszolút favorit volt. A politikai priusz nem számított, parancsba kapta a „Bojevoj Liszt”⁷ előállítását. A Harci Lap faliújság volt, havi megjelenéssel. Címlapot írni és rajzolni a század életéről, munkasikereiről cikkeket írni, egyszemélyes feladata volt a szerkesztőnek.

T-nek eleinte nyűgösnek tűnt a feladat, de már megtanulta, a parancssal nem érdemes vacakolni, annak elemzésére nincs szükség, abból csak újabb problémák keletkezhetnek. Hamarosan rájött a katonai újságírás előnyeire is. Ha körletrendezés – ideértve a latrinatisztítást is –, alaki gyakorlat, vagy bármilyen közösségi kellemetlenség vetült elő, T önmagának lapzártát rendelt el.

– Hadnagy elvtárs, lapzártá van – jelentette ilyenkor Trifonovnak, a politikai tisztnak.

– Menj, írd az újságodat – mondta cinkosan kacintva a Triskának becézett fiatal tisz.

T ilyenkor bevonult a parancsnoki irodába, elővett egy faliújságnyi méretű

fehér papírt, rágyújtott, rádión megkereste középhullámon az újvidéki magyar adás idáig hangzó zenei műsorát, és eltűnődött a következő faliújság tartalmán.

A hírharsona négy rajzszöggel feltűzve persze mindig időben megjelent, de a (köz)munkakerülésre kieszelt szerkesztési trükköt nem volt nehéz nem átlátni. T-t, akinek a ragadványneve „inosztranyec”⁸ volt, hamarosan támadás érte. Az egyik politikai foglalkozáson egy orosz bajtárs fölvetette, nem helyes, ha a sajtót a külföldiek kezébe adják. Az orosz etnikai alapozású média gondolata azonban kudarcra volt ítélve, a „külföldin” kívül nem akadt fogalmazni is képes betűvető a században.

Erdei erotika

Ákármiilyen is a világ, nagy szomorúság és fájdalom az ifjak számára, ha hirtelen és brutálisan kiszakadnak a nők környezetéből.

„Jöjjön rád a szerelem, oszt ne legyen kivel” – hallotta T egyszer egy cigánytársaságban. Átok ez, akárhogyan is nézzük. Nagyjából ezzel írhatók le a húszas éveik fordulóján bevonultatott fiatalok érzései. Igaz, a szokatlanul nagy fizikai igénybevétel időlegesen elszívja az energiákat, nyugalomra inti a hormonokat, de az energiák hamar újratöltődnek, s folytatódik a hormonok tombolása.

Emlegették az alakulatban azt a világszerte elterjedt legendát, hogy a testi vágyakat csillapító bróm-teával nyugtatják, de erről nem tudtak semmi bizonyosat. Inkább elhitték, hiszen az éltes konyhás asszonyokon túl legfeljebb a városi fürdőbe vonuláskor láthattak szemrevaló nőket. Élmény volt, sokkal, de sokkal több volt a semminél. A vizuális boldogságot akkor felhőzte némi árnyék, ha a fürdőzés utáni visszaúton egy-egy szemrevaló nőt meglátva az őrmester, hatalmát fitogtatva menetnótát és díszlépést parancsolt. Tudták, hogy az efféle parádé csak ünnepélyes alkalmakkor, magas rangú parancsnokoknak dukál, de a nők iránti hódolat népszerűvé tette ezt az extra teljesítményt. A városszéli laktanyához poros földút vezetett, s a fürdőzésen túlesett és a pompás menetelésben megizzadt század így gyakorta sárosra izzadva érkezett vissza. Megérte így is.

A 384. alakulatnál, ahová T-t a kiképzés után vezényelték, ilyen ösztöni örömekre nem lehetett számítani. Az alakulatot egy Munkács melletti erdőségben helyezték el, egy támaszpont építésének előkészületeivel kellett foglalatzkodnia. Előtte kaszárnyaépítéssel, mert valahol lakniuk is kellett a derék fiúknak. Megfeszített munka volt ez, de tető így is csak decemberben került az épületre. A tető nélküli katona így testközelből élhette át az évszakok változásait: eső, havas eső, hó. Éjjel és nappal. Ilyen körülmények között nem hajt a kéjvágy, ezt önmagán mindenki tapasztalhatta.

Mindennek vége szakad egyszer, lett tető, és lett meleg is. Ez mindjárt javította a közérzetet, így nem csoda, hogy a komfortba rögvest belibbent a libidó. A problémával mindenki küszködött, és kereste a megoldást.

Ki-ki a maga módján. Cserim, a Kaukázus valamelyik törzsének gyermeke

például intim viszonyt létesített az erdész szamarával. A sváb erdész egyszer rosszkor lépett be az istállóba... Váratlan és arrafelé szokatlan in flagranti. A szamar gazdája haladékat nem tűrve felkereste Csupsina, becenevén Kaban (Vadkan) ezredest. Előadta keserves panaszát, melyet a katonai méltóság megbecsülést érdemlő önuralommal figyelmesen meghallgatott. Az erdő őrének talán tett is ígéretet a tettes megbüntetésére, ám amikor a feljelentő férfiú távozott a parancsnoki irodából, az ezredesből hatalmas hahota tört elő. Később hívatta Cserimet, aki nem is tagadta az együttlétet. A Szovjet Hadsereg képzeletbeli illemkódexében azonban a zoofília ismeretlen fogalom volt, így nem is volt büntethető.

Vezényleti nyelv

Mi más is lenne, mint az orosz. Az orosz irodalmi nyelv gyönyörű, választékos és gazdag. Durvaságában, kifejezőeszközeinek színességében ugyanilyen gazdag és változatos a kényszermunkák, a katonga és a gulag orosz nyelve. A kettő olykor keveredik és vegyül, s ebből az egyetemes művészet csodálatos alkotásai születnek. Elegendő, ha a nagy orosz bárdot, Vlagyimir Viszockijt említjük.

Ezzel a csodálatos nyelvi adottsággal a szovjet oktatáspolitikai egy csöppet sem törődött. A tagköztársaságok népeit és nemzetiségeit egyáltalán nem kívánta tisztességesen megtanítani oroszul. Így a Birodalom összes nem-orosz származású polgára ezt a varázslatot meglehetősen sután sajátíthatta el. Félig-meddig, vagy inkább alig

Abban az alakulatban, melybe T-t sorsa vetette, sok nemzetiség gyermeke szolgált. Mindenki tudomásul vette, hogy a Jobbra át!, a Balra át!, vagy a Hasalj!, oroszul hangzik. Ezeknek a vezényszavaknak engedelmességek.

Ezért váltott ki napokig tartó közderűtséget Tarasz, a vidéki Ukrajnából származó katona esete. Tarasz nem tudott oroszul, s amikor őrségben lévén a felügyelő hadnagy beugrató katonatréfával cigarettáért küldte el, így válaszolt: „Tovaris lejtenyant ne mesajte meni szluzsbuneszti.” Tarasz eszénél volt, nem hagyta magát lóvá tenni, hiszen, ha teljesíti a feljebbvaló parancsát, őrhely-elhagyás címén néhány napra beköltöztethetett volna a fogdába. A teljes alakulatot átjáró közderű annak szólt, hogy az orosz felszólításra a bajtárs UKRÁNUL válaszolt.

Ha már úgy alakult, hogy a tizenöt szovjet tagköztársaság ifjainak közös hadseregben kellett szolgálniuk a Bering-szorostól Csapig, nyugodt szívvel lehet emlékezni a férfit alakító katonaévekre. A népek közötti egyenjogúságot emlegetni ebben az együttlétben azonban botorság lenne.

Templom Miki

T-t jó szerencséje s a magas katonai tervezés, a féléves szakmai kiképzés – eskavátoros lett belőle – szülőföldjére, Kárpátaljára vezényelte. Ráadásul olyan vidékre,

ahol magyar többségű települések voltak. T lubickolt ebben a környezetben, gyalogosan azonnal felkereste ezeket a falvakat, s hozzálátott az illegális kapcsolatépítéshez. Engedélye ugyanis egyáltalán nem volt erre, sőt, a cselekmény szabálysértésnek számított. A szabálytalan kapcsolatépítés lényege számára a hazai konyha ízeinek ismételt felfedezése, s a magyarul való beszélgetés meghittsége volt. A meghittségbe az üzlet is belefért: borozgatás közben logisztikai ügyeket beszéltek meg. Azt, hogy a hadsereg tulajdonában lévő ingóságokat, faanyagot, építőanyagot hogyan lehet a legkevesebb kockázattal eltulajdonítani. A lopás semmiféle erkölcsi megrendülést nem jelentett, a katonák csak parancsnokaik példáját követték, ők nagy tételekben művelték a rablást. Bevett és önfeledt folyamat volt ez, ingerküszöböt nem sértett. T később, ha azt hallotta, hogy megint tönkrement – beomlott, összedőlt, felrobbant stb. – egy-egy katonai, vagy polgári építmény –, nem csodálkozott. Tudta, hogy a felépített és az olykor ünnepélyesen átadott objektum falaiból szinte természetesen módon több előírt és betervezett elem hiányzik.

Egy jól sikerült üzletkötés után néhány fős katonai küldöttség kereste fel a közeli település kocsmáját. T is tagja volt a delegációnak. A bimbózó tavaszban gyors ütemben ürültek a vodkásüvegek, a jókedv egyre magasabbra hágott. Ilyenkor törvényszerűen előadja magát egy-két félreértés. T arra eszmélt, a helybéliek és a katonák nekifeledkezve csépelik, ütik-verik egymást. A fizikai fölény a helyiek oldalán volt, a hadseregnek a visszavonulást kellett választania. A faluból kivezető úton a vert sereg élén T haladt, s igyekezett csitítani a lakosságot, így a katonák újabb verés nélkül hagyhatták el a falut.

Jó lett volna gyorsan elfeledni a dicstelen történetet, de nem lehetett. A színen ugyanis feltűnt Templom Miki.

Mikinek biztosan volt rendes polgári neve is, ám az feledésbe merült. Miki szegény félkegyelmű volt, a református templom mellett lakott, így ragadt rá a logisztikai eredetű vezetéknév. Nem lehet tudni, milyen indíttatásra, a kissé hibás fiú eljutott Vadkan ezredeshez, és panaszt tett fiai botrányos kirándulásáról. T tett egy kísérletet annak érdekében, hogy a feljelentő vonja vissza nyilatkozatát. Arról győzködte, hogy a feljelentettek akár büntető zászlóaljba is kerülhetnek, Miki azonban nem könyörült.

Büntető zászlóalj nem keletkezett a dologból, ez az ezredesnek sem jött volna jól. Az ügyet azonban formailag is le kellett zárni, így történt, hogy T-t egy ezredgyűlés nyilvánossága előtt béketeremtő törekvései ellenére „társadalmi megvetésben”¹⁰ részesítették.

Rehabilitálásról nincs tudomásunk.

Jegyzetek

- ¹ Abban a korban – év szerint 1972-ben –, amelyről ez a történet szól, az ungvári egyetem rektori hivatalában, mint szerte a Szovjetunió felsőoktatási intézményeiben, a KGB (oroszul: Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, azaz az Állambiztonsági Bizottság) önálló irodákkal és személyzettel rendelkezett.
- ² A szépméltú szovjetcsatlós Német Demokratikus Köztársaság.
- ³ Gyegyuska – nagyapó. Az orosz katonai szlengben a leszerelő öreg katona tiszteletteljes megnevezése.
- ⁴ Az orosz többségű kelet-ukrajnai nagyváros, ukrán nevén Harkiv, 1917 és 1934 között Szovjet-Ukrajna fővárosa volt.
- ⁵ Be nem fejezett felsőoktatási végzettségű férfi.
- ⁶ Úgy tesz, mintha török lennél.
- ⁷ Harci Lap.
- ⁸ Külföldi
- ⁹ „Hadnagy elvtárs, ne zavarjon a szolgálatban” (ukránul).
- ¹⁰ Obszsesztvennoje prezrenyje.

Mélységes tóban (a Kádár Kata c. magyar népballadához)

A barát,¹ akivel találkoznom valaha adatott. A barát, akivel összetalálkozni érdekes volt. Vonzó, még zömökségével is férfiasságot sugalló, mély és kidolgozottan erős, gyönyörű bariton orgánumával olyan lény volt, aki mintha folyvást épp az élet értelmességéről közvetítene üzenetet. Mert volt mondanivalója, főként a lét súlyos kérdéseiről. A transzcendenciáról, benne létezésünk érzelmi megéléséről, és mindebben a zene szerepéről. Mert leginkább a szavak és a hangok poézisán keresztül érzékelte az életet, s értelmezését ugyanezekben adta vissza. Érzéke, stílus-érzékenysége következetes volt. Az ezek beteljesülése iránti éhsége kimeríthetetlen. A gonoszt, az igénytelen, mindazon rosszat, amit szenvedélyes haraggal szoktunk elutasítani, ő jól működő ösztönével leginkább stílusidegenként hártotta el. Figyelmes, megértő, gondos, s jelzéseiben finom volt, pedig alkatában kolerikus. Ha olykor kitört, úgy határozottan szangvinikus. Jó volt beszélgetni vele. Még inkább, ha társalgásunk hosszú csendeket értelt. Már fiatalon is tudtunk hegymászaskor, éjszakai utcai elpilledéskor, kóruossal zötyögő vonatozáskor vagy épp a Balatonba merülve, avagy pécsi ifjúságunkban feketekávét, vodka és cigaretta, majd a kaposvári színeszotthoni éjszakában finomra érlelt pálinka és szivar mellett nagyokat hallgatni. Hiszen az így beálló némaság tartalmas volt, a lehető legtöbbet elbeszélő, merthogy egy értelmet célzó létezés közös átéléséből fakadt. Egyszerre volt kuporgató és adakozó. Előbbi magával, utóbbi az embertárral szemben, ráadásul mindkettőben túlzásra hajlamosan. Olyan eszményi megvalósulásként, amelyik mintha genetikusan, rendíthetetlen természetességgel hordozná és testesítené meg magában hazai katolikus kultúránk legszebb örökségét, miközben tevékeny, minduntalan kezdeményező életében, a pillanatok komoly, megfontolt, az öröklét felé kacsingató átélése során mintha a protestantizmus szelleme hatotta volna át: formaságok, konformizmusok, szócséplő megnyilatkozások helyett úgyszólván kizárólag az emberség mindenkori megélésére ügyelve. Az álszentség, az alakoskodás volt a legidegenebb tőle.

Zalaegerszegi elszegényítettségéből, szőlődombok dús zöldjébe visszaszorult, mert politikailag üldözött és szociálisan ellehetetlenített, hiszen elveiért hanyatttettá tett háromgyermekes család későn, egyedüli fiúgyerekként végre megérkezett – szülei szemefényeként és nővéreitől is dédelgetett – sarjaként menekült szegényként Pécsre, konzervatóriumba, zenegimnáziumba s a közös középiskolai kollégiumba, hogy a már zalai létében megnyilvánult zenei tehetségében kiművelődhessék. Pillanatok alatt jelenséggé, hiszen mindenütt láthatóvá lett. S ezzel mindenütt egyszerre otthonossá is vált Pécs, különösen ott, ahol csak szellemi kihívás érhet. Egyszerre volt szeretetreméltó és tehetségének sokágú kipróbálására éhes; magától értető volt hát, ha mindenki segítette. Gimnáziumában a lányok, lányos családok kedvence. Minden bohókásságban látványosan jelenlévő. Falta az elérhető. Karban éneklés, kórusvezetés, személyes stúdiumként pedig hegedű, brácsa, majd nagybőgő, persze zongorázással kötelezőn párosulva, logikusan vezetve a zeneszerzés Kincses József tanár úr által vezetett nehéz stúdiumaiig. Közben pedig, mivel gyakorlatilag

ellátatlanul, hontalanul és felruházatlanul, mert anyagi támasz nélkül élt, a pénzkeresés kényszere is üzte. Bármiből, bárhogyan. Már gyermekkorában is keresményeiből tartva fenn magát, kifejleszthette annak egészséges érzékét, hogy a szükségből is erényt, egyenesen élvezetet, sőt közösségében kiemelkedési lehetőséget kovácsoljon magának. Malomban zsákolás, pályaudvaron vagonkirakás. És alkalmi zenélések, akár üzemi megrendelésre eseti hakniként, akár az Apolló moziban, a szocialista népművelés részeként, a filmvetítést megelőzően rendszeresített, rövid, vetítövásznon előtti duós vagy triós muzsikálásként.

Ezeknek köszönhetően juthatott az egykori Indóház utcai családiház-sorban egy udvari albérlethez, ahol személyes élete is kiteljesedhetett. Egy, a fővárosból alig-nyugdíjba menekülő valahai katolikus szerkesztő hatalmas, hideg konyhájából nyíló nagyobb cselédszobába, ahol fűt(het)etlenül, bútortalanul, eszményi rendtelenségben, de pianínóval és cimbalommal egyaránt felfegyverkezetten menedéket lelt, a zenében és a költészetben történő közös eszmélkedés útján a világból kivonulást biztosítva barátainak is. E boldog rezidencia így egyszerre volt takarítatlan bohém-tanya és a zene, festészet, költészet egybekapcsolt hátterével emberi mivoltunk s benne a transzcendencia megélésének színhelye. Társaságunkban az első területet ő képviselte, a középsőt Dombay Győző, a harmadikat magam. *Klavierauszugokból* rekviemeket énekeltünk, barátunk festményeiből, grafikaiból az önkifejezés további lehetőségeit puhatoltgattuk, én pedig bódító szövegeket deklamáltam franciául, Apollinaire eredetijén és Vas István kongeniális fordításán keresztül gyakran a szavak mágikumába merülve.² Barátunk, aki karvezetési tudományát kipróbálándó, már gimnazista társaiból saját kórus alapításával próbálkozott, később pedig kórusok sorát boldogította gyönyörű basszus orgánumával a Liszt Ferenc Kórustól a Nevelők Háza Kamarakórusáig, hogy majd szimfonikus zenekarral úgyszintén megpróbálkozzék, profi temetőkórust hozzon létre és működtessen, sőt a színház ügyelői világába is belekóstoljon, biztosabb megélhetésre törekedve. Az egykori repülőtér környéki zöldben, a szocializmus vívmányaként az 1956-os forradalom kiérlelésében is szerepet játszó, elhazudott uránbányászat lakótelepeként felépült Úránváros Olimpia éttermében nagybőgőzött éveken keresztül, odavonzva barátait.

Ekkoriban Kaposvárról érkezett gimnazista társa, Apagyai Mária állt talán hozzá legközelebb, egyúttal amúgy eszköztelenségében sem igazán rendezett háztartásában is valamelyest mérsékelve bármiféle gondozó társ hiányát. Nem lehetett eléggé nagy nekünk a város, hiszen Mari először este hozzám kopogtatott be, hogy induljunk barátunkhoz, én, egykori bányászrutinnal, gyorsan haját mostam, s már kutyaagoltunk is, gyalog persze, keleti peremtől nyugati szélíg, hogy éjszaka bókászva ugyanezen utat majd visszafelé is megtegyük. Beszélgettünk és ittunk, ittunk és beszélgettünk. S persze teljesnek éreztük a létünk.

Az üzleti elszegődés persze a konzervatóriumiaknak szigorúan tiltott volt. Antal György igazgató³ azonban nemcsak a pécsi zenei fellegrvár megszervezésében

s fenntartásában bizonyult nagynak, és nem is kizárólag azzal írta be nevét a zenei művelődés helyi történetébe, hogy a Paulusz Elemér jól karbantartott színházi zenekarából kinőtt Pécsi Filharmonikus Zenekar mögé Liszt Ferenc Kórust szervezett, mellyel oratóriumok és rekviemek, szimfóniák és misék sorának igényes előadásával gondozta évtizedek politikai sanyarúsága közepette a lelkeket, hanem kimondatlan szociális elköteleződésével is. Kikezdhetetlen városi és megyei politikai tekintélyével élve ti. a *prolidiki*, a pártidiktatúra nyomásának elsőrangúan kitett zalai, vasi, somogyi, tolnai régiókból szinte előszeretettel gyűjtötte e nagyszerű városba a félig-meddig deklasszált s ezzel jövőjüktől megfosztott családok fiataljait, kiugró és átlagtehetségeket egyaránt, hogy Kodály Zoltán ígézetében, az elpusztításra ítélt tarhosi szellem nyomán muzsikussal, zenepedagógussal, szolféztanárokkal segítse visszaépülni a szellemi Magyarországot. Ezek pedig nemcsak alma materre, közösségre letek Pécssett, de Gyurka bácsi – bár láthatatlanul – anyagilag is segítette őket, s ennek örvén olykor a szabályszegés nem öncélú eseteit is megtúrta. A Zenegimnázium hasonló pécsi specialitásként működött. Aligha volt versenyképes a fiúkat oktató Nagy Lajos vagy Széchenyi, avagy a lányokat beiskolázó Leöwey Klára vagy Janus Pannonius gimnáziumokkal. Viharverten, ismétlődő költözködésekkel indult, olyan, többnyire katolikus szellemiségű tanárokkal, akik aligha taníthattak volna az állam szeme előtt levő nagy iskolákban. Mégis, szabadabb tanítási szelleme és annak visszatérő ténye, hogy az ember legtöbbször tartott barátai és az értelmességük, hívó életformájuk híre okán megismerkedésre vágyó lányok leggyakrabban oda jártak, olyan ellenállhatatlan vonzerőt jelentett sok fiú számára, hogy szüleim is csak parancsszóval tudtak visszatartani minduntalan felöltő kívánságomtól, hogy a Nagy Lajosból menet közben átiratkozzam a Zenegimnáziumba. Ebben persze teljességgel igazuk lehetett. Életem bizonyára *hevesis* irányba fordul, az én esetemben feltehetően csekélyebb sikerrel s kiugrási lehetőséggel övezetten, ha engedékenyebbnek bizonyulnak – függetlenül attól, hogy nemcsak országos tekintélyű akadémiai zenetudós került ki körükből, hanem több orvosprofesszor is.

Középiskolai éveikre datálódik Hevesi ismeretsége, majd haláláig tartó szoros barátsága a stabil családi háttérből, az autodidakta, pécsváradi pénzügyi tisztviselő régészből megyei múzeumigazgatóvá lett Dombay János szintén későn született fiával, a majd öntörvényű kísérletező, csodálatos vonalaival és talán Hamvas Béla ismeretétől is megigézetten – Martyn Ferenc tudatosan fegyelmezett és Lantos Ferenc geometrikumot is idéző új útkeresését tanári pedantériába burkoló művészetével tompítva – egy őseredeti világmitószót láttató Dombay Győző festővel.⁴ Végigkísértük Győző útját pécsi pedagógiai főiskolás tanulmányain át almamelléki tanítóskodásáig, budapesti kiruccanásaiig, Szent István aknai dekorátorságáig, közben házasságával Horváth Tündével, a Csontváry Múzeummá lett egykori Katolikus Legényegyletben, majd a Művelődési Házban működő, Bécsy Tamás-féle⁵ középiskolai színpad jeles szereplőjével, majd nehéz válásával és új házasságával az akkor Pécssett építész férjétől elváló Boreczky Beatrix történésszel, végül grafikusságáig az időközben fővárosivá lett Szentágotthai család, pontosabban a világhírű akadémikus középso-

voslánya, Klára időközben szintén anatómusprofesszorrá lett férje, Réthelyi Miklós budapesti orvostudományi egyetemi anatómiai intézetében.

Mindezen külső-belső történéseket vitáink színesítik és edzik; hosszú du-maórák tiltott könyvek és albumok lapozgatásával Hevesi albérletében, éjszakai kerítésátmászásos csobbanásaink a volt Hadapród Iskola kicsiny, de annál mélyebb műugró medencéjében, előtte s utána nálunk a ház mögötti kis kertben, Magyarországon még ismeretlen zenék – Honegger expresszivitásával bennünket különösen felrázóan *Jeanne d’Arc au bûcher*, melynek Paul Claudel-től származó szövegét egyetemi franciáskodásom idején gyakorlatilag kívülről fújtam – lemezzről hallgatása Klára vendéglátásának köszönhetően, fél napok a balatonboglári templom alsó éttermi sarkában baráti csoportkiállításon, majd Győző immár keretezett képeit első autóinkkal cûgölve a fővárosi várbeli Üri utcai zsûrbe, a Szij Rezső közbenjárására lehetővé vált és általa megnyitott pesti kiállításokra, majd utóbb jó néhányszor a pincegalériába, Szentendrére.

Mert meg kellett beszélni, ha véget ért egy Németh Antal-féle rendezés a színházban – mert országos szenzáció volt Jacques Offenbach *Hoffman meséinek* egyszerre operai és Eck Imréék által gondozott balettelőadása –, vagy egy Bécsy-féle előadás a Doktor Sándor Mûvelődési Házban, esetleg egy koncert vagy főpróba a Liszt Ferenc Hangversenyteremben, vagy akkor is beszélgetnünk kellett – amint ez hetente többször is megesett –, ha éppen erre támadt kedvünk. Hevesin s rajtam kívül az előbbin Győző volt nélkülözhetetlen, az utóbbin, barátomként Sólyom László. És jártunk egymáshoz, végeérhetetlenül. Fennhangon mondtuk a *Mai francia költők* szövegeit, próbáltuk megszerezni és értelmezni a *Századunk zenéjében* megidézett korai, ám Magyarországon gyakorlatilag hozzáférhetetlen műveket, szavaltuk Paul Éluard-ot és mindenekelőtt az Apollinaire kétnyelvű kiadásából kitetsző, teremtmő erejű hangmágiát, gyakran érvelve amellett, hogy valamely kongeniális fordítás még az eredeti utolérhetetlen varázsánál is olykor többet idéz.

És mindehhez járultak a többiek. Eleinte Kovács Győző hegedűs,⁶ aki Nádor szállodai portássága révén körünkben – kitekintő okoskodásaival – világfinak számított, majd az evangélikus pedagógus szülők nyugat-magyarországi ellehetetlenülése miatt Pécsre menekült Szelényi fivérek, akik misztikus elvágyódásainkat racionalisztikus értelmezésekkel vegyítették. Legelőször is a jóval idősebb és érettebb Szelényi Pál, aki a Pécsi Pedagógiai Főiskolán nyelvészkedett, de számunkra ő volt a sámán, a Thomas Mann-i *Doktor Faustus* elvont zenetudósa, akinek fejtegetéseit elbûvölő követhetlenségében még szigetvári gimnáziumába is gyakran átrándulva – ahol átmenetileg tanított – hallgattuk.⁷ Majd a régi korokat visszaidézõ dalokat, érzékenyen lebegő magas hangján gyönyörűen előadó, a Zenegimnáziumban hegedűs, majd immár orvos Szelényi Zoltán, aki alapító társ volt az említett Kamara-kórusban is.⁸ És egyre inkább a teoretikus festő, Szelényi Lajos,⁹ időközben a pesti peremről szintén pécsivé váló társával, a jelenségnek számító gyönyörűen érdekes Szentjóni Annamáriával, akiket szintén az újdonságok, az új szellemiségek felkutatása és habzsolása hajtott. Ők tovább nyomatékosították bennünk Hamvas Béla

megkerülhetetlenségét – először az alkotótárs feleség, Kemény Katalin *Forradalom a művészetben* művének a modern festészetet magyarázó nagyszerűségével,¹⁰ majd a hamvasi világlátás (metafizika? misztikum? vagy egykori romlatlan embervoltunk alig visszaidézhető megsejtetése?) vágyakozásra és újraélésre érdemes őseredetiségével.

Közben találkozások a *konziban*, ahol én középiskolásként a Nagy Lajos napközijét délutánonként büszkén elhagyva Halász Béla művész úr főszakosaként órákon keresztül orgonáltam, eljárva utána a „nagyok” – a hegedűs Papp György és Serfőző Tibor, Wagner Ilona zongorista (hamarosan Gyurka felesége) és társaik – kétzongorás termébe, ahol a beszélgetés improvizálásokkal vegyült; eljárva társaink közeli albérleteibe, ahol egy nyíregyházi fiú, Sára Jenő *Apassionataja* szállt a zongorából ujjainak száguldása nyomán,¹¹ avagy Tényi Zoltán mutatta meg mives zongoradarabjait. Kultikusak voltak számos éjjeli csavargásaink az egyébként rossz hírű vasútállomás restijének hajnali reggelijével befejezetten, továbbá adventkor a székesegyház hajnali rorátéin való részvételünk, avagy – nagyokat csatangolva a Mecseken – délutáni misinai látogatásunk, hogy éjjel majd a csillagvizsgáló ablakán bemászva, s bár dideregve, de a csúcsról üdvözölhessük a napfelkeltét.

És szintén közben az illegális hittanok, ahová én két gimnazista társammal, Kutas Lászlóval és Maróthy Lászlóval vagy Bulyáki Jánossal hol a Líceum sekrestyéjébe, hol nővérenek a konzervatóriummal szembeni emeleti lakásába, hol pedig a Pius sekrestyéje feletti oratóriumba az elehetetlenített pálos szerzeteshez, Bolváry Pál atyához¹² jártam, ahol az őt lelki fiául fogadó Hevesivel és a kórusainkban – a Liszt Ferenc Kórusban, de a belvárosi templom gyerekek által kezdeményezett és a szolfézsos Keresztury Erika, a zongorista Neményi Klára, vagy éppen Hevesi által karvezetett énekkarban – szintén társ Bárdfalvi Ferencsel¹³ nemegyszer összehallgoltam. Amikor a jövőendő magyar értelmiség lelki gondozását pasztorizációjával felvállaló két nagyszerű – és utóbb a Magyar Népköztársaság társadalmi rendje elleni felforgatásért s ráadásul az ifjúság megrontásáért (a korabeli büntetőjog nyelven tehát homoszexualitásért) letartóztatott – pap, az egyebek közt Hevesit és Sólyomot is táboraiba szervező Pali bácsi és az engem magával vivő gyóntatóm, az eleinte a püspökség hátsó szárnyépülete végén, majd a Belvárosi Plébánia káplánszobáját lakó Csonka Ferenc működése¹⁴ kiteljesedett, és nyaranta egymást érték a baranyai munkásturizmus, stílusosan a Vörös Meteor tagsági igazolványával legalizáltan a cserkészetet indiánromantikában titkosan felidéző keleti mecseki (Magyaregregy, Kisújbanya és Óbanya közti helyszíneken), majd mátrai táborozások, hallottunk ugyan egymásról, sőt a tártábor elleni éjjeli rajtaütésekkel olykor szembe is kerülünk egymással, de fogadalmunk szerint a saját csapatunkon kívül erről soha nem beszéltünk.¹⁵

Hevesi minden társaságban és helyszínen meghatározó vagy legalábbis jellegadó szerepbe került. Amikor otthonról fillérre kiszámoltan megkapott menzai ellátmányomon (ebéd 6.- Ft, olykor vacsora 6.- Ft) spórolva – hogy ezen is antikváriumba járhassek és könyveket vehessek – a színházzal szembeni volt Tiszti Kaszi-

nóban vagy a Széchenyi tér és a Jókai tér alatti Aranykacsában üres köretet rendelve és sok kenyérrel elfogyasztva ebédeltem – olykor egy-két albérlő egyetemi kollegina társaságában (akik közül leginkább a szombathelyi Tóth Ágnesre emlékszem), bámulva a színészeket (a Médeiaként megdöbbenő alakítást nyújtó Spányik Évát,¹⁶ a *London királya, avagy Kean*, a színész emlékezetes szerepében ragyogó Szabó Ottót, olykor-olykor Mensáros Lászlót, majd Bánffy Györgyöt), akik felséges természetességgel tették magukévá marhacsontvelővel megkent pirított kenyерüket –, időnként fel-felbukkant Hevesi is, aki afféle tehetős *üzleti zenészként* gavallérosan meghívott bennünket némi ínycsiklandozó többletre. Mert, ugye, délelőtt egyetem, délbén a fentiek, utána antikvárium, majd otthon a nyugati filozófiák és esztétikák nekivadult jegyzetelése, este pedig irány Hevesi Olimpiája, hogy – némi italok fogyasztása közben – kedvtelve hallgathassuk zenélésüket, hogy valamikor éjfél után kacskaringós séták után térjünk haza otthonunkba – nos, nem volt egyenesen irigylésre méltó az életünk?

Emlékezés gyanánt a fentiekben csupán rövid időszakot eleveníthettem fel közös pécsi ifúságunkból, melynek hangulata s a várostól kapott örökségünk mindkettőnk egész életünkben elkísért.¹⁷

Jegyzetek

¹ A *Pécs Lexikon* hasábjaira szántan – I., főszerk. Romváry Ferenc (Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010) – ezt írhattam róla: „Hevesi András (*1942. dec. 22., Zalaegerszeg †2009. ápr. 19., Budaörs) zenész. A Pécsi Erkel Ferenc Zenegimnáziumban érettségizett (1960), a Pécsi Állami Zeneművészeti Szakiskolában szerzett szolfézs- (1963), Gordon- (1964) és zeneszerzés (1965) diplomát, a Pécsi Nemzeti Színházban ügyelő (1966–1969), majd karmester (száznál több vezénnyel) (1969–1973), a Kecskeméti Katona József (1973–1976), majd a Kaposvári Csiky Gergely Színház (1976–2009) zenei vezetője, a pécsi Kisszínház, a Horvát és a Nyári Színházak visszatérő vendégkarmestere, Bécsy Tamás rendezései idején a Városi Művelődési Ház Irodalmi Színpada, valamint a Bóbita Bábegyüttes állandó s a pécsi Kísérleti Tv alkalmi zeneszerzője, pécsi költők műveinek megzenésítője, pécsi színészek és ünnepi alkalmak vokális és hangszeres zenéinek, s színházaiban számos kísérőzene zeneszerzője. Színészként szerepelt Madaras József mellett Jeles András *Színház a színházban* (Józsefvárosi Színpad, 2002) produkciójában és Koltai Róbert filmjeiben.”

² Néhány az akkoriban legfontosabb könyveink közül: Kókai Rezső: *Századunk zenéje* (Zeneműkiadó, Budapest, 1961, 231 o.); Herbert Read: *A Concise History of Modern Painting* (Thames & Hudson, London, 1959, 376 o.); Guillaume Apollinaire: *Válogatott versek – Poème choisis*. Szerkesztette: Gera György (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958, 406 o.); *Mai francia költők*. Szerkesztette: Dobossy László (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958, 279 o.); Weöres Sándor: *A lélek idézése*. Műfordítások (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1958, 904 o.); *Hispania, hispania...* XX. századi spanyol költők versei. Válogatta: András László (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 390 o.); Paul Éluard *versei* (Magyar Helikon, Budapest, 1960, 346 o.); Charles

Péguy: *Mystère de la charité de Jeanne d'Arc*. Extraits, éd. George Brabant (Larousse, Paris, 1956, 135 o. [Classiques Larousse]); Walt Whitman: *Fűszálak*. Összes költemények (Magyar Helikon, Budapest, 1960, 722 o.), és hasonlóok.

³ Vö. Tillai Aurél: *Antal György nyolcvanöt éves*. Pécsi Szemle, 2003. tavasz, 103–108.; és Kovács Attila: *In memoriam Antal György (1917–2007)*. Pécsi Szemle, 2008. tavasz, 86–87.; <<http://baralib.hu/bio/7269>>.

⁴ Vö. <<http://dombaygyozo.mindenkilapja.hu/>>, <<http://zeneifrisstato.blogspot.hu/2010/03/dombaygyozo-festomuvesz-1942-1994.html>>és<http://pecs2010.blog.hu/2010/11/19/parti_galeria_varosfoglalas_pecs_arcai_86_dombay_gyozo_1942_1994>.

⁵ Bécsy Tamás (1928–2006). Vö. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bécsy_Tamás>, valamint Kerényi Ferenc: *Egy eredeti gondolkodó emlékére*. Jelenkor <<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1505>>.

⁶ 1963-tól, Mohácsra költözve, hegedűtanár, 1967–2000 között a Mohácsi Zeneiskola igazgatója, majd egy 2002-ben induló Kolping Művészetoktatási Intézmény vezetője.

⁷ Szelényi Pál (1936–); vö. még <http://wiki.strandkonyvtar.hu/index.php?title=Szelényi_Pál>.

⁸ Szelényi Zoltán (1940–); vö. még <<http://www.baranyanet.hu/kikicsoda/2001/s/szelenyi.htm>>.

⁹ Szelényi Lajos (1944–); vö.

<http://artportal.hu/lexikon/muveszek/szelenyi_lajos/>és<<http://www.artifexfolyoirat.hu/2szam/szelenyi60.htm>>.

¹⁰ Hamvas Béla & Kemény Katalin: *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*. Misztótfalusi, Budapest, 1947, 112 o. (2., javított kiadás. Pannónia Könyvtár: Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1989, 120 o.)

¹¹ Sára Jenő (1940–2010). 2013-ban már a Nyírségben XIII. alkalommal rendezett Országos Zeneiskolai Zongoraverseny egyik ösztöndíjosa; nekrológját lásd: <<http://www.vikarzeneiskola.hu/sara-jeno-emlekere/>>.

¹² Bolváry Pál (1926–2001); vö. még: <<http://www.kmcssz.org/contents/amult/hazamentek/bolvarypal.html>>; *Rablánc*on Krisztusért címűkönyve (*A Prisoner of Christ Jesus* (Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, 1992, 49 o.) pedig: <<http://www.ppek.hu/k519.htm>>.

¹³ Bárdfalvi Ferenc (1939–); <<http://archiv.baralib.hu/bio/11034>>.

¹⁴ Csonka Ferenc (1924–1986); vö. még: <<http://www.magyarurir.hu/hirek/csonka-ferenc-atya-posztumusz-magyar-orokseg-dijas-lett>>és<<http://aranylilium.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1140325>>.

¹⁵ A mi csoportjainktól történetesen független, de hasonló helyzetből adódó utóhatásról számol be egy 1967-re utaló emlékezés: „Az első, finnországi utunk alkalmával a megyei pártbizottság egykori titkára, akkoriban a Szakszervezetek Megyei Tanácsa titkára, P[rávicz] L[ajos] kapta ezt a [hozzánk rendelt politikai vezető] tisztet [...]. Feladatát komolyan vette, olyannyira, hogy az út szervezésében is részt vett. Barátságos és segítőkész volt, csupán egyetlenegy esetben avatkozott be meglehetősen szerencsétlen módon egy apró, manapság úgy mondanánk, hogy a magánszférát érintő, semmiképp sem rá tartozó ügyben. Az történt ugyanis, hogy két társunk, Derényi Piroska és Bárdfalvi Ferenc nem kapott útlevelet, mindkettőt megbízhatatlannak tartották az illetékes szervek. Bár a végeredmény sejtethető volt, mégis szinte az utolsó percig reménykedtek abban, hogy velünk jöhetnek. Szomorúságukat enyhítendő, Finnországban kevéske zsebpénzünk egy részét össze akartuk adni, hogy ajándékot vehessünk számukra. A gyűjtési akciót a szemfüles politikai vezető észrevette. Kérdésére őszintén megmondtuk, kinek, milyen célra gyűjtünk. Teljesen kiborult. Ingerülten kijelentette: nem járulhat hozzá, hogy olyanvalakinek, akit népi demokráciánk nem tart méltónak a részvételre egy ilyen jelentős úton, bármiféle ajándékot vigyünk. Hogy mégis kaptak, az már más lapra tartozik...” Surján Miklós: *A politikai vezető* – a <<http://www.pecsikamarakorus.hu/emlekek.php>> egykori honlapjáról.

¹⁶ Spányik Éva (1928–2012); vö. még: <<http://szinhaz.hu/forum/1007-mennyei-paholy/10149-spanyik-eva>>; „...emlékeim színpadán mindeddig Spányik Éva testesítette meg Euripidész hősnőjét, akinek alakítását diákként csodálhattam meg 1960-ban a pécsi színpadon” – írja Nagy Imre. Lásd: *A folyók visszafordulnak*. Dunántúli Napló, 2005. június 15., 14.

¹⁷ Országos emlékként vö. <http://hvg.hu/kultura/20090423_elhunyt_hevesi_andras_kaposvari_szinhaz> és M[olnár] G[ál] P[éter]: *Egy színházi muzsikusra*. <http://nol.hu/kultura/mgp_egy_szinhazi_muzsikusra_-330426>; kaposvári emlékként: Várad Szabolcs: *Integetni a folyón innen odaát*. <http://www.csiky.hu/hirportal/olvasas/Integetni_a_folyon_innen_oda-atra>, és Balassa Tamás: *Egy palca, egy vonó és egy villányi*. <<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/egy-palca-egy-vono-es-egy-pohar-villanyi-233050>>; az életműre s a pécsi évekre emlékezve: Aknai Tamás: *Hevesi András (1942–2009)*. *echo*. Pécsi Kritikai Szemle, 2009. június. 2 in <<http://www.echopecs.hu/index.php?id=922>>, és ez idő szerint hozzáférhetetlenül: Szelényi Zoltán: *Hevesi Bandi elment* <<http://www.pecsikamarakorus.hu/portrek.php?#1>>]; színházadat-szerűségben pedig: <http://www.port.hu/hevesi_andras/pls/w/person.person?i_pers_id=147775>, és: <http://www.kecskemetikatona.hu/hu/tarsulat/tarsulat.html?szemely_id=211>.

Messze földre, folyóvízre (A búsan búgó, bús gerlice c. magyar népballedához)

GRÓF PÉTER–SZABÓ PÉTER:

Somogyi szakasziparancsnokként a Don-kanyarban

Gróf Imre élettörténete és oroszországi harctéri naplója.

CÉDRUS MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY – NAPKÚT KIADÓ,

BUDAPEST, 2015, 172 OLD.

LUKÁCS BENCE ÁKOS – SZABÓ PÉTER:

A somogyi rosseb hadosztály a Don-kanyarban

Hadiokmányok, harctéri naplók, tábori levelezőlapok, visszaemlékezések és sajtóhíradások a magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály történetéhez 1942–1943.

ZRÍNYI KIADÓ, BUDAPEST, 2015, 550 OLD.

Mennyit is tud az utókor a második világháborúról, annak mindennapjairól? Mit tudhatunk mi, utódok, eleink tetteiről, a messze idegenben zajlott harcokról? A távoli orosz földön történekről? Egyszerre sokat, és mégis keveset. Sokat, mert a XX. század történelméből talán a legtöbbet az 1939 és 1945 közötti történésekkel foglalkoztak/foglalkoznak a történelemtankönyvek. Játék- és dokumentumfilmek százai dolgozták fel a történéseket (többnyire a győztesek szemszögéből), de vajon a közvetlen közelünkben éltek – vagy még szerencsére élők – történeteit miként fogadtuk be, vagy befogadtuk-e egyáltalán?

Emlékszem, néha szóba került a családban, hogy a Sándor nevet azért kaptam, mert apai nagyapám öccse, Szakály Sándor tizedes, címzetes szakasziparancsnok – civilben péksegéd – 1943 januárjában eltűnt a Don-kanyarban, s így akartak neki emléket állítani, „ha gyerek születik”, mert Somogyban gyerek és lány van. Szóba-szóba került Györki István egykori honvéd is, apai nagyapám húgának a férje, aki szintén Oroszországban esett el.

S hányan jutottak még erre a sorsra Somogy vármegye polgárai közül a második világháborúban? Hánynak az emlékét őrzi az egyre gyérülő családi emlékezet, és vajon hányét sírkereszt a volt Szovjetunió területén és hányét a településeken állított emlékmű, emléktábla, netán sírfelirat? Megannyi megválaszolandó kérdés, és megannyi feladat a történészek, hadtörténészek előtt. Elővarázsolni a katonaidőke emlékeit, a hadifogság, a „málenkij robot” idejét. Mert ezekről keveset szoltak, keveset szoltunk eddig. Gyermekkori emlék, amikor a cipész- és csizmadiamester nagyapám műhelyében egy-egy beszélgetés során frontot megjárt, hadifogságot viselt emberek beszéltek arról, mi is történt velük és Oroszországban. Tették mindezt csak úgy, maguk között. Nem volt célszerű kiállni a „nyilvánosság” elé, jöllehet egy ezer lakost sem számláló somogyi faluban mindenki tudta, ki merre járt, mit csinált, de mégis...

S hogy mit csináltak a Somogy vármegyéből berukkolt és frontra került katonák? Mit láttak, és mit jegyeztek fel? Ezekre a kérdésekre is választ kapunk a közel-múltban megjelent két kötetből, melyek tematikájukban hasonlóak, de a közreadás módját tekintve eltérnek egymástól. Ami a két kötetet még összeköti, az Szabó Péter személye, aki Magyarország második világháborús történetének, azon belül is a magyar királyi 2. honvéd hadsereg történetének legalaposabb, legjobb ismerője. (Nyugodtan elmondható vele kapcsolatban: amit ő nem tud a magyar 2. hadseregről, az talán nem is létezett.)

A kisebb terjedelmű, de nagyon érdekes kötet néhai Gróf Imre tartalékos zászlós – a második világháború befejezésekor tartalékos hadnagy – korabeli naplója. Mondhatnám azt is: kuriózum. Kuriózum, mert a fiatal tartalékos tiszt naponta írta be a vele és katonáival történt legfontosabb eseményeket. Nem „színezve” vagy elhallgatva a dolgokat. A naplót annak írója mindig magának vezeti, és az ember önmagával szemben őszinte és kritikus is. Gróf Imre 1942. június 1-jétől 1943. január 25-ig vezette a naplóját. Feljegyezte a kiszállítás alatti történéseket, a Don partján a „berendezkedést”, az első sebesültek és halottak okozta szomorúságot, a fronthét-köznapi pillanatnyi örömeit, az előjárók szemléit, a vállalkozásokat, a lakossággal való kapcsolatot, a munkaszolgálatosokkal való találkozásokat, az átszökött orosz – meg más nemzetiségű – katonák kihallgatását, az ellátás gondjait, a németekkel való viszonyt. Azaz mindent, amivel egy fiatal, huszoneves tartalékos tiszt rendszeresen szembesült, akinek különböző feladatokat kellett megoldania, aki nálánál idősebb katonák „apja kellett, hogy legyen”...

S amit nem találunk a naplóban? Mindazt, amire napjainkban sokan igyekeznek „bizonyítékokat” találni, miszerint a magyar királyi honvédség rosszabb megszálló volt, mint a németek, s hogy a magyarok sok tízezer – de inkább több százezer – ártatlan embert gyilkoltak meg és hatalmas értékeket raboltak el a megszállt területekről. A kérdés csak az, ha vannak, akik ezt így vélik, akkor miként lehetséges, hogy erre a frontot megjárt katonák – akik gyilkoltak, raboltak (volna) – nem „emlékeznek”? Lehet, hogy azért nem, mert nem biztos, hogy úgy és olyan mértékben történtek meg azok a bizonyos dolgok, ahogy azokat a népbírói eljárások során „kiderítették”, vagy ahogy a szovjet Vörös Hadsereg által visszafoglalt területeken megjelent „belügyi kérdezőbiztosok” által felvett jegyzőkönyvekből kiderül?

Márpedig ezt a kérdést fel kell tenni. Fel, mert az elkövetett bűnök nem szabad, hogy homályba vesszenek, de fel kell tenni azért is, hogy a legendák eloszlattassanak! Gróf Imre naplója ilyen legendaoszlató, őszinte „vallomás”. A szerző tollát, ceruzáját nem az események utáni világ elvárásai vezették, hanem a megélt, megtapasztalt dolgok. Azt írta a naplójába, amit látott, amit tett, és amiről saját szemével győződött meg. Írása ezért is fontos része a magyar háborús naplóirodalomnak. Hangsúlyozottan „naplóirodalomra” utalok, mert emlékezésből sok van, s közte nem kevés olyan is, amelyet a megszépítő távolság, néha az elvárások, netán a félelem vagy a féltés is formált azzá, ami lett.

Ilyen részleteket is tartalmaz a másik kötet, amely *A somogyi rosszabb hadosz-*

tály a Don-kanyarban címet viseli. Lukács Bence Ákos és Szabó Péter címválasztása egyben az elődökre, a császári és királyi 44. gyalogezred – amely Albrecht főherceg nevét viselte – katonáira is emlékeztet, jöllehet az utódokat már csak azok nevezték rosseb bakáknak, akik tudták, kik is voltak az elődök.

Lukács Bence Ákos és Szabó Péter nagyon érdekes feldolgozást adta a volt magyar királyi 10. honvéd könnyű hadosztály 1942–1943 közötti történetének. A kronologikus és események szerinti fejezetenkénti felosztás először a hadtörténeti történeti áttekintéssel indul, majd ahhoz válogatott a két szerző/szerkesztő az események résztvevőinek és szemtanúinak naplóiból, emlékezéseiből, valamint a korabeli hadiokmányokból, sajtóhíradásokból részleteket. Így jól érzékelheti az olvasó, hogy a sokkal több ismerettel bíró hadtörténeti fejtegetéshez miként kapcsolódhat egy-egy olyan korabeli naplórészlet vagy – néhány évtizeddel később papírra vetett – emlékezés. S itt egyszer-egyszer valóban tetten érhető már a „megszépítő távolság”. Ugyanakkor a korabeli feljegyzések, tudósítások megint cáfolhatnak olyan későbbi állításokat, amelyek nem egy esetben – kellő sulykolás után – történelemmé „nemesedhettek”.

Mire is gondolok? Vannak, akik arról szólnak, írnak, miszerint a magyarországi cigányság nem teljesíthetett fegyveres szolgálatot. De mit is írt például az Új-Somogy című politikai napilap 1942. június 6-án a 9. oldalon? „A honvédség alakulatainak búcsúztatása során az egyik zászlóalj kötelékében a harctérre indult Zsolnai Vili népszerű kaposvári cigányprimás tizedes fia is. A harctérre induló fiú búcsúztatására természetesen az állomáson megjelent az édesapa is, mégpedig cigányzenekarának élén.” Somogyi János tizedes visszaemlékezésében pedig arról a szomorú eseményről (is) írt, amikor a cigány származású Ignác honvéd, őrségben lévén, egy, a közelben mozgó alakot ellenségnek vélt és lelőtt. A lelőtt személy nem volt más, mint Ignác bajtársa. A lőtéren még a céltáblát sem eltaláló Ignác honvéd esete, sajnos, nem volt egyedi. Ahogy nem volt egyedi a különböző parancsnokságok fellépése a polgári lakossággal erőszakoskodó katonákkal szemben sem. „Tilos mindennemű önkényes beszerzés és a lakossággal való erőszakoskodás. Erre a parancsnokok a legénységet oktassák ki” – olvasható a 10. könnyű hadosztály 1943. március 13-i rendelkezésében, és a sor hosszan folytatható. Ha pedig valaki ezen intézkedések/rendelkezések ellen vétett, akkor a 10. könnyű tüzérezred naplójában olvasható eljárásban részesült, azaz: 1943. március 22. „Lakatos Aurél és Koborszán Ruszalin 10/6. ütegbeli honvédek az esti órákban fegyverrel önkényeskedtek. Letartóztatásuk után átadták a hadbírósnak.”

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem történhettek/történtek önkényeskedések, „szajrézésok”, de aki ezekkel megpróbálkozott, tud(hat)ta, hogy hadbírói eljárást, vagy legalább csapattest parancsnoki fenytést kockáztat vele.

S hogy mit kockáztathatott a megszállókkal – németek, magyarok, olaszok, románok, finnek – kényszerből együttműködni kénytelen, arról Somogyi János tizedes a már idézett emlékezésben így írt: „Ruszin katonatársaink – mert a ruszinok szinte kivétel nélkül fegyveres szolgálatot teljesítettek – kiszűrték a helyi lakosság

köréből azt a véleményt: ha majd az övéik visszajönnek, nehéz lesz a sztarosztának magát igazolnia a szovjethatalom előtt.” Nem is igen tudták, bár a „belügyi kérdezőbiztosoknak” elmondottak alapján akár más vélemény is kialakulhatott volna róluk. Nem véletlen, hogy az 1943–1944-ben felvett „jegyzőkönyvekben” milyen történetek olvashatók a megszállókról, kivált a magyarokról.

Lukács Géza tartalékos hadnagy, majd főhadnagy a harctéren vezetett naplójában olvasható bejegyzés a megszállt területek zsidó lakosságával történekekről is. 1942. június 8-án a Rjesica nevű településen – mintegy 15–20 ezer fős városnak látja – a kirakodást követően „Öt óra után megnézzük a volt szovjet harckocsiárkot, amely most az ide való pár ezer zsidónak a temetője. A fehér orosz és ukrán rendőrök végeztek ki őket.” Ahogy tették ezt sok helyütt a volt Szovjetunió területén.

Egy másik feljegyzésben arról (is) olvashatunk, hogy egy partizántámadást követően a németek egy falut felgyújtottak, és ebben állítólag magyarok is közreműködtek.

Sok-sok hasonló idézettel lehetne még a bemutatni a háború véres minden napjait, mert a szerkesztők igen sok emlékezést és lehetőség szerint naplót használtak fel a történet bemutatásához. Tették ezt úgy, hogy a szükséges jegyzeteket megírták, a személyekről, a tisztikarról alapvetően rövid életrajzokat adtak, és számba vették a veszteségeket is. Az elesettek, eltűntek adatait a kötethez melléklet CD-n olvashatják az érdeklődők, a családtagok után kutatók. Lehet, hogy egy-egy tragédiára a kötet lapjairól, mellékletéből derül majd fény.

Végezetül egy idézet a kötetből. Egy mondat, amely rávilágít arra, hogy miért is vállalkozott a két szerző/szerkesztő munkája megírására, összeállítására, és vajon miért is találtak sokakat, akik a segítségükre voltak – fotókkal, naplókval, emlékezésekkel: „Az elesett, meghalt, illetve nyomtalanul eltűnt somogyi honvédek és munkaszolgálatosok emlékére.”

Emlékük, áldozatuk legyen maradandó! Valamennyien a mieink voltak.

BÁGER GUSZTÁV: *Zongorahangoló*

SZÉPHALOM KÖNYVMŰHELY, 76 OLDAL.

A jelenkori magyar irodalom egyik legkülönösebb versvilágának megalkotója Báger Gusztáv. A kortárs líra unikális, delikát értékei között tartható számon életműve. Invenciózus, játékos szellem, aki mindig előnyben részesítette az eredetit a fáradt tradíciókkal szemben, ugyanakkor a legnemesebb, nívós nyelvi hagyományok, utak folytatója. Permanensen újraírta, kötetről kötetre átformálta régebbi verseit is, hogy rátaláljon az összetéveszthetetlenül saját, egyénített hangra, a *bágeri* attitűdre. Úgy tűnik, ez most megvan. Mintha kicserélték volna, ahogy Tandori Dezső írta róla.

Neve a közgazdasági szakmában elválaszthatatlan a rendszerváltozás sorsfordító pillanataitól, mindig a pozitív változások mellett teszi le a voksát, ugyanúgy, mint az irodalmi közéletben is. A korrupcióról nemcsak könyve jelent meg, hanem nemzetközi konferenciákon is előad ebben a tárgyban. Jelenleg is az Állami Számvevőszék tanácsadója. A monetáris tanács tagja. Semmi szélsőség nem érintette meg, maradt az ügynevezett középen – ezt a centrális tárgyilagosságot, szakmaiságot markánsan képviseli.

Hogyan indult költői pályája? Tandori Dezső javaslatára elvitte Géher Istvának verseit. Géher rögtön, 1996-ban beajánlotta a jó nevű Cserépfalvi Kiadónak, és abban az évben megjelent első könyve, az *Örök párbeszéd*. Ekkor már túl volt a hatvanon. Persze, a Kádár-rendszerben is írt, csak nem publikált. Ismerte Káldi Jánost, aki földije volt, Bella Istvánt, Simon Istvánt, Juhász Ferencet, egy asztaltársaságba járt velük, sok fogást ebben a körben sajátított el, a kibontakozás azonban mégis váratott magára. Mivel a közgazdaságtan elméleti szaklapjaiban közölte tanulmányait, furcsának hatott volna, ha pályája csúcán előáll néhány szerelmes szonettel. Talán. A vele készült interjúkból erre lehet következtetni.

Az első kötet után viszont, elég sűrűn, eleinte kétévente, majd az utóbbi időszakban évente jelentkezett kötettel. Mivel a Cserépfalvi megszűnt, több könyve a Tevannál látott napvilágot (*Tűnő ajtók; Iker képek; Magánterem*), majd a Tevan megszűnte után egy a Tiszatáj gondozásában (*A tükör éle*), illetve legutóbbi műveinek kiadója a Széphalom Könyvműhely (*Mindent begombolsz; Mégis, mégse*). Istenes verseit pedig az Új Ember publikálta tavaly (*Magasság, mélység*).

Hetvennyolc évesen mégsem az őszikéit írja, hanem, némi túlzással, a zseniéit. Tizenegy verseskötettel – plusz egy német és egy francia nyelvű válogatással – a háta mögött különleges helyet foglal el jelenkori líránk palettáján. Most kezdik felfedezni itthon, bár ezt nagyon lassan, szinte burkoltan teszik az erre illetékesek. Kabdebó Lóránt, Tandori Dezső, Hubay Miklós, Petőcz András írt róla az utóbbi években mérvadó kritikákat. E sorok írója pedig 2007-ben jelentette meg esszékönyvét Bágerről *Madarak, puha gépek* címmel a Tiszatáj Kiadónál.

A kanonizálási gépezet természeténél fogva lassabban reagál a közszerepléstől tartózkodó alkotókra, mint a televíziós műsorok celebjének performanszaira. Báger visszahúzódo alkatával, de gazdag verstermésével mégis kivívta a folyóiratok figyelmét, egyre több mértékadó fórumon találhatjuk meg opusait.

Ahogy az örömet kiváltó élményből vagy látványból létrejön a vers, a gondolatokon át beárad a valóság, az olvasó is részese lesz a történésnek, a szövegnek. Akár durvább vagy finomabb anyagból van a szavakból szőtt fátyol, minden újraolvasásnál áttűnik-áttetszik anyagán a világ. De a sűrítés textúrája, finomsága is érdekes eleme a műnek, hiszen ez a médium, amin keresztül megérthető a mű. Az olvasási normák lassan változnak. A megértés viszont a világ teremtése óta ugyanaz. S Báger erre teszi a hangsúlyt. Akármennyire mély a gondolkodásmódja, a szavai világosak, tiszták.

Az online mód mindennapi tapasztalatává vált a versszeretőknek is. A papír formátum viszont maradt a régi, jó tradíció szerinti, tekintélyt érdemlő, kompakt tárgy, amit szeretünk kézbe venni s vinni. Ilyen szerethető kötet a Báger Gusztáv. Bár most, eddigi félhosszú és nagyobb lélegzetű verseit hátrahagyva, a rövidebbeket gyűjtötte egybe egy kis, vékonyka, de annál szebb kivitelű könyvecskébe, a minőség annál koncentráltabb, töményebb.

Három ciklusból áll a *Zongorahangoló*. Az elsőben (*Mágia*) a költői én viaskodik a nyelvvel és a világgal, a második rész (*Azúr*) az emóciók traktátusa, a harmadik ciklus (*Kharisz*) az ontológiai, lét-tani elmélkedések organikus egybeforrasztása. De a könyv nyitóverse külön áll (*Andante*), amelyben a címadó, zongorahangolós szituációt bontja ízekre a beszélő, meséli el a szomszédoddal történt szóváltást. A jóindulatú hangszerész, aki már nem bírja hallgatni szomszédja hamis játékát, bekopogtat a szomszédjához, hogy feljavítsa a leeresztett húrokat. Végül egy, mind a kettejük számára hasznos dialógus veszi kezdetét, amelynek a konklúziója, hogy csak az tudja meghallani a művek fontos üzenetét, akinek van füle a hallásra.

S ez persze a *Jelenések* apokalipszisé is bevonja a kontextusba. „Akinnek van füle a hallásra, hallja, mit mond a Szellem a Gyülekezetnek.” De Daniel Mason regényére is reflektál (*A zongorahangoló*), melynek főszereplője Edgar Drake azért utazott Londonból Burmába, hogy felhangoljon egy Erard zongorát. Majd a katonai bázis őrnagya, aki megbízta ezzel a feladattal, olyan hatással lesz a zongorahangolóra, hogy az a maradás mellett dönt. Elbűvöli a nyers, de varázslatos táj és a természet frenetikus ereje. Persze, beugrik a zongorahangolóról készült mozifilm is, Jil Robertson rendezése. A vers kitűnően mozgósítja az asszociációkat. Félmondatok, nűánszny mozzanatok jelzik, otthon van ebben a szövegvilágban.

A könyv első darabja rögtön megállítja az olvasót, és fontos igazságokon rágódhat, aki rezonál. „Az összhang a zene kvintesszenciája” – fontos, világképi megállapítás. Amivel persze nem mindenki fog egyetérteni, még akkor sem, ha ez kézenfekvő volt a teremtés kezdetén. Hisz ma épp a disszonanciák világát éljük. Itt olvasható a kötet legszebb mondata: „A hangzó fény időt teremt.” Szóval, ha van jó kötetnyitó vers, ez az.

Az első ciklusból a *Mágia*, ami a ciklus címe is, emelkedik ki: „Hangokat nyomkodunk a csendbe / gyurmába gyöngyöket / hangok álmok és szavak / a túlhan hírnökei ők / csönd teremti a hangot / láthatatlan a látványt.” A *Mátrix*, a *Spirál* még a két legfrekvenciáltabb darab. De a *Napló* egyetlen sorától jobb lesz az ember napja. „Jó volna átműteni a múltat.” Igen, vissza kéne bizonyos eseményeket gyömöszölni a nem-voltba.

A második részben a haikuk a legemlékezetesebbek. A *Csiga* például két haikuból tevődik össze. Zseniális szerkezetben működnek a jó mondatok. „Fő a biztonság. / Lassan begyűri magát / gömb-dobozába. // Csillogó nyála / tekergő ezüst ösvény. / Magához vezet.” De a *Tavaszi hóban* a „mocorgó vattahalmok” vagy a *Rejtvényben* a hulló magokat álmodó lány szintén telitalálatok, amelyek sokáig elgondolkodtatják a befogadót.

A harmadik ciklusban a *Lélekmeder* nagyon tömény és szép. „Testünkől ki-lép az éj, / végig a járdán, / gyufát lobbant, / halkan dudorász. // Hová megy, aki él? / Bach muzsikája átmos, / Johann Sebastian ereje / hullámszik, mint az Egek. / Félálomban hallani.”

De a *Tavaszi*, az *Angyalszárny*, a *Mozi*, mind-mind átfogó jellegű, pontos és jól olvasható szövegek. A harmadik ciklus címe, a *Kharisz*, a kegyelem, a kiérdemeletlen kedvezés szava, ami a *Bibliában* a törvénnyel szemben kerül elő, például a Rómaiakhoz írt páli levélben. S arra utal itt is, hogy az érdemek – és a hibák – helyett az embert kell tekinteni, könyörülettel kell odafordulni embertársainkhoz, mert Isten is ezt tette. Nem a teljesítményt nézte, nem a cselekedetet, mert azok gonoszak voltak, hanem a „delikvens” megváltottságát, ami azt jelenti, hogy a bárány vére rajta volt. Ez a kharisz, a kegyelmi ajándék lágy eleganciája, méltósága hatja át a harmadik ciklus munkáit. Sok darab az ima és a zsoltárok műfajait idézi (*Tékozló fiú*, *Praxis*).

Báger immár beérkezett, komoly költőnek minősül, kinek rangja és jelentősége kétségbevonhatatlan. Mindegy, hogy egyesek még a régi értetlenség felől közelítik meg, a legmértékadóbb helyeken számolnak vele. Poeta doctus. Külön nyelve van. Amit mond, amit felfedez, azt tartós, érvényes világszemlélet szülte. Bágernek nem kellett eljutni a nyugatos impresszionizmustól és művészettől az avantgárd, szürrealista asszociációkon át a szürmodern, szenzibilis szójátékokig, mert ezeket már a kezdettől fogva felmutatta, beépítette költészetébe. Báger ambíciója a nyelv, a lírai megszólalás segítségével birtokba venni a létet, a világot. A létismeret és az önértés azután persze a szilárd költői identitást eredményezte. A versformák változatosságában nála megmutatkozik a formai zsonglőr alázata, hogy ízig-vérig mai költő, aki minden polgárpukkasztó gesztusa mellett is fenntartja a XX. század első fele modernségének komolyságát és fenségét, s verseiben a legfontosabb erkölcsi dilemmákat vázolja fel.

Egyidejűleg és egymást erősítve zajlik tehát Báger Gusztáv verseiben a mitológiai és a nyelvfilozófiai igazságok leltározása, újraírása, és ennek a munkának a szépsége a lírai szövegek ornamentikájában és architektúrájában rejlik. A beszédben, melyet folyamatosan egyfajta metafizikai kíváncsiság hajt. A reflexivitás és az ironia

a mostani kötetet még inkább áthatja, mint a korábbiakat (*Edzésterv; Mondtam-e?*), a szövegszerűség háttérbe szorul a versszerűség előnyére. Új út, amíg van ihlet és erő. És ez az attitűd, úgy tűnik, kifogyhatatlan tartalékokat rejt. Ahogy Tandori írta róla: Báger a modern klasszikusa. Így van. Sőt több. Egy megfiatalodott lélek, aki kibontotta a digitális kalamárist és használja a virtuális tintát. Igazán mai tollforgató.

Rabságban (a Szállj le holló, szállj le c. magyar népballadához), 2011.

MISZLAI GYULA: *Kratülosz ujja*

(LITTERA NOVA, 2015)

Hagyjuk a protokollt! Akinek netán erre lenne igénye, azt bőven kielégítheti a hátsó borító könyvelhárító szövege: „Miszlai Gyula mély és árnyalt gondolkodású alkotó. Verseiben megszólal mind az emberiség kulturális öröksége, mind annak történelmi-társadalmi tapasztalatköre. Nemcsak a mondottban, hanem a megformálás biztonságában, annak széleskörű változataiban is ez a humanizmus sugárzik.” A megformálás biztonságának széles körű változataiban sugárzó humanizmus értelmezését illetően egy kicsit elbizonytalanodtam, pedig ezt maga „Payer Imre, József Attila-díjas költő” fogalmazta így meg. Payert még értem: ez a díj az élete főműve. A kiadót már kevésbé: ennyi erővel József Attila neve mellé is odabiggyeszthette volna, hogy posztumusz Baumgarten- és Kossuth-díjas.

Igen, ingerült vagyok. Miért bosszantják az olvasót, amikor éppen hezitál, belekukkantson-e egyáltalán egy számára ismeretlen költő verseskötetébe. A vers ma nem divat. És ennek legfeljebb az okain lehet vitatkozni.

Persze a költők is sokat tesznek azért, hogy nehezen értsék őket. Miszlai például már a harmadik kötetében vizsgáztat. Olykor megszán bennünket, és odaság láb-jegyzetben egy-egy információt. De ettől csak felsejlik a lényeg, nem válik élménnyé.

A szellem halhatatlanjai közül Miszlai nem véletlenül választja ki a perifériákon tengődő utcabölcseket, akik sajátos performanszok keretében terjesztették tanaikat. Őket érzi elődjeinek a szintén periférikus helyzetben lévő költő. A címadó Kratülosz csak rámutat a lét fontos dolgaira, megnevezni nem tudja azokat. Gorgiasz szerint semmi sincs, de ha lenne, szavaink, gondolataink úgysem tudnák azt kifejezni. És mindez hibátlan antik formákban – szapphói és aszklépiádeszi – strófákban jelenik meg.

Miszlai alkotói dilemmái pontosan érthetőek. Mítoszokra, mitikussá emelkedett történelmi tényekre nagyon jó támaszkodni, feltéve, hogy ez közös tudás. Az antikvitásban ez nem volt probléma, a görög és a hellenizált római polgár járatos volt a mitológia részleteiben is. Később ez a tudás már csak a kiváltságosok privilégiuma lett. Csokonai azért zsúfolta tele költeményeit Hébékkal és Flórákkal, hogy elvonulhasson – méltó társaságával – a költészet virágoskertjébe a valóság sáros, disznóságú realitásai elől. Miszlai nem tudhatja, hogy kikhez szól. Sajnos kevesen lehetnek. Amikor azt olvasom: „P. S.-né Hrúz Mária tyúkjának jól ment a dolga”, akkor hiányolom azt, aki figyelmeztethette volna: Hrúz Mária P. I.-né (Petrovics Istvánné) volt.

A kötet első – hangvételt meghatározó – ciklusa a *Palimpszeszt* című költeményről kapta a nevét. A szó olyan pergamen- vagy papirusztekercset jelent, amelynek eredeti szövegét lefestve, később egy másikat írtak rá. Ám a modern tudomány eszközeivel kinyerhetővé vált az eredeti is. A mai költőknél – Miszlainál is – fordított

a sorrend. Korunk valóságára festik rá a mitologikus réteget. A múlt alól előtűnő jelen adja meg ennek a költészetnek sajátos látványvilágát.

Hogy vitathatatlan erényei mellett miért dicsérem fél szívvel Miszlai *Palimpszeszt* ciklusának teljesítményét, annak az az oka, amit a költő saját családjáról, életéről ír. Apja hadifogságból hazatérve talál rá szintén hasonló sorsú féllábú cimborájára, akinek a húgát veszi feleségül. A család lassan emelkedik ki a nyomorból. Ez a történet egy döbbenetes erejű családregegy alapja lehetne – akár versben, versciklusban feldolgozva is. Amit Miszlai magáról feljegyez, az egy másik: „16 évig tanítottam: nevelőotthonban, gyógypedagógiai jellegű iskolákban, filozófiát, óraadóként, gimnáziumban. Majd 16 évig szociális munkás voltam, ebből 11 évet Józsefvárosban.” Amit az emberré válás, az embernek megmaradás poklairól meg lehet tanulni, azt ő már tudja. De költőként menekül előre.

Kifogásaimat fenntartva vallom: egy verseskötet annyit ér, amennyit kincseiből elraktározhatunk. Miszlai rövid szösszeneteiben találhatunk ilyeneket. „3 és fél // Létispotályban / Isten apály van. / Szívben úrdagály. / Dögölj!”

Ezeket az epigrammának is nevezhető rövidkéket mintha feltámasztott kedvenc görögjei mondanák, ha szóra lehetne bírni őket. „NB. // Ne feledd! / Egy isten / notórius / nótáriusa / voltál.” A szójátékok eszköztárát is kiválóan használja: „Egy öregedő költőnek // póklelkű / ripőkök / döglegyezik / hiúságod.”

A kritikus könnyen ítél. Elég csak folyton emelnie a mércét, van olyan magasság, amelyet senki sem ugorhat át. Ennél sokkal nehezebb anti-Kratüloszként egy igazi értékre – azt megnevezve – rámutatni. Én ezt a verset választottam ki magamnak, hozzátéve, hogy bármilyen szerelmes antológiába boldogan beleraknám. „Ma Mónis napom van, / Móni hiszti, Móni ígér, / Móni mos, Móni felejt, Móni szúrós, Móni satöbbi. // Ma sem esteledsz hozzám, én nem hajnalodok ágyéköd / fölé, hogy izzadságcsillagaid / Napnyelvem föligya, / még mielőtt Vénusz / eltűnne az égről.”

Külön fejezetet érdemelne Miszlai *Tanúságtevés* című verse: „Láttam őket, hallottam, amit láttak, / elhittem, amit hallottam, / nem láttam, de hittem.” Hitetlen Tamás evangéliumi példázata korunk értelmiségének kálváriája. Tanúságtevéseink nagyon tanulságosak, mondhatnánk egy kis palimpszeszt technikával.

Betyár világ (A Rózsa Sándor c. magyar népballadához), 2011.

BERZEVICZY ALBERT:

„Az ország belepusztul ebbe a háborúba”

Berzeviczy Albert kiadatlan naplója 1914–1920

KOMP-PRESS KIADÓ, KORUNK, KOLOZSVÁR, 2014.

Berzeviczy Albert ízig-vérig a Felvidék szülötte. Családjának története ösz-szefonódik Sáros vármegyéével, tanulmányait Kissebenben, Lőcsén, Kassán és Budapesten végezte, Eperjesen tanított. 1930-ban a Corvin-lánc első kitüntetettjei közé tartozott. A magyar történelemben mind a politika, s mind a tudományok és a sport területén jelentős szerepet játszott; az első világháborús éveket felölelő naplója a százéves évforduló alkalmával jelent meg, jogutódainak (családjának) engedélyével, a kolozsvári Komp-press Kiadónál, Gali Máté gondozásában és Romsics Ignác akadémikus lektorálása mellett. A napló – mely a szerkesztő bevezetője szerint öt külön kis füzetből állt – az első világháború kitörésétől Horthy Miklós kormányzóvá választásáig követi végig az eseményeket, Berzeviczy szubjektív nézőpontján keresztül. Kivételre kerültek azok a részek, amelyek a Tanácsköztársaság időszakát írják le, ezek ugyanis megjelentek egy korábbi kötetben. A többi rész – a szerkesztő szavai szerint – végatlanul szerepel a kötetben.

Berzeviczy Albert naplójában viszonylag jól, kronologikus sorrendben követi végig az első világháború és az azt közvetlenül követő időszak főbb eseményeit; a fogalom- és eseménytörténet megértéséhez az esetleg tapasztalatlanabb olvasó segítségére vannak a végjegyzetek is. Amennyiben a fiatalabb olvasók a Berzeviczy-napló alapján szeretnék megismerni a világháború eseménytörténetét, megtehetik, mert a fogalmazás tömör, a stílus közérthető, és szinte minden jelentős eseményt felvázol. Berzeviczy csak azt jegyezte le, amit fontosnak érzett, és olyan terjedelemben, amennyiben ezt elégségesnek érezte. Szubjektív értékítélete sohasem megy át gyalázkodásba, személyeskedésbe, legyen szó a háborúban ellenséges országok vezetőiről vagy belpolitikai ellenfelekről. Ugyanakkor írása nem mentes a szubjektív értékítélettől sem, amit általában pár szóban fogalmaz meg. X. Piust például az „igénytelen ember” jelzővel illeti „aki éppen csak halálával lett volna képes nagyobb szenzációt kelteni, mintha ezt is úgy akarta volna rendezni, hogy kisebb fontosságúnak tűnjék föl a kelleténél”. Hasonló rövid, konjunkturális jellemzést találunk még akár viszsztatérő motívumként – hasonlóan Márquez *Száz év magányában* az ezredes vesztt háborúban való részvételéhez –, mint például Tisza István optimizmusa, melynek bírálatát Berzeviczy szinte egyetlen esemény kapcsán sem kerüli meg. Meglepően kevésszer minősíti Károlyi Mihályt, inkább csak a felkiáltójelek jelzik a szövegben – mikor az őszirózsás forradalom következtében kormányt alakít –, mennyire nem ért egyet a cselekedeteivel, például amikor Károlyi memorandumban ismerte el, hogy Ausztria–Magyarország okozója volt a háborúnak. A közölt naplóból akár azt a – véleményem szerint erősen sarkított, és hamis – következtetést is le lehetne vonni,

hogyan Berzeviczy hétköznapi érdeklődését teljes mértékben lekötötte a politika és a közélet: hiányoznak a kaszinózást, a vadászt, a csónakázást, az olvasmányokat és egyéb hasonlókat ecsetelő részletek. A Drezda–Bécs vonatút leírása is arról érdekes, hogy a szerző Friedrich Naumann-nal utazik együtt, akivel egyből politikai fejtegetésbe bocsátkoznak.

Amennyiben a napló bejegyzései teljes mértékben hitelesek, és nem utólag keletkeztek – és miért ne lennének azok –, csak sajnálni tudjuk, hogy Berzeviczy nem bírt nagyobb befolyással a háború éveiben, egyik-másik megállapításának, nézőpontjának precizítása szinte sokkoló, főleg annak a tükrében, hogy egy felfokozott hazafias hangulatban, ugyanakkor viszonylagosan távol a fronttól, mennyire tisztán tudott látni a szerző. Sokáig reménykedett a háború megnyerésében, csak fokozatosan válik a hangvétele egyre borúlátóbbá; ugyanakkor egy győzelemtől sem várt többet, mint a konfliktus tisztességes lezárását. Többször is olvasható naplójában a gondolat, hogy Angliát és Oroszországot lehetetlen teljesen legyőzni, Szerbiát és Franciaországot viszont lehetséges; ugyanakkor jelen van gondolkodásában egyfajta félelem is attól, hogy Németország túlnyerheti magát, és a megváltozott erőviszonyok tudatában végzetes nyomást tud majd gyakorolni a Monarchiára. Bizonyos szintű veszélyt lát a trialista gondolatokban is, melyekhez, érzékelése szerint, a lengyel nép állott a legközelebb, főleg a háború első éveiben. Különben is bizalmatlan a nemzetségekkel szemben, ami főleg a románsággal kapcsolatban érzékelhető. Olaszországgal szemben érezhetően ingadozó: szemmel láthatóan az olasz semlegesség, illetve a Monarchia területi engedmények érdekében tett zsarolása kétségkívül rosszul esett neki, nem is beszélve az olasz hadüzenetről. Ugyanakkor nem helyeselné az olasz műemlékvárosok bombázását; az itáliai kultúra és üdülési lehetőségek szeretetéből fakadó szubjektív elkeseredését az olasz hadüzenet kapcsán a következőképpen érzékelteti: „Hogy rám nézve mit jelent e fordulat, azt tudom. Ez nekem egészen személyes fájdalom, csalódásom, lelki válságom. Úgy érzem, mintha egy hozzám legközelebb álló lényt veszítettem volna el, vagy halála, vagy – ami még rosszabb – becstelensége által. Mintha ki volnék ezentúl tiltva egy hajlékból, amelybe mindennap üdülni, örülni, megnyugodni jártam. Ez a tapasztalás nemcsak a jövőmet rabolja el, melytől már úgyszemint várhatok sokat, hanem még legszebb emlékeimbe is mérget vegyít.”

A hadviselés kapcsán született észrevételei szemléltetésére pedig álljon itt egy másik idézet, a háború kitörését követően: „Nagy mulasztás benyomását teszi, ami az Adrián történik, vagy inkább nem történik. Amint a francia és angol hadüzenet megtörtént, rögtön tudhattuk, hogy az angol és francia flottákhoz szerencsénk lesz az Adrián, mert hiszen az angol és francia a szárazföldön nem férhet hozzánk. Ezzel a kilátással szemben első feladatunk lett volna Montenegró partjait blokád alá vonni. Nem tettük, egy kis cirkálót hagytunk ott, melyet a francia flotta nyomban megsemmisített. Most már Oroszország nyugati szövetségesei az antivari-i kikötőn elláthatják mindennel Montenegrót és Szerbiát, melyeknek éppen a kiéheztetésére

számítottunk. Adja Isten, hogy örvendetesen csalódjunk az osztrák vezérkar bölcsességében!”

Berzeviczy utolsó bejegyzése 1920. március 10-én született, melyben a körülményeknek megfelelően elégedettségét fejezi ki, hogy Horthy Miklós kormányzóvá választásakor a szerint járt el, ahogyan azt ő maga is helyesnek érezte. A napló itt véget ér, Berzeviczy politikai és közéleti tevékenysége viszont nem. Jelen dokumentumértékű kiadvány hasznos olvasmánya lehet bárkinek, aki akár az első világháború eseményei, akár Berzeviczy Albert életútja iránt érdeklődik.

A rengeteg havason (a Bíró Szép Anna c. népballadához), 2012.

VERITAS Évkönyv 2014

VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET – MAGYAR NAPLÓ KIADÓ,
BUDAPEST, 2015, 444 OLD.

Vaskos és tartalmas kötetben adta közre 2014-es évkönyvét a VERITAS Történetkutató Intézet Ujváry Gábor szerkesztésében. Nagy bátorsággal vetette bele magát a szakmai közéletbe a 2014 januárjában megalakult intézmény. Precízen kiszámítva, lépésről lépésre „épült fel” mind a szakmai, mind – akarva-akaratlan – a szélesebb politikai közvélemény szeme előtt a VERITAS. Szakály Sándor és történész kollégái már az első évben letették névjegyüket: sokoldalú honlapjukon szinte naprakészen informálják az érdeklődő honpolgárt tevékenységükről: hol egy újabb VERITAS-könyv bemutatásról kapunk részletes beszámolót, hol egy tudományos konferencia témája kerül terítékre, hol pedig a magyar történelem 1867-től kezdődő időszakának dicsőséges és tragikus eseményeiről történő megemlékezés, rádió- és tévébeszélgetés, újságcikk és kerekasztal-tanácskozás meghívottjai között szerepeltek és fejtették ki véleményüket az intézet munkatársai. A szakmai műhely már az első évben megjelentetett három kiváló kötetet a VERITAS-könyvek, valamint két izgalmas kiadványt a VERITAS-füzetek sorozatban. Nem volt hát meglepő, hogy ennek a szakmai tevékenységnek a kvintesszenciájaként megjelent a VERITAS Évkönyv 2014 című kötet, amely mintegy keretbe foglalja az intézet első évét.

Igazi történelmi „kaleidoszkópot” tarthatunk a szemünk előtt, a tizenhat szerző többségében fiatal történész, de jelen vannak a szakma tapasztalt egyéniségei is, ezzel biztosítva az ifjonti hév és lendület mellett a töprengést, a történelmi rálátás bölcsességét, a mértéktartást és az ebből fakadó kiegyensúlyozottságot.

A kötet a magyar történelem VERITAS által vállalt utolsó százötven évéből válogatott egyenletes történelmi időszakok szerint elosztva. A szerkesztő, Ujváry Gábor nagy magabiztossággal helyezte el a történelmi kataklizmák mindennapjait tárgyaló tanulmányokat és a mindennapok történelmének sorsfordulóit, valamint jelentéktelennek tűnő, ám végkifejletében annál fontosabbá vált eseményeket elemző írásokat.

A bevezető tanulmányban Kovács Kálmán Árpád egyháztörténeti munkájában felveti és definiálja az 1800-as években az állam és az egyház kapcsolatrendszerének a református öntudat problémáival összefüggő kérdéseit, elkülöníti az addigi vizsgált irányoktól, megindokolja, miért más ez a szemlélet, mint az addigiak, miben hozhat új eredményeket, felvázolja az öntudatjelző fogalomhasználat egyházi, közjogi és művelődéstörténeti hátterét. A rendkívül szerteágazó és alapos elemzés az alábbi következtetésekkel zárult:

„A magyar reformátusság széles értelmezési skálán megoszló öntudata ellenére, néhány közös kristályosodási pont mentén illesztette magát a magyar közjogi rendszerbe és elmondható, hogy ...rendelkezett egy transzcendenciát sem nélkülöző olyan evilági küldetéstudattal, mely minden válságérzet ellenére komoly anyagi,

szellemi és morális tartalékokat tudott mozgósítani, mellyel a nemzeti politika színterein továbbra is számolni kellett.”

Schwarzwölder Ádám Széll Kálmán pénzügyminiszterségének és lemondásának körülményeit taglalja, a tehetséges politikus pályáivének és pénzügyminiszteri tevékenységének bemutatása után így ír: „...úgy tűnt, a dacos lemondás kettőtöri Széll fényesen induló karrierjét, ugyanis 1878 után több mint egy évtizedre eltűnt a politikai térképről... A Bosznia-Hercegovina megszállását kifogásoló közvélemény és az ellenzék szemében viszont Széll idővel népszerűsége tette szert, az okkupációval szembeszálló, saját sorsával nem törődő, elvhű államférfit látták benne. Bár Széll lemondásának nem ez volt a mozgatórugója, nem szalasztotta el meglovagolni a lehetőséget... miniszterelnökségének éveiben (1899–1903) pedig az egyik legnépszerűbb politikusa volt az országnak... Bosznia és Hercegovina megszállásába végül sem Ausztria, sem Magyarország nem rokkant bele, a sikeres akcióval viszont a Monarchia bebizonyította életképességét a többi nagyhatalomnak.”

Ligeti Dávid *A Monarchia szeptember tizenegyedikéje* című tanulmányában az Osztrák–Magyar Monarchia keleti fronton vívott háborújának első hat hetét mutatja be, amely 1914. augusztus 6-án kezdődött és a szeptember 11-i általános visszavonulással végződött. A szerző által tárgyalt időszakot a magyar szakirodalomban eddig kevésbé dolgozták fel. Ez alatt az idő alatt osztrák–magyar részről egy teljes hadsereg semmisült meg a cári haderővel vívott csaták idején, úgy, hogy a keleti fronton a központi hatalmak hadműveleteinek súlypontját viselte. Kiderült, hogy a Monarchia egyedül képtelen legyőzni az orosz cári birodalmat, és sorsa Berlin kezébe került. A szimbiózis katasztrofális következményekkel járt, a dualista nagyhatalom összeomlásához vezetett, ami a XX. századi Magyar Királyság sorsát is megpecsételte.

Anka László *Vihartépte büszke tölgyünk* című tanulmányában Apponyi Albert jászberényi kultuszát elemezte a kezdetektől napjainkig. A tanulmány újdonságát az adja, hogy a manapság divatos XX. századi személyi és vezérkultusz nemzeti/birodalmi szintű kutatásában a kultuszok helyhez kötött megjelenésére összpontosít, és ezt elemzi rendkívül aprólékosan. Révész Tamás *Vöröskatonák előre?* című összegzésében Magyarországi Tanácsköztársaság toborzópropagandáját vizsgálja a korabeli röplapok tükrében. Bár már eddig is számos, a Tanácsköztársaság hadseregszervezési sikereinek bemutatását vizsgáló feldolgozás született, a mozgósítás konkrét folyamatának és a propagandának ebben játszott szerepe eddig viszonylag kisebb hangsúlyt kapott. Ezt a területet mutatja be részletes példákkal alátámasztva a szerző. Új elemként merült fel, hogy a propaganda során a honvédelmi retorikát nem általánosan használták, hanem kimondottan olyan társadalmi csoportok megszólítására határozták el, akiket a Tanácsköztársaság vezetői kevésbé tartottak megbízhatónak (a parasztság egy része, székely alakulatok, bizonyos katonatiszti csoportok). A szerző végső összegzése szerint a Tanácsköztársaság propagandája a háború céljainak megfogalmazásakor egyértelműen épített a különböző első világháborús és XIX. századi honvédő narratívákra.

Hollósi Gábor *„Zárt szám” a mérnökképzésben* című összefoglalója a numerus

clausus műegyetemi bevezetését veszi górcső alá és rendkívül részletes, széles körű adatbázisra helyezett vizsgálat alapján vonta le következtetéseit.

Orosz László *Tudomány a politika szolgálatában. A német „Völkisch” történetírás magyarországi kapcsolatrendszerének néhány problémája* című tanulmányában Fritz Valjavec német történész levelezését vizsgálta. Orosz leszögezi: a német történész – és rajta keresztül a birodalmi tudománypolitika egyfelől az érintett délkelet-európai államok szakembereit igyekezett egymás szakmai teóriái elleni állásfoglalásra, illetve polémiára készíteni (így addig sem a német szakmai köntösbe bújtatott ideológia offenzívával foglalkoztak), másfelől pedig a német álláspontot az egyik fél ellenében a másik féllal kimondatni, anélkül, hogy ezáltal a német tudományt lehetne kultúrnacionalizmussal vádolni.

Murádin János Kristóf erdélyi történész az Erdélyi Pártnak a magyar Országgyűlésben játszott szerepét elemzi 1940 és 1944 között. Arra keresi és adja meg a választ: mivel járult hozzá az Erdélyi Párt a magyar parlamenti tevékenységhez, és mit tudott hozzátenni egy kisebbségi sorsból érkező regionális párt a magyarországi politikához. Véggkövetkeztetésében a szerző arra jut, hogy az Erdélyi Párt az utóbbi egy évszázadban az egyedüli politikai formáció volt, amely közvetlenül és kizárólag Erdély magyarságát képviselte a magyar törvényhozásban, és ezzel fontos biztosítékát nyújtotta a magyarság továbbélésének Erdélyben.

Az *Évkönyv* egyik legszínvonalasabb, ugyanakkor legmegdöbbentőbb és legmegrázóbb írása Zinner Tibor forrásközlése, mely *Levelezőlapok és levelek a gettók-ból munkaszolgálatos édesapámhoz* címet viseli. Ebben a magyarországi, ezen belül a zempléni zsidóság tragikus sorsa elevenedik meg a szerző édesapjának és családjának 1944. májusi levelezésében. Mind a korabeli dokumentumok, mind a kísérő írásban foglaltak örök mementóként és figyelmeztetésként szolgálnak az utókornak.

Kiss Dávid írásában az 1945–1948 közötti időszak egyik alig kutatott történeti szegmensét mutatja be, amikor a Szociáldemokrata Párt Rendezőgárdájának történetét ismerteti meg velünk, miközben rövid visszatekintést nyújt a magyar és a különböző európai pártok fegyveres alakulatainak, rendezőgárdáinak históriájára is.

Somorjai Ádám jogtörténeti tanulmányában a szuverenitás kérdését járja körül, több oldalról is megközelítve a témát, rendkívül szisztematikusan, történetfilozófiai és jogtörténeti alapokból kiindulva.

Bank Barbara tanulmányában a recski internálótábor újraindítására tett kísérlet kevésbé ismert történetét tárta elénk.

Tóth Eszter Zsófia *Mozaikok az 1960-as évek pannonhalmi diákéletéből – az 1965-ös Baradla barlangbaleset apropóján* című tanulmányában a következő kérdéseket veti fel: „...a diktatúra szorításában, az állam és az egyház küzdelmében milyen lehetősége lehetett egy tragikus barlangbalesetnek, hogyan lehetett a tragédiát felhasználni az egyházellenes propagandában. A diktatúra összetett működésének jó példáját adja, hogy a tragikusan végződő barlangtúrát vezető tanár az állambiztonság beszervezett ügynöke volt.”

Rácz János *Kádár János a korabeli angolszász sajtóban* címmel írt esszét, amelynek lényege az alábbiakban összegezhető: Kádár az angolszász sajtó számára egyértelműen többarcú kommunista politikus volt, akivel lehetett tárgyalni, de az 1980-as évek végére újabb reformok meghozatalára már képtelennek bizonyult. Ellentmondásossága abban rejlett, hogy olyan diktatúra vezetését örökölte meg, amelynek maga is neveltje és híve volt. Ha a hatalmához vezető út mellett a hátrahagyott örökséget is megvizsgáljuk, a mérleg nem lehet pozitív, amennyiben pedig tragikus hősnek ábrázolják, azzal azt ismerik el: államférfivá válása az 1980-as évekre éppen az 1956-os szerepvállalása miatt eleve kudarcra volt ítélve.

Sáringer János *Mozaikok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1990–1993)* című kiváló tanulmányában a tőle megszokott magabiztos tárgyi tudással és elegáns stílusban jellemzi a tárgyalta időszak eseményeit. A szerző az új külpolitikai prioritások kidolgozásának és érvényesítésének folyamatát mutatja be, amikor szó szerint az idővel versenyt futva kellett a Varsói Szerződés és a KGST leépítésén dolgozni. Mindeközben Magyarország kapcsolódási pontjait kellett kiépíteni az új európai gazdasági és biztonsági struktúrákban (Európai Közösség, Nyugat-Európai Unió, NATO). Ezzel párhuzamosan új, regionális (V4-ek, Pentagonale-csoport) szövetségi kapcsolatrendszer létesítésében is közreműködtünk, úgy, hogy közben minden területen megpróbáltuk a határon túli magyarság számára a lehető legtöbb segítséget megadni.

Végül, de nem utolsósorban Garadnai Zoltán nagyszerű elemzését olvashatjuk *A magyar–francia kapcsolatok története az Antall–Boross kormány alatt (1990–1993)* címmel, amely tematikailag az előző íráshoz kapcsolódik, de a francia–magyar kapcsolatokra összpontosít. Franciaország mint regionális középhatalom, státusából fakadó célkitűzéseit kívánta újragondolni és megerősíteni a rendszerváltás idején forrongó Közép-Kelet-Európában. Ehhez nyert kiváló partnert az Antall–Boross kormányban és diplomáciai törekvéseiben. 1994-re a két ország kapcsolatai új alapokra helyeződtek. Az első pár évet méltán nevezték a magyar–francia kapcsolatok aranykorának.

A kötet tanulmányait elolvasva a recenzensnek eszébe jut Michel Foucault egyik megállapítása: „...fel kell ismerni a történelem eseményeit, megrázkódtatásait, meglepetéseit, ingatag diadalait, megemésztetlen vereségeit, amelyekből új kezdek származnak, az ismétlődéseket és az átörökítéseket...” Már csak azért is fontosak ezek a sorok, hogy Marc Blochot is idézhessük, aki ezt írta: „Hogy rövid legyek, egyetlen szó uralja és világítja be tudományunkat: a »megértés« [...] Ez a szó, ne titkoljuk, számos nehézséget hordoz magában, de épp annyi reményt is. S mindennekelőtt barátságos szó. Túlságosan sokszor ítélkezünk, még a cselekvésben is...[...] A megértés sosem elég mély.” Ezért ha van rá mód, lehetőleg kerüljük az ítéletmondást annak érdekében, hogy beválthassuk a történeti megértés által keltett reményt. „A történelem, amennyiben lemond hamis arkangyali ambícióiról, segítségünkre lehet az akadályok leküzdésében. A történelem az emberi változatosság óriási tapasztal-

lata, emberi találkozások hosszú története. Az élet – és a tudomány – csak nyerhet azzal, ha e találkozás testvéries szellemben megy végbe.”

Úgy gondolom, ennél különb útravalót nem kívánhatok a kötet szerkesztőjének, szerzőinek és természetesen a VERITAS Történetkutató Intézet munkatársainak. Ne felejtsék el azt a történelem iránt érzett mély szakmai alázatot, szorgalmat és tudásvágyat, amely egy szó ismétlésével válhat teljessé: ez pedig a munka, munka és munka! Ebben az esetben a jövőben is hasonló – ha nem jobb – kötetek születnek majd ebben a szakmai műhelyben.